

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Nuray Firdovsi qızı Rüstəmli

“Soyuq Müharibədən sonra Azərbaycan – NATO münasibətləri”
mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060213 – Beynəlxalq münasibətlər

İxtisaslaşma: “Beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya”

Elmi rəhbər:

S.e.f.d. E.X. Məmmədli

Magistr proqramının rəhbəri:

İ.e.n. dos Ə.A. İsmayılzadə

Kafedra müdiri: Prof.i.e.d Y.A.Kəlbiyev

BAKİ - 2018

M ü n d ə r i c a t

Giriş.....	3
I Fəsil. Soyuq Müharibədən sonra dəyişən təhlükəsizlik mühitində NATO.....	5
1.1 NATO-nun Soyuq Müharibədən sonra strategiyası	5
1.1.1 Yeni Strategiyanın qəbul olunması.....	6
1.1.2 NATO-nun transformasiyası.....	15
1.2 NATO-nun genişlənməsi.....	23
1.2.1 NATO-nun genişlənmə mərhələləri.....	24
1.2.2 Genişlənmədə Rusiya faktoru.....	32
II Fəsil. Azərbaycan-NATO münasibətlərinin inkişaf prosesi.....	42
2.1 Münasibətlərin yaranması.....	42
2.1.1 Münasibətlərin yaranmasını şərtləndirən amillər.....	42
2.1.2 İlk münasibətlərin formalaşması.....	47
2.2 SNT çərçivəsində əməkdaşlığın inkişafı.....	53
2.2.1 Azərbaycanın SNT-yə qoşulması.....	53
2.2.2 Münasibətlərin fərdi və strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəlməsi.....	61
III Fəsil. Azərbaycan-NATO münasibətlərinin istiqamətləri.....	67
3.1 Münasibətlərdə əsas məsələlər.....	67
3.1.1 Azərbaycan-NATO Parlamentlərarası əməkdaşlığı.....	67
3.1.2 Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və NATO.....	70
3.2 Münasibətlərin regional və beynəlxalq təhlükəsizlikdə oynadığı rol.....	75
3.2.1 NATO-nun Cənubi Qafqaz siyasətində Azərbaycanın yeri.....	75
3.2.2 NATO-nun enerji təhlükəsizliyində Azərbaycanın rolu.....	83
3.2.3 NATO ilə münasibətlərin Azərbaycanın təhlükəsizliyinə təsirləri.....	89
Nəticə.....	93
İstifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısı.....	95
Summary.....	105
Резюме.....	106
Referat.....	107

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: SSRİ-nin dağılmasından, Varşava hərbi blokunun süqut etməsindən və Soyuq Müharibənin başa çatmasından sonra NATO, yeni strategiyasını qəbul etdi və transformasiya siyasətinə üz tutdu. Bununla da, müstəqillik qazanmış bir çox dövlətlər öz təhlükəsizliklərində beynəlxalq bir gücə ehtiyac duyduqları ki, bu da NATO strukturunda öz əksini tapmışdır. Müstəqilliyini ikinci dəfə yenidən bərpa edən Azərbaycan Respublikası ilə NATO arasında münasibətlərin son 26 ilə təsadüf etməsi bu mövzunu həm ölkəmiz, həm Cənubi Qafqaz hə də beynəlxalq münasibətlər baxımından aktual edir. Həmçinin, münasibətlərin son dövrlərdə baş verməsi, münasibətlərin yaşadığımız dövrdə davam etməsi, həmçinin, bu mövzuda Azərbaycanda sistemli araşdırma işi olmaması səbəbindən tədqiqat işinin mövzusu aktualdır.

Tədqiqatın predmeti və obyektı: Tədqiqatın obyektı NATO-nun genişlənməsi ilə yaranan Azərbaycan-NATO münasibətlərinin inkişafı və istiqamətləridir. Tədqiqatın predmentini isə bu münasibətləri şərtləndirən amillər, səbəblər, proses və nəticələri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan Respublikasının NATO-ya üzvlüyünü tarixi aspektdən, mövcud durum və gələcək perspektivlər baxımından araşdırmaq və təhlil etməkdir.

Qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun olaraq tədqiqatın əsas vəzifələri NATO-nun Soyuq Müharibədən sonra transformasiya siyasətini araşdırmaq, Azərbaycanın Alyansa üzvlük müddətinə nəzər salmaq, münasibətləri şərtləndirən amilləri təhlil etmək, prosesi keçmiş və indiki əməkdaşlıqlar perspektivindən araşdırmaq, Münasibətlərin beynəlxalq təhlükəsizliyə təsirini müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları: Tədqiqatın mövzusu haqqında məlumat müxtəlif dillərdə müxtəlif mənbələrdən toplanmışdır. Mövzu aktual olduğu və zaman baxımından yaxınlıq təşkil etdiyi üçün mənbələri daha çox Azərbaycan və İngilis dilində dərc edilmiş kitablar, jurnallar, məqalələr və internet

resursları təşkil edir. Tədqiqatın əsas aparılma metodu kontent analiz araşdırma üsuludur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işinin başlıca elmi yeniliyi bu mövzuya Azərbaycan dilində ilk dəfə müraciət olunaraq məhz tarixi, siyasi, o cümlədən hərbi baxımından hərtərəfli tədqiq olunmasıdır. Dissertasiya Azərbaycan Respublikasının NATO ilə münasibətlərinin sistemli olaraq öyrənilməsinə imkan verir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti: Dissertasiya işi praktik cəhətdən beynəlxalq münasibətlər və Avropaşünaslıq kimi fakültələrdə, həmçinin Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarla olan münasibətlərinin araşdırılması kontekstində tələbələrin istifadə edəcəyi bir mənbədir. Tədqiqat işi eyni zamanda gələcəkdə bu sahədə yazılacaq işlər üçün də faydalı mənbə sayıla bilər.

I Fəsil. Soyuq Müharibədən sonra dəyişən təhlükəsizlik mühitində NATO

1.1. NATO-nun Soyuq Müharibədən sonra strategiyası

Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (North Atlantic Treaty Organization – NATO), 4 Aprel 1949-cu ildə on iki dövlətin (ABŞ, Belçika, Danimarka, Fransa, İngiltərə, İtaliya, İslandiya, Hollandiya, Lüksemburq, Norveç, Kanada və Portuqaliya) imzaladıqları Şimali Atlantika Müqaviləsi ilə yaranmışdır.[79]

NATO, qurulduğu gündən etibarən müxtəlif müdafiə strategiyalarını izləmişdir. 1950-ci illərdən etibarən Fransa, İngiltərə və Çin bir-nüvə güc olaraq meydana çıxmış və SSRİ-dən üstün olduqlarından “Bütünlüklə Cavab” strategiyası izləmişdirlər. Daha sonra 1960-cı illərdə SSRİ-nin nüvə silahlanma baxımından ABŞ-dan üstün hala gəlməsi, NATO-nun strategiyasını dəyişdirməsinə səbəb olmuşdur.

1967-ci ildə qəbul edilən "Hermel Hesabatı" ilə köhnə strategiya “Çevik Cavab Strategiyası” ilə əvəz edilmişdir. Bu strategiyaya əsasən NATO qüvvələri zəruri vəziyyətlərdə hər hansı bir hücumla cavab verəcək və nüvə silahından istifadə etmək səlahiyyətinə malik olacaqdır. 1972-ci ildə “SALT-1” müqaviləsi ilə ABŞ və SSRİ qarşılıqlı nüvə balansını yaratmışdılar. Bu müqavilə ilə, hər iki qütb bir-birinə uyğunlaşma strategiyası izləmişdir. 1949-1991-ci illər arasında NATO-nun strategiyası, “müdafiə” və “daşındırma” üzərində qurulmuşdur.[91, 56-58]

1991-ci ildə Yuqoslaviyanın parçalanması və SSRİ-nin dağılmağa başlaması ilə yaranan etnik, hərbi problemlər nəticəsində NATO yeni strategiyalar izləməyə başlamış və yeni vəzifə sahələri meydana gətirmişdir. SSRİ-nin dağılmasından sonra yaranan yeni respublikalar içərisində Alyans üzvü dövlətlər vardır. Bu dövlətlərdə demokratik kapitalist rejimlərin qurulması da beynəlxalq sistemdə özünəməxsus dəyişməyə gətirib çıxarmışdır. Alyans sadəcə hərbi-müdafiə təşkilatı adı ilə məhdudlaşmamış, siyasi və iqtisadi liberalizmi müdafiə edən dövlətlərin də yayılma vasitəsi kimi varlığını qorumuşdur. Əməkdaşlıq və dialoq ön planda saxlanılaraq sülh və sabitlik təmin edilmişdir.

Beynəlxalq sistemdə, qeyri-qanuni miqrantlar, iqlim problemi, kütləvi qırğın silahları, terrorizm kimi dövlət xarici aktorların da iştirak etdiyi problemlər gündəmə gəlməyə başlamışdır. Bu səbəbdən dəyişən təhlükəsizlik mühitində, 1991-ci il və 1999-cu ildə NATO məxfiliyi olmayan iki ayrı strateji konsepsiyasını qəbul etmişdir. Birinci konsepsiyada, NATO-nun “qoruyuculuğu” və “bütövlüyü” vurğulandığı halda, ikinci konsepsiyada təhlükəsizlik anlayışına yeni yanaşmalar (siyasi, iqtisadi, sosial və ekoloji təhlükəsizlik və s.) əlavə edilmişdir.[65]

2001-ci il 11 sentyabr terror hadisələri NATO-nun strategiyalarında yeni bir başlanğıc yaratdı. Terrorizm və kütləvi qırğın silahları gündəmə gəldi və bu hücum ilə “müsəlman əleyhdarlığı” ön plana çıxdı. NATO-nun tək müsəlman üzv dövləti, Türkiyədir. Radikal dəyişikliklər edən NATO, bunları sənədlərdə əks etdirdi. Bütün bu proseslərin ardınca 2009-cu ildə “Təhlükəsizlik Bəyannaməsi” qəbul edilmiş və 19-20 noyabr 2010-cu il tarixində keçirilən Lissabon Sammitində NATO-nun “Yeni Strateji Konsepsiyası” imzalanmışdır.

1.1.1. Yeni stratejiyanın qəbul olunması

NATO-nun yarandığı 1949-cu ildən bu günə qədər Alyansın strateji konsepsiyaları dörd ayrı mərhələdən keçmişdir. Bu mərhələlər aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər.

Cədvəl 1.1.

NATO-nun strateji konsepsiyalarının keçdiyi mərhələlər

I mərhələ (1949-1991)	Soyuq Müharibə dövrü
II mərhələ (1991-2001)	Soyuq Müharibədən dərhal sonra ikinci dövr
III mərhələ (2001-2010)	11 Sentyabr 2001-ci ildən sonra təhlükəsizlik mühiti
IV mərhələ (2010-bu günə qədər)	NATO-nun Lissabon Zirvə Bəyannaməsi və Yeni Strateji Konsepsiyanın qəbul edilməsi

1949-cu ildən 1991-ci ilə qədər NATO-nun strategiyası əsasən “müdafiə” və “daşındırma” yanaşmaları üzərində formalaşmışdır. 1991-ci ildən sonra isə NATO, “müdafiə” və “daşındırma” yanaşmalarından əlavə “əməkdaşlıq” və “təhlükəsizlik” yanaşmalarını da ehtiva edən bir strategiya izləməyə başlamışdır.[83,27]

Soyuq Müharibənin başa çatmasından sonra NATO (Northern Atlantic Treatment Organisation – Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı) ilə əlaqədar baş verən hadisələr, Təşkilatın beynəlxalq sistemdəki rolu, ABŞ və Avropa arasındakı əlaqələr, Avropa İttifaqının (Aİ) öz təhlükəsizlik sistemini yenidən formalaşdırmasına yönəlmə səyi və NATO-nun genişləndirilməsi strategiyası ətrafında müəyyən olmuşdur. NATO Sammitlərində qəbul olunan qərarlar bu struktur və funksional transformasiyanın əsaslarını meydana gətirmişdir. NATO-nun varlığının zəruriliyi mövzusunda, ABŞ və Avropa dövlətləri arasında yaranan yuxarıda sadaladığımız amillər, NATO Sammitlərində sürətli bir şəkildə qərarlara çevrilmişdir. NATO-nun davamlılığını asanlaşdıran və bu prosesə təsir göstərən faktorun, NATO-nun Soyuq Müharibənin başa çatmasından sonra yeni strateji konsepsiyasını meydana gətirmədə olduqca sürətli hərəkət etməsi və bu prosesi dinamik tutmağa çalışması olduğu ifadə edilə bilər.[76]

29-30 May 1989-cu ildə Brüsseldə keçirilən NATO Dövlət və Hökumət Başçıları Sammitində yayımlanan bəyanatda transformasiyanın ilkin siqnalları verilmişdir. Bu bəyanatda konvensional silahların azaldılması prosesinin sürətləndirilməsi zəruriliyi vurğulanmış və “Şərqi Avropadan qaynaqlanan təhdid” əvəzinə “risk” ifadəsi istifadə olunmuşdur. Bu ifadə, bir mənada Şərqi Avropanı, risklərin qarşısının alınması baxımından NATO-nun müdaxilə edəcəyi bir bölgə statusuna gətirmişdir. 22-23 May 1990-cı ildə keçirilən NATO Müdafiə Planlaşdırma Komitəsi Konfransında NATO-nun 1967-ci ildən bəri qüvvədə olan strategiyasının yenidən nəzərdən keçirilməsinə qərar verilmişdir.[51]

5-6 İyul 1990-cı ildə keçirilən London Sammitindən sonra elan edilən “Şimali Atlantika Alyansının Transformasiyası” adlı Bəyannamə ilə yeni strategiyayı

istiqlaləndirən prinsiplər müəyyənləşdirilmişdir. London Sammitində NATO-nun strukturundakı dəyişiklik daha dəqiq meydana çıxmışdır. Bu Sammitdə, Varşava Paktı üzvlərinin “düşmən dövlətlər” kimi görülmədiyini vurğulanmış, M.Qorbaçov NATO konfransına dəvət edilmiş və bir “hücum etməmə” paktı təklif edilmişdir. İnsan hüquqları və demokratiyanın əhəmiyyətinin və münaqişələrin sülh yolları ilə həllinin vurğulandığı Bəyannamədə, NATO ilə Orta və Şərqi Avropa ölkələri arasında diplomatik əlaqələrin təsisi daxil olmaqla siyasi və hərbi sahələrdə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi nəzərdə tutulmuşdur. Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Müşavirəsi (ATƏM) ilə əlaqələrin inkişaf etdirilməsiylə bağlı müxtəlif təklifləri ehtiva edən Bəyannamədə, Orta və Şərqi Avropa ölkələrinin yeni Avropanın siyasi arxitekturasının bir hissəsini meydana gətirəcəyi xüsusilə ifadə edilmişdir.[57]

London Sammiti ilə, Alyans özünü yeni bir quruma çevirmək üçün lazımı addımlar atmışdır. Bəyannamənin son maddəsindəki “NATO üçün əsl transformasiyanın bu tarixdən etibarən başladığı” ifadəsi də bu fikri təsdiqləməkdədir.[81,137]

7-8 noyabr 1991-ci ildə Romada keçirilən Dövlət və Hökumət Başçıları Sammitində NATO, klassik bir müdafiə ittifaqından üzvlərinin kollektiv təhlükəsizliyinə yönəlmiş bir təşkilata çevrildi. Bu sammitdə Alyansın yeni strukturu və funksiyaları müəyyən edilmiş və iki mühüm sənəd qəbul edilmişdir. Birinci sənəd "İttifaqın Yeni Strateji Konsepsiyası", ikincisi isə "Roma Sülh və Əməkdaşlıq Bəyannaməsi"dir. Bu iki sənəd London Sammitində meydana çıxan NATO-nun zəruriliyi ilə bağlı iradənin yol xəritəsi olaraq təsvir edilə bilər. Bu sənədlərlə NATO-nun yeni strategiya və planları müəyyənləşdirilmişdir. Qəbul olunmuş Yeni Strateji Konsepsiya ilə təhlükəsizliyin tərfi yeni dünya nizamına əsasən yenidən təfsir olunmağa başlanmışdır. Təhlükəsizliyin yalnız hərbi deyil, siyasi, iqtisadi, sosial və ekoloji aspektlərinin də olduğu qəbul edilmişdir. Roma Sammitində nüvə silahlarının yayılması, dünya enerji axınlarında baş verə biləcək problemlər, terror aktları, NATO-nun təhlükəsizliyini təhdid edən risklər kimi qiymətləndirilmişdir. Alyansın

üzləri bu risklərə qarşı Aİ, Qərbi Avropa Birliyi (QAB) və ATƏM ilə əməkdaşlıq edəcəyini və BMT missiyalarında iştirak edə biləcəyini vurğulamış və bu təşkilatların ümumi mənada bir-birinin tamamlayıcısı olduğu bildirilmişdir.[77]

Sammitdə qəbul edilən Yeni Strateji Konsepsiya, əvvəlki konsepsiyalardan fərqli idi. NATO tarixində ilk dəfə bir strateji konsepsiya ictimaiyyətə açıq bir mətn olaraq təqdim edilmiş və NATO-nun dörd əsas vəzifəsindən bəhs edilmişdir. Bunlara aiddir:

1. Avropada sabitlik, təhlükəsizlik və inam mühitini qurmaq;
2. Risk meydana gətirən hadisələr üçün Transatlantik bir platforma yaratmaq;
3. Üzv dövlətlərin ərazilərinə istiqamətlənmiş təhdid və hücumların qarşısını almaq;
4. Avropada strateji tarazlığı qorumaq.

Yeni Konsepsiya ilə NATO-nun Soyuq Müharibə dövründəki “Çevik Cavab Strategiyası”nı tərk etmiş və bu strategiyanın əvəzinə nüvə silahlarına daha az söykənən və bu silahlara son çarə olaraq müraciət etməyi hədəfləyən bir strategiyaya əsaslanmağa başlamışdır. Yeni strategiya ilə NATO-nun, ümumi müdafiə potensialını qoruyub saxlamaq, onu yeni şərtlərə uyğun inkişaf etdirmək və bu məqsəd üçün yüksək hərəkət qabiliyyəti olan çoxmillətli qüvvələr yaratmaq zərurəti meydana çıxmışdır. Bu çoxmillətli qüvvələr sülhməramlılıq və böhran idarəçiliyi ilə əlaqədar vəzifələr üçün istifadə olunacaqdı.[53]

Bu qərarlardan sonra NATO-nun müdafiə xərclərinin və işçi heyətinin sayının azaldılması üçün bir sıra təşəbbüslər irəli sürülmüş və NATO-nun Avropaya göndərdiyi Amerikan hərbi birliklərinin sayı azaldılmışdır. 1991-1999-cu illər arasında ABŞ, bölgəyə göndərdiyi əsgər sayını 350,000-dən 100,000-ə endirmiş və beləliklə də, NATO-nun bölgədəki əsgərlərinin ümumi sayı 500,000-ə enmişdir. Ümumilikdə, NATO-nun Avropadakı aktivləri 40%, müharibə hazırlığı əsgərləri isə 60% nisbətində azaldılmışdır. NATO-nun nüvə silahları isə ABŞ və Rusiya arasında imzalanmış müqavilələrdən asılı olaraq 80% nisbətində azaldılmışdır.[64]

Bundan əlavə, NATO-nun üzv dövlətlərinin təhlükəsizliyi və ərazi bütövlüyünü təmin etmə prioritetini, sülhü qoruma və böhran rəhbərliyi vəzifələrinə buraxdığı da ifadə edilməlidir. Bu tarixdən etibarən, böhranların həlli prosesində NATO əsas metod kimi preventiv diplomatiyanı (önləyici, qabaqlayıcı diplomatiya) qəbul etmişdir. Bu anlayış böhranın həlli prosesində Alyansın üzvü olmayan dövlətlər ilə dialoq və danışıqların inkişafına imkan yaradacaqdı. Dialoq və danışıqların inkişafı isə NATO-nun regional səviyyədə təşkilatdan qlobal bir təşkilata transformasiyası prosesini sürətləndirəcəkdə.[56]

Roma Sammitində qəbul edilən sənədlər çərçivəsində, yeni dövrdə dialoq, əməkdaşlıq və ortaq müdafiə imkanlarının davam etdirilməsi, NATO təhlükəsizlik siyasətinin əsasını meydana gətirmişdir. Bu təhlükəsizlik siyasətinin ən əhəmiyyətli nəticəsi ikinci hissədə ətraflı müzakirə olunan NATO-nun genişlənmə siyasətidir.

Yeni Strateji Konsepsiyanın yayımlanmasından sonra, xüsusilə Balkan yarımadasında baş verən münaqişələr Avropa təhlükəsizliyinə mənfi istiqamətdə təsir etməyə davam etmişdir. Aİ və ATƏM-in Balkan yarımadasında meydana gələn etnik münaqişələrin qarşısını almaqda yetərsiz qalması, NATO-nun Yeni Strateji Konsepsiyasında ifadə edilən sülhü qoruma vəzifəsini bu bölgə üzərində öhdəsinə götürməyinə zəmin yaratmışdır.[78]

10-11 yanvar 1994-cü ildə keçirilən Brüssel Sammitində NATO üzvü dövlətlərin liderləri, London və Roma Sammitlərindəki qərarları yenidən qiymətləndirmiş və Alyansı gələcəyə hazırlamaq üçün bir tədbirlər paketi üzərində razılığa gəlmişdirlər. Bu çərçivədə, NATO üzvü ölkələr ilə üzv olmayan ölkələr arasındakı dialoqun dərinləşdirilməsini nəzərdə tutan və NATO genişlənməsinin əhəmiyyətli bir ünsürünə çevrilən Sülh Naminə Tərəfdaşlıq (SNT) - (Partnership for Peace (PfP)) Proqramı başlatılmışdır. Proqram NATO-nun yeni üzvlüyə açıq olduğunu və məsuliyyətlərini genişləndirməyə hazır olduğunu bəyan edirdi. Bundan əlavə, Avropanın öz təhlükəsizliyi ilə əlaqədar mövzularda daha çox məsuliyyəti üzərinə götürməsi üçün NATO-nun Avropa qanadının gücləndirilməsinə kömək edəcək Avropa Təhlükəsizlik və Müdafiə Siyasətinin (ATMS) inkişaf etdirilməsi və

baş verə biləcək böhran vəziyyətini idarə edəcək Birləşmiş Müştərək Vəzifə Gücü (BMVG) 44 yaradılması qərarları verilmişdir . BMVG Konsepsiyasının əsas xüsusiyyəti, NATO-dan ayrıla bilən, ancaq ayrı olmayan xarakterdə olmasıdır. Bu konsepsiya ATMS-nin NATO daxilində inkişafını təmin edir, Avropanın formalaşdıracağı təhlükəsizlik və müdafiə strukturunun NATO-dan müstəqil formada deyil, NATO strukturu daxilində formalaşdırılmasını təmin edir.

Beynəlxalq aləmdə baş verən proseslər və NATO-nun təhlükəsizlik siyasəti, NATO üzvü olmayan ölkələr ilə dialoq çərçivəsində, Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurası (ŞAƏŞ), SNT, BMVG, Aralıq Dənizi Dialoqu kimi yeni qurumlar yaradılmasını zəruri etmişdir. Bu hadisələr nəticəsində, 8-9 İyul 1997-ci ildə keçirilən Madrid Sammitində Strateji Konsepsiyanın yenidən nəzərdən keçirilməsi işlərinə başlanmışdır.[79]

23-25 Aprel 1999-cu ildə Vaşinqtonda keçirilən və Alyansı XXI əsrə daşıyacaq qərarların verildiyi Vaşinqton Sammitində "Vaşinqton Bəyannaməsi", "Zirvə Bəyannaməsi" və "Təşkilatın Strateji Konsepsiyası" kimi əhəmiyyətli sənədlər qəbul edilmişdir. NATO, 1990-cı illərin ilk illərindən başlayan funksiyalarında və strukturundakı dəyişmə prosesini Vaşinqton Sammitində konkretləşdirmişdir. Sammitdə, Alyansın məqsədinin üzvlərinin ərazi bütövlüyünü, siyasi müstəqilliyi və təhlükəsizliklərini qorumaq olduğu vurğulanmışdır. Bundan əlavə, sülh və sabitliyin qorunmasında iştirak etmə yeni strategiyasının ən əhəmiyyətli dayaqlarından biri halına gətirilmişdir. Strateji Konsepsiyanın 10-cu maddəsində, İttifaqın aşağıdakı əsas təhlükəsizlik vəzifələrini yerinə yetirəcəyi ifadə edilmişdir:[52]

- Təhlükəsizlik - Hər hansı bir ölkənin digərinə qarşı güc istifadə etmədiyi, problemlərin sülh yolu ilə həll olunduğu və demokratik qurumların olduğu etibarlı, sabit bir Avro-Atlantik sahəsi yaratmaq.
- Məsləhət - Şimali Atlantika Müqaviləsinin 4-cü maddəsində də qeyd edildiyi kimi, müttəfiqlərin həyati maraqlarına təsir göstərən mövzularda fikir mübadiləsi olmasını təmin edəcək təməl bir transatlantik platforma yaratmaq.

- Daşındırıcılıq və müdafiə - Şimali Atlantika Müqaviləsinin 5-ci və 6-cı maddələrində də ifadə edildiyi kimi, hər hansı bir NATO üzvünə yönəldilən hər cür təhdidə qarşı müdafiə və daşındırıcılıq vəzifələrini yerinə yetirmək.

- Böhran Rəhbərliyi - Şimali Atlantika Müqaviləsinin 7-ci maddəsinə uyğun bir şəkildə, hər bir vəziyyətin ayrı-ayrılıqda dəyərləndirilməsi üzrə və yekdilliklə alınmış bir qərara istinadən, münaqişələrin qarşısının alınmasında iştirak etməyə və böhranı önləmə hərəkəti daxil olmaqla böhran rəhbərliyinə qatılmağa hazırlıqlı olmaq.

- Tərəfdaşlıq - İttifaq ilə daha şəffaf, qarşılıqlı etimada əsaslanan ortaq hərbi hərəkətlər həyata keçirmək üçün Avro-Atlantika sahəsindəki digər ölkələrlə əməkdaşlığın və dialoqun inkişaf etdirilməsi.

Strateji Konsepsiya təhlükəsizliyə daha geniş bir yanaşma gətirmişdir. Konsepsiya, Soyuq Müharibənin bitməsiylə birlikdə ortaya çıxan qeyri-müəyyənlik mühitindəki riskləri və imkanları nəzərə alaraq, sabit deyil, önləyici təhlükəsizlik siyasəti ilə İttifaqı gücləndirməyi məqsəd qoymuşdur. Bu müdaxiləçi dünyagörüşü, ABŞ-ın Soyuq Müharibədən sonrakı siyasətinin İttifaqa əks olunması kimi qiymətləndirilməlidir.[91]

Konsepsiya, Atlantik okeanının iki tərəfindəki əlaqənin qorunması, Avropalı müttəfiqlərin daha çox məsuliyyət daşması, xüsusilə böhran rəhbərliyi mövzularında təsirli bir hərbi gücün davamı və yeni dövlətlərin üzvlüyə hazırlanılması kimi mövzuları əhatə edir. Əslində bu qərarların 1990-cı illərdəki tətbiqlərin (Bosniyadakı Sülh Gücü Əməliyyatları ilə ATMS-nin inkişafı kimi mövzuların) qərar mətni halına gətirilməsi olduğu ifadə edilə bilər. Sammitdə NATO-nun, digər beynəlxalq təşkilatlarla birlikdə əməkdaşlığı, habelə ATMS-nin inkişaf etdirilməsi məqsədilə Aİ-nin, NATO imkan və qabiliyyətlərindən hansı formada yararlanma biləcəyinə dair əsas prinsiplər də müzakirə olunmuşdur. [67]

Konsepsiyanın iyirmi ilə iyirmi dörd arasındakı maddələrində, regional problemlər, dövlətlərin dağılması, dini və etnik qarşıdurmalar, kütləvi qırğın silahlarının yayılması kimi problemlər qarşısında NATO-nun üzvlərini qoruyacağı

ifadə edilmişdir. Bu çərçivədə, NATO-nun strateji prioritetlərindəki dəyişikliklərin nəticəsi olaraq gündəmə hakim olan müdafiə ehtiyacı ikinci plana atılaraq, əvəzinə təhlükəsizlik ehtiyacı yaradılmışdır. Sammitdə Şimali Atlantika Sazişinin 5-ci maddəsində özünü göstərən və üzv ölkələrin ərazi bütövlüyünün müdafiə olunmasını ehtiva edən vəzifə, nisbətən geri plana atılmış və yeni təhlükəsizlik vəzifələri qüvvəyə minmişdir.

Konsepsiyanın qırx birinci maddəsində, "5-ci maddə xaricindəki böhranlara müdaxilə əməliyyatları (non-Article 5 crisis response operations)" yanaşması açıqlanmışdır. Bu anlayış ilə NATO üzvü dövlətlərə istiqamətli birbaşa bir hücum reallaşmadığı vəziyyətlərdə də yuxarıda sayılan böhranlara müdaxilə edilə biləcəyi qəbul edilmişdir. Bu əməliyyatlar İttifaq üzvləri və tərəfdaşları ilə birgə həyata keçiriləcəkdir. Digər təşkilatların (BMT və ATƏT-in) dəvəti ilə İttifaqın sülhü qoruma əməliyyatlarında iştirak edə biləcəyi təsdiq edilmişdir. İttifaqın müdaxilə sahəsini genişləndirən bu vəziyyət, Şimali Atlantika müqaviləsinin quruluş prinsiplərinə zidd kimi görünə bilər. Ancaq Soyuq Müharibədən sonra meydana çıxan problemlərlə münarizə apara bilmək üçün keçirdiyi dəyişmə müddəti sonunda yaranan Strateji Konsepsiya, NATO baxımından sahə xarici anlayışının dəyişdiyinin rəsmi ifadəsi xüsusiyyətindədir.[88]

NATO, Soyuq Müharibədən sonra təhlükəsizlik mühitindəki dəyişməyə uyğunlaşmağa və bu dəyişikliyi istiqamətləndirməyə çalışmışdır. 1991 və 1999-cu ildə qəbul edilən strateji konsepsiyalar isə NATO-nun bu müddətdəki fəaliyyətlərinin çərçivəsini təyin etmə və bu fəaliyyətlərə İttifaq içərisində qanuni bir zəmin meydana gətirmə səyləri olaraq qiymətləndirilə bilər. [57]

NATO-nu Soyuq Müharibədən sonra varlığını davam etdirməyə təşviq edən əhəmiyyətli faktorlardan biri də NATO-nun qəbul etdiyi qərarlar, meydana gətirdiyi qurumlar və strategiyalar ilə dinamik bir struktura içərisində sürətlə hərəkət edərək bəhs olunan transformasiya prosesinə özünü uyğunlaşdırma səyidir. 3-4 Aprel 2009 tarixlərində Kehl/Almaniya və Strasburq/Fransada keçirilən Sammitin Yekun Bəyannaməsində, NATO-nun 1999-cu ildə qəbul etdiyi Strateji Konsepsiyanın

yenidən dəyərləndirilməsi işlərinin başladıldığı və Yeni Strateji Konsepsiyanın 19-20 noyabr 2010 tarixlərində keçirilən Lissabon Sammitində açıqlanacağı ifadə edilmişdi. 2006-ci ildən sonra keçirilən NATO Sammitlərinin yekun bəyannamələrində gündəmə gələn bəzi mövzular və İttifaqın gələcəyi ilə əlaqədar NATO içərisində reallaşdırılan işlərdə ifadə edilən məsələlər, Lissabon Sammitində açıqlanan Aktiv Müdaxilə, Müasir Müdafiə" başlığını daşıyan Strateji Konsepsiyada öz əksini tapmışdır.[65]

19-20 noyabr 2010 tarixləri arasında keçirilən Lissabon Sammitində açıqlanan Strateji Konsepsiya 7 bölmə və 38 maddədən ibarətdir. Sənədin "Əsas Vəzifələr və Prinsiplər" başlıqlı birinci hissəsində, NATO-nun ən təməl və dəyişməz prinsipinin üzvlərinin azadlıq və təhlükəsizliklərinin istər siyasi, istərsə də hərbi vasitələrlə təmin edilməsi olduğu, fərdi azadlıq, demokratiya, insan hüquqları və hüquq dövlət prinsiplərinə bağlı olan NATO üzvlərinin dəyərlər birliyi meydana gətirdiyi ifadə edilmişdir. Sənəddə İttifaqın məsuliyyətində olan üç əsas istinad nöqtəsi vurğulanmışdır. Bu vəzifələr, Şimali Atlantika Sazişinin 5-ci maddəsinə əsaslanan "ortaq müdafiə", 1991 və 1999-ci illərdə qəbul olunan strateji konsepsiyalarda vurğulanan "böhran rəhbərliyi" ilə NATO-nun tərəfdaşlıq siyasətində özünü göstərən və Strateji Konsepsiya ilə İttifaqın rəsmi vəzifəsi halına gələn "əməkdaşlıq vasitəsilə təhlükəsizlik" anlayışlarıdır. Bundan əlavə, Şimali Atlantika Sazişinin 4-cü maddəsində qeyd edildiyi kimi üzv dövlətlərin ərazi bütövlüyünü, siyasi müstəqilliyini və təhlükəsizliyini maraqlandıran bütün mövzularda NATO-nun tək və imtina edilməz müşavirə forumu xüsusiyyətində olduğu və İttifaqın vəzifələrini yerinə yetirə bilməsi üçün islahat, modernizasiya və çevrilmə prosesinin davam edəcəyi vurğulanmışdır.[69]

Gördüyünüz kimi, Strateji Konsepsiya, məzmun baxımından və üslub baxımından əvvəlki konsepsiyalardan fərqlənir. Soyuq Müharibədən sonrakı dövrdə qəbul olunan digər iki konsepsiyada olduğu kimi, Strateji Konsepsiyada heç bir ölkə və ya bölgə adı təhlükə kimi keçmir. Ancaq təhdid olaraq hər hansı bir ölkənin adı açıqca keçməsə də sənəddə NATO-nun təhlükəsizliyinə istiqamətli olan təhdidlərin

sayının artırıldığı açıqca ifadə edilmişdir. NATO-nun digər strateji konsepsiyalarına daxil edilməyən “kiber hücum” təhdidi internet üzərində nəzarətin artmasına və bu sahədə texnologiyanın inkişafına səbəb ola bilər. Təhlükələrin sayının artırılması NATO-nun beynəlxalq siyasətə daha çox cəlb olunmasına gətirib çıxaracaq və eyni zamanda bu nəticə üzv dövlətlər nəzdində də legitim zəmini qazandıracaqdır.[97]

Ümumilikdə, 1990-cı illərdən etibarən NATO, qəbul etdiyi sənədlərdə ifadə etdiyi hədəflər çərçivəsində varlığının davamını təmin edən beynəlxalq aləmdəki tarazlıqları da izləyərək hərəkət etmişdir. Bu illər ərzində NATO demokratiyanın, insan hüquqlarının və qanunun aliliyinin dəyərləri ilə bir araya gələn dövlətlərin ittifaqı kimi təqdim olunmuşdur. Yalnız hərbi bir ittifaq ya da təhlükəsizlik maraqlarının tədarükçüsü olaraq deyil, eyni ölçüdə liberal dəyərlərin və qaydaların beynəlxalq birliyini təmsil edən bir təşkilat təəssüratı bağışlamışdır. NATO-nun, bu dəyərləri məqsədlərinə xidmət üçün istifadə etdiyi də iddia edilə bilər. Ancaq, həyata keçirilən ortaqlıqlar ilə dialoq və əməkdaşlıq müddəti içərisində ən azından İttifaqın rəsmi ifadələri baxımından bu dəyərlər içərisində fəaliyyət göstərdiyi ifadə edilə bilər.

Beləliklə NATO, yeni strateji konsepsiyası və transformasiya prosesi çərçivəsində, təşkilati və hərbi infrastrukturunu təşkil etmiş, üzv olmayan ölkələri də tərəfdaşlıq siyasəti ilə öz strukturuna qəbul etmişdir. “Sahə xarici” anlayışının dəyişməsi ilə birlikdə regional bir təşkilatdan qlobal təşkilata çevrilmə prosesi sürətlənmiş və münaqişələrin həllində daha aktiv bir rol öhdəsinə götürmüşdür.

1.1.2. NATO-nun transformasiyası

NATO-nun maraqları və fəaliyyətlərində həyata keçirdiyi anlayışın dəyişməsini vurğulamaq üçün istifadə olunan "*transformasiya*" ifadəsi siyasi ədəbiyyatda NATO ilə əlaqədar olaraq müxtəlif zamanlarda istifadə olunmuşdur. Transformasiya anlayışı, Soyuq Müharibə zamanı NATO-nun fəaliyyətlərindəki dəyişiklikləri ifadə

etmək məqsədilə istifadə edilmişdir. [71] Soyuq Müharibədən sonra isə yuxarıda bəhs edilən London Sammitində "Şimali Atlantika İttifaqının Transformasiyası" adlı Bəyannamənin elan edilməsi ilə həmin tarixdən etibarən NATO tərəfindən yayımlanan rəsmi sənədlərdə transformasiya ifadəsi istifadə olunmuşdur. Bu dissertasiya işində, NATO-nun transformasiyası ilə Soyuq Müharibədən sonra təhlükəsizlik mühitində baş verən dəyişmə və xüsusilə 11 Sentyabr hadisələrindən sonra meydana gələn yeni vəziyyət çərçivəsində, NATO-da başlatılan yenilənmə fəaliyyətləri nəzərdən keçiriləcəkdir. Bu mövzudakı fikirlər 1990-cı illərin əvvəllərindən ABŞ-da ön plana çıxmağa başlamışdır. Ancaq Rusiya Federasiyasının ABŞ və NATO ilə əlaqələrində baş verən proseslər, NATO-dakı transformasiya fəaliyyətlərini sürətləndirmişdir. NATO tərəfindən yayımlanan sənədlərdə, transformasiya anlayışı İttifaqın fəaliyyətinin diversifikasiyası və daha çox siyasi xüsusiyyəti olan bir quruluşa çevrilməsi prosesi kimi qəbul edilmişdir. [69] NATO-nun transformasiyası dedikdə, NATO-nun fəaliyyətinin günümüzün yeni ehtiyaclarına uyğunlaşdırılması hədəfi çərçivəsində hərbi qüvvələrin müasirləşdirilməsi, NATO fəaliyyətlərinin əhəmiyyətli hərbi və hərbi olmayan sahələrdə yenidən qurulması və yeni üzvlərin qəbulu ilə yeni ortaqlıqlar qurulması başa düşülməlidir.

11 Sentyabr hadisələrindən sonra Praqada keçirilən ilk sammit NATO-nun yeni missiyalarının dəqiqləşməsi baxımından İttifaqa imkan yaratmışdır. Həmin dövrün NATO baş katibi Lord Robertson, 15 noyabr 2002-ci ildə İstanbulda keçirilən NATO Parlament Assambleyası Konfransında, Praqa Sammitini digər sammitlərindən aşağıdakı ifadələr ilə ayırmaqda idi:

"11 Sentyabr, strateji əhatəmizi tamamilə ləğv etdi və bizi hərəkətə keçməyə məcbur etdi. Əgər bu dövrün terrorizm və təhlükəsizlik əsri kimi qəbul edilməsini istəmiriksə, doğru qərarlar qəbul etməyimiz lazımdır. NATO bu təhdidlərin qarşısını almaq üçün mühüm rol oynayacaqdır. Bu kontekstdə Praqa Sammiti yalnız təhlükəsizlik çevrəimizin dəyişdiyinə işarə etməyib, eyni zamanda həm də NATO-nun dəyişdiyini də göstərəcəkdir". [79]

Bu sammitdə, Müttəfiqlər müasir hərbi əməliyyatlar üçün lazım olan əsas sahələri inkişaf etdirmək üçün siyasi öhdəliklər götürmüşdülər. Yeni strateji mühitində effektivliyini davam etdirmək üçün NATO-da daha çevik bürokratik struktur yaratmaq ehtiyacı yaranmışdır. Bu məqsədlə, dörd yüz altmış yeddi komitə sayı azaldıldı və beləliklə Şimali Atlantika Şurasının strateji məsələlərə diqqət yetirməsinə imkan yaradıldı.

2002-ci ildə keçirilən Praqa Sammitində NATO transformasiyasının üç əsas ünsürü təsbit edilmişdir.

1. NATO komandanlığının strukturunun dəyişməsi;
2. Sürətli Müdaxilə Qüvvələri (SMQ) (NATO Response Force-NRF);
3. Praqa Qabiliyyətlər Öhdəliyi (PCC-Prag Capabilities Commitment).

Praqa Sammiti, NATO-nun XXI əsr təhlükəsizliyinə qarşı təhdidləri ilə effektiv formada mübarizə aparmasını təmin etmək üçün bir transformasiya prosesini hərəkətə keçirmişdir. Sammitin iclasında “Terrorizm əleyhinə Tərəfdaşlığın Fəaliyyət Planı” (PAP-T (The Partnership Action Plan Against Terrorism) qəbul edildi. Plan, terror hücumlarına qarşı müdafiə qabiliyyətlərinin inkişaf etdirilməsini və terrorizmlə əlaqədar təhsil və təlimləri əhatə edir.[57]

Praqa Sammitində alınan bu qərarlar, beynəlxalq ictimaiyyətin səylərinə dəstək veriləcəyi istiqamətində edilən niyyət bəyanları ilə birləşincə terrorizmlə mübarizədə NATO-nun roluna qəti bir açıqlıq qazandırılmışdır. Sammitdə qəbul edilən qərarlar, Əfqanıstanda Beynəlxalq Təhlükəsizliyə Yardım Qüvvələrinin ((International Security Assistance Force-ISAF) İttifaq tərəfindən idarə olunmasına gətirib çıxardı.

Praqa Sammiti ilə sürətqazanmış NATO-nun transformasiyası müxtəlif formalarda təsnif edilə bilər. Bunun səbəbi NATO-nun yeni üzvlər qəbul edərək genişlənməsi, müxtəlif coğrafi bölgələrdə tərəfdaşlıq proqramları quraraq regional təşkilatdan qlobal bir təşkilata çevrilməsi, hərbi modernləşmə və güc strukturunun yenidən qurulması kimi çoxtərəfli fəaliyyət sahələrini ehtiva etməsidir. İttifaqın müxtəlif istiqamətlərdə inkişafı sıx formada təbliğat və strategiya çərçivəsində həyata

keçirilmişdir və hələ də davam etdirilir. NATO-nun transformasiya prosesini əsasən siyasi, hərbi və coğrafi transformasiya kimi üç yerə ayıra bilərik:[74]

1. Siyasi transformasiya;
2. Hərbi transformasiya;
3. Coğrafi transformasiya.

Siyasi transformasiya. Yarandığı gündən NATO-nun kollektiv müdafiə qədər əhəmiyyətli bir digər xüsusiyyəti, üzv ölkələr arasındakı hərbi, siyasi və sistem daxili əlaqələri qoruma, inkişaf etdirmə və tənzimləmə funksiyalarını yerinə yetirməyə çalışması olmuşdur. Başqa sözlə, NATO Qərb dünyası içərisində beynəlxalq əlaqələrin tənzimlənməsində və Avropa ilə ABŞ arasındakı müxtəlifliklərin ən aşağı səviyyəyə endirilməsi isitqamətində müxtəlif mexanizmlər meydana gətirərək sistemin möhkəmləndirilməsi funksiyasını yerinə yetirməyə çalışmışdır. NATO-nun bu xüsusiyyəti, Soyuq Müharibə illərində çox ön plana çıxmamış və Varşava Paktı ölkələrinə, yəni ortaq təhdidə qarşı müdafiə təşkilatı olma xüsusiyyəti prioritet vəziyyətdə qalmışdır. Soyuq Müharibənin son illərindən etibarən isə NATO-nun qeyri-hərbi istiqamətləri sürətlə inkişaf etməyə başlamış və 11 Sentyabr hadisələrindən sonra meydana gələn beynəlxalq mühit daxilində daha çox nəzərə alınmışdır. Ancaq bu vəziyyət əlbəttə ki, NATO-nun hərbi müdafiə ittifaqı statusundan imtina etdiyi mənasında nəzərdə tutulmamalıdır. Çünki NATO tərəfindən açıqlanan bəyanatlarda sadəcə infrastrukturun çox istiqamətli olaraq genişləndirilməsi və əsas məqsədə çatmaq üçün həm hərbi, həm də qeyri-hərbi üsulların istifadə edilməsi yolu ilə ən effektiv nəticələrin əldə oluna biləcəyi vurğulanmışdır.[90]

NATO-nun siyasi transformasiyasının məqsədi, qeyri-müəyyən və gedərək kompleksləşən qlobal təhlükəsizlik mühitinə sürətlə uyğunlaşmaq və bu təhlükəsizlik mühitinin formalaşdırılmasında aktiv rol oynamaqdan ibarətdir. Soyuq Müharibədən sonrakı dövrdə NATO-nun siyasi iradəsinin ən diqqətə çarpan xüsusiyyəti olan “sahə xarici” anlayışının dəyişməsi, İttifaqın genişləndirilməsi və yeni tərəfdaşlıqların qurulmasıdır. Bu qərarlar NATO-nun transformasiyasının ən əsas elementləridir. NATO-nun transformasiyasına bütün olaraq baxıldığında, ümumiyyətlə üzv

dövlətlərin xüsusilə də ABŞ-ın siyasi iradəsinin bu prosesə təsiri danılmazdır. Hər bir halda, siyasi iradə NATO-nu regional təsir səviyyəsindən qlobal miqyasa götürmüşdür. NATO Kosovada sülhü qoruma hərəkətinə davam etməkdə, Bosniya-Herseqovinada müdafiə islahatına kömək, Aralıq dənizinin müşahidə edilməsi, Əfqanıstanda Təhlükəsizlik və Yardım Hərəkəti, Afrika Birliyinə Sudanda kömək, Pakistanda humanitar yardım kimi vəzifələri yürütməkdədir. Bu vəziyyət hərbiyədən əlavə İttifaqın siyasi rolunun hər istiqamətiylə önə çıxmasını tələb etmişdir.

Siyasi transformasiya çərçivəsində ifadə edilməsi lazım olan bir başqa ünsür isə davamlı olaraq inkişaf etdirilən və NATO-nun təyin etdiyi hədəflər istiqamətində sürətli inkişaf səyini əks etdirən “Siyasi dialoq” mexanizmidir. İttifaqın bütün siyasi müzakirələrinin əlaqələndirilməsini təmin edən "NATO Danışqlar, Komandanlıq və Rəhbərlik Komitəsi" yaradılmışdır.[89] Bu Komitə, Şimali Atlantika Şurası ilə NATO Müdafiə Planlaşdırma Komitəsi sahəsində hərəkət edən çox millətli tək orqan olub eyni zamanda bu iki orqana bütün siyasi məsələlərdə məsləhət verməkdədir. Siyasi məsələlər ətrafında yuxarı səviyyəli danışqlar NATO Şurasında, digər səviyyələrdə danışqlar isə Siyasi Komitə, Siyasət Koordinasiya Qrupu, Regional Mütəxəssislər Qrupları, Xüsusi Siyasi İş Qrupları, Atlantik Siyasət Ekspertləri Qrupu və digər ixtisaslaşmış komitələr olmaqla, səlahiyyətlərini NATO Şurasından alan digər təşkilatlarda görüşlər keçirilir.

Hərbi transformasiya. Hərbi transformasiyanın əsas məqsədi, silahlı qüvvələrin inkişaf dinamikasını, modernizasiya siyasətini və təhlükəsizliyin təmin edilməsini əhatə etdiyindən NATO-nun müdafiə imkanlarının artırılmasıdır.[53] Bu nöqtədə, NATO-nun dünya üzərində meydana gələ biləcək bir böhrana cavab verməsində üç təməl mərhələ olduğu xatırladılmalıdır: “Müdafiə”, “Daşındırma” və “Qarşıdurma”. “Müdafiə”, NATO-nun quruluş məqsədinin təməlinə yatan ünsürdür və Soyuq Müharibə müddəti ərzində bu üç mərhələnin ən önündə yer almışdır.

“Daşındırma” isə NATO-nun sülhə təhlükə yaradan dövlət və ya dövlətlərinə qarşı Alyansın digər beynəlxalq qurum və təşkilatlar ilə birgə hərəkət etməsi kimi müəyyən edilir. “Daşındırma”nın ən vacib elementləri “Preventiv diplomatiya” və

“Böhran idarəçiliyi”dir. “Daşındırma” anlayışına əsasən, hər hansı bir məsələ hərbi qüvvələrin fəal şəkildə istifadə edilməsinə ehtiyac qalmadan siyasi platformalarda danışıqlar çərçivəsində həll oluna bilər.

“Qarşıdurma” mərhələsi isə hərbi qüvvələrin müharibəyə hazır vəziyyətdə olmasını nəzərdə tutur. “Daşındırma” və “Qarşıdurma” mərhələləri NATO-nun transformasiyası kontekstində daha çox önə çıxmağa başlamışdır. Bu vəziyyət və Soyuq Müharibədən sonrakı təhlükəsizlik mühitinə uyğunlaşma arzusu, NATO-nun hərbi çevrilmə prosesini sürətləndirmişdir. ABŞ-ın hərbi quruluşunda, xüsusilə 11 Sentyabr hadisələrindən sonra, “Preventiv Müdaxilə Konsepsiyası” çərçivəsində baş verən dəyişiklik, NATO-nun hərbi transformasiyasında əhəmiyyətli bir dəyişməyə gətirib çıxarmışdır.[62] Bu prosesdə hərbi transformasiyanın koordinasiya elementi olan Hərbi Komitə, NATO-nun fəaliyyət sahəsinə aid ortaq müdafiənin təmin olunması üçün lazımi tədbirlər təklifi hazırlamağı tapşırılmışdır.

NATO-nun hərbi transformasiyası, praktikada NATO əmr və güc strukturundakı dəyişikliyi ifadə etməkdədir. Praqa Sammitində NATO tərəfindən müttəfiq qüvvələrinin rəhbərlik qurumlarının yeni strukturu təsdiq edilmişdir. Bu yeni struktur ilə qüvvələrin fəaliyyət və etibarlılıqları artırılaraq, qüvvələrin sürətli bir şəkildə hərəkət etməsi üçün infrastruktur inkişaf etdirilmişdir. Yeni komandanlıq strukturu əməli və strateji olmaqla iki komandirlik altında toplanmışdır. 2003-cü ildə bütün detalları tamamlanaraq fəaliyyətə keçən bu ikili əmr mərkəzi ilə NATO müttəfiq qüvvələrinin komandanlıq mərkəz sayı iyirmidən on birə endirilmiş və sürətli bir şəkildə yayıla bilən və İttifaqın yeni ehtiyaclarının yerinə yetirilməsi üçün daha yaxşı uyğunlaşdırılmış qüvvələr yaradılmışdır.[85]

Bu yeni struktur içərisində strateji əmr mərkəzlərinin komandirləri Hərbi Komitə qarşısında məsul olduqları bölgələrdə NATO-nun hərbi işlərinin ümumi gedişatı ilə vəzifələndirilmiş, komandirlər arasındakı məsuliyyət bölgüsü isə coğrafi təmələ görə edilmişdir. Başqaq sözlə, NATO-nun Avropadakı Müttəfiq Qüvvələri Yüksək Komandirliyi NATO-nun Avropadakı əməliyyatlarında məsuliyyət daşdığı halda, NATO-nun Atlantik Okeanındakı Müttəfiq Qüvvələri Yüksək Komandirliyi

isə NATO-nun Atlantik okeanı bölgəsindəki əməliyyatlarından məsul tutulmuşdur. Bu strukturun NATO-nun öz məsuliyyət bölgəsinin içində və xaricindəki böhranların həll olunması, sülhün davam etdirilməsi vəzifələrinin yerinə yetirilməsi üçün zəruri qüvvələrin hərəkətə hazır hala gətirilməsi və hərbi potensialının artırılmasına istiqamətli strategiyasını əks etdirir.

Bu dəyişikliklərə əlavə olaraq, NATO qərargahının sayı hərbi transformasiya kontekstində 45% azaldılmışdır. NATO bir tərəfdən bacarıq və effektivliyini artırarkən, digər tərəfdən də öz kadr quruluşunu yenidən təşkil etmişdir. Komandanlıq strukturunda general/admiral kadrlarının sayı 35% azaldılmışdır. NATO hərəkətlərinin bəzi xərclərinin birbaşa NATO büdcəsindən qarşılınması tətbiqinə başlanmışdır.[87] NATO-nun hərbi transformasiyasının ən əhəmiyyətli istiqaməti, İttifaqın iş strategiyasının anlayış və mədəniyyətinin dəyişdirilməsinin hədəflənməsidir. Bu çərçivədə, NATO qüvvələrinin 40%-nin köçürülə bilən, 8%-nin isə hər zaman hazır vəziyyətdə olması hədəflənmişdir. Buradakı məqsəd, ən effektiv və ən qısa müddətdə böhran mühitinə müdaxilə edə bilməkdir.

12 İyun 2003-cü ildə NATO Müdafiə Nazirləri tərəfindən təsdiqlənən sənəd ilə müəyyənləşdirilmiş sahələrdə mütəxəssisliyin inkişaf etdirilməsi məqsədilə Mükəmməlik Mərkəzləri (Centers of Excellence-COE) yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. İttifaqın hərbi quruluşunun yenilənməsi əsasında, Vəziyyəti Qiymətləndirmə Mərkəzi, Böhranın Həlli və Əməliyyat, Hərbi Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq, Nüvə Siyasəti, Hərbi və Texniki Birlik, Silahlanma Sahəsində Planlaşdırma, Kəşfiyyat, Hava Müdafiə və Hava Nəqliyyatı İdarə Təşkilatı kimi dairələr qurularaq təşkilati bir quruluşlanmaya gedilmişdir.

Bütün NATO üzvü dövlətlər ittifaqın hərbi transformasiya strategiyalarında aktiv formada iştirak edir və müəyyən qüvvələri bu məqsədə ayırırlar. Bundan əlavə, müəyyən edilmiş əsas strateji prinsiplərinə uyğun olaraq, müttəfiqlərin ümumi hərbi quruluşu mütəmadi olaraq ən yüksək siyasi idarəetmə və nəzarətdən keçirilir.

Coğrafi transformasiya. Coğrafi transformasiya NATO-nun yeni üzvlər qəbul edərək genişlənməsi və tərəfdaşlıq proqramları vasitəsilə üzv olmayan ölkələr ilə

dialog və əməkdaşlığın gücləndirilməsinə əsaslanır. [91]Coğrafi transformasiyanın birinci və əsas elementi, üzv dövlətlərin torpaqlarının müdafiəsi bütünləşdirilərkən, yeni üzvlərin alınması surətiylə İttifaqın genişlənməsidir. Məsələn, 12 üzv dövlət ilə qurulan NATO-nun üzv dövlət sayı indiki vaxtda 29-a çatmışdır. Yeni üzvlərin iştirakı, NATO-ya hərbi qüvvələrin mövqe dəyişdirməsi və yeni üzv ölkələrdə hərbi obyektlər açma imkanı yaratmışdır. NATO mütəxəssislərinin hesablamalarına görə, xərclərin daha ucuz olacağı dövlətlərə daşınması halında hərbi obyektlərin məsrəflərindən təxminən üçdə bir nisbətində qənaət təmin olunacaqdır. Yeni strateji vəzifələr etibarilə böyük hərbi obyektlərdən əlavə, daha az xərci olan və hücumlara daha az açıq hərbi təsislərə keçmə planlaşdırıldığı üçün, bəhs olunan coğrafi transformasiyanın strateji vəzifələri ilə uyğun olduğunu söyləmək olar.

Coğrafi transformasiyanın ikinci elementi isə, Soyuq Müharibədən sonra yaranan tərəfdaşlıq proqramlarıdır. Tərəfdaşlıq proqramları NATO-nun təhlükəsizlik siyasətinin tərkib hissəsidir və təşkilatın məqsədlərinə nail olmaq üçün mühüm vasitədir. [59]Əməkdaşlıq proqramlarının başlanğıc nöqtəsi, NATO-nun Yeni Strategiyasında vurğulanan dialog və əməkdaşlıq yolun ilə təhlükəsizliyin təsis olunmasına baxmayaraq, bu gün hədəflər daha çox yüksəyə daşınmışdır. Tərəfdaşlıq, sahə xarici əməliyyatlar istisna olmaqla, NATO-nun statik və kollektiv müdafiə təşkilatından dinamik və qlobal təhlükəsizlik ittifaqına çevrilmək arzusunun ən açıq ifadəsidir.

NATO tərəfdaşlıqlarının mövcud strukturu müxtəlifdir. Bunlara SNT, Aralıq Dənizi Dialoqu, NATO-Rusiya və NATO-Ukrayna Tərəfdaşlıqları və İstanbul Əməkdaşlıq Təşəbbüsünü aid etmək olar. Bundan əlavə, bir çox ölkələr NATO ilə qarşılıqlı əlaqələrə və müxtəlif səviyyələrdə əməkdaşlıq qurmağa maraq göstərirlər. Bu ölkələr arasında Avstraliya, Cənubi Koreya, Yaponiya və Yeni Zelandiya "Təmas Ölkələri" adlandırılır.[66] NATO kimi eyni dəyərləri və strateji qayğıları bölüşən bu ölkələr də İttifaqın fəaliyyətlərinə dəstək verirlər. NATO, Əfqanıstan və İraq ilə xüsusi əlaqələrə malikdir. Ancaq İttifaqın Təmas Ölkələri, Əfqanıstan və İraq ilə qurulan əlaqələri hələ də institusional səviyyə qazanmamışdır.

NATO-nun tərəfdaşlıq proqramları SNT proqramı ilə başlamışdır. Bu proqrama qatılan dövlətlərin ərazilərindən istifadə etmək imkanı NATO-nun coğrafi transformasiyasının vacib elementidir. Çünki hərbi obyektlərin yaradılması, hərbi təlimlər, sülh əməliyyatları və digər tədbirlər kontekstində təlimlər üçün ərazilərini ittifaqa açan 22 dövlət NATO ilə əməkdaşlıq edir. Soyuq Müharibədən sonra NATO-ya üzv olan bütün ölkələr bu proqrama qoşulduqdan sonra üzv olmuşdurlar. SNT NATO-nun genişlənməsi ilə birbaşa əlaqəli olduğundan, ikinci fəsildə ətraflı araşdırılmışdır.

1.2. NATO-nun genişlənməsi

NATO-nun Qurucu Sənədi olan Şimali Atlantika Müqaviləsinin 10-cu maddəsində yeni üzvlərin təşkilata üzvlükləri nəzərdə tutulur. Bu maddəyə görə, hər bir Avropa dövləti Müqavilə prinsiplərinin inkişafına və Şimali Atlantika regionunun təhlükəsizliyinə kömək etməyə dəvət edilə bilər. Bu çərçivədə Soyuq Müharibə dövründə, Türkiyə və Yunanıstan 18 Fevral 1952, Almaniya 9 May 1955 və İspaniya 30 May 1982 tarixlərində NATO-ya üzv olmuşlar və beləcə üzv sayı 16-ya yüksəlmişdir. 1 İyul 1966-da Fransanın hərbi qanaddan çəkilməsiylə İttifaqın mərkəzi Parisdən Brüsselə daşınmışdır. 3-4 Aprel 2009 tarixlərində Strasburq-Kehldə keçirilən NATO sammitində Fransa NATO-nun hərbi qanadına geri dönmüşdür.⁹⁴ Eyni şəkildə 14 avqust 1974-cü ildə hərbi qanaddan çəkilən Yunanıstan 20 oktyabr 1980-ci ildə hərbi qanada geri gəlmişdi.[72]

Soyuq Müharibə sonrasında İttifaqın strategiya dəyişikliyi çərçivəsində, 12 Mart 1999-cu ildə Çexiya, Macarıstan və Polşa, 29 Mart 2004-cü ildə Bolqarıstan, Estoniya, Latviya, Litva, Rumıniya, Slovakiya və Sloveniya NATO-ya üzvü olmuşdurlar.[59] Nəhayət, 2009-cu ildə Albaniya və Xorvatiya, 5 İyun 2017-ci ildə isə Monteneqronun protokol işlərinin başa çatması ilə NATO-nun üzv sayı iyirmi doqquza yüksəlmişdir.

Regional müdafiə təşkilatı olaraq qurulan NATO indiki vaxtda 29 üzvündən əlavə, 22 SNT, 7 Aralıq dənizi Dialoqu və 4 İstanbul Əməkdaşlıq Təşəbbüsü üzv dövlət ilə təşkilatı əlaqələr quraraq genişlənməsini davam etdirməkdədir. Genişləmə ifadəsi ilə qarşılıqlı səlahiyyət və məsuliyyətlər çərçivəsində tam üzv statusunda yeni üzvlər qəbul edilməsi və NATO-nun sərhədlərinin və məsul olduğu coğrafi bölgənin genişləndirilməsi başa düşülməlidir. Soyuq Müharibədən sonrakı dövrdə 13 üzvün İttifaqa qoşulması, bəzi müzakirələri də özü ilə bərabər gətirmişdir.

1.2.1. NATO-nun genişlənmə mərhələləri

NATO-nun genişlənməsi Soyuq Müharibədən sonra beynəlxalq aləmdə baş verən ən önəmli proseslərdən biridir. NATO-nun genişlənməsində ABŞ-dakı Şərqi Avropa köçkünlərinin icra etdiyi fəaliyyətlər daxil olmaqla, dövrün ABŞ prezidenti Bill Klinton ilə dövrün Çexiya Respublikasının Prezidenti Vatslav Havel arasındakı möhkəm dostluğa qədər bir çox faktor rol oynamışdır.

NATO-nun genişləndirilməsi siyasətinin necə gerçəkləşdirildiyinə dair üzv ölkələr tərəfindən üç fərqli yanaşma irəli sürülmüşdür. ABŞ tərəfindən irəli sürülən ilk yanaşma, genişlənmədə açıq qapı siyasətinin tətbiq olunmasını ehtiva edirdi.[89] Bu yanaşmaya görə, NATO-ya qatılmaq istəyən ölkələrin İttifaq standartlarını qarşılama imkanlarına əsasən üzvlükləri müəyyənləşdiriləcəkdi. ABŞ, bütün üzvlərin qatıldığı SNT Proqramı ilə əlaqədar danışıqların birində 1994-cü ildən etibarən SNT-yə qatılan keçmiş Sovetlər İttifaqı və uzun dövr "bitərəf" qalmış Avropa ölkələrini əhatə edən bir sıra ölkədən ibarət olan bir hərbi əməkdaşlıq mexanizmi yaradılmasını təklif etmişdi. İkinci yanaşma genişlənmənin NATO-nun böyüməsinə paralel olaraq reallaşdırılması istiqamətində idi. Bu çərçivədə, NATO üzvlüyü üçün təyin olunacaq namizədlərin Aİ-yə namizəd olan ölkələrlə eyni olması nəzərdə tutulurdu. Beləcə NATO üzvlüyü üçün yalnız Aİ-yə namizəd statusunda olan ölkələr nəzərdə tutularaq tam üzvlükdə istəklilə olmayan Rusiya və Ukraynanın ən azından bu prosesin xaricində

tutulmasının zəruriliyi ifadə edilirdi. [77] Rusiya və Ukraynanın NATO üzvlükləri üçün "tam üzvlük" xaricində fərqli bir yanaşma tətbiq olunması istənilirdi. Üçüncü yanaşma isə NATO-nun məhdud bir genişlənmə siyasəti izləməsi zəruriliyi istiqamətində idi. Bu çərçivədə müəyyən ölkələrdə strateji meyarlara uyğun genişlənmə aparılmalı və bu prosesdə uğur əldə edildikcə yeni genişlənmə dalğaları həyata keçirilməli idi. İlk mərhələdəki genişlənmə üçün Polşa və Çexiya kimi geosiyasi əhəmiyyətə malik bir çox ölkə nəzərdə tutulurdu.

NATO-nun genişlənmə siyasətinin ən kiçik hissəsini Şərqi Avropa ölkələrinin İttifaqa daxil edilməsi tuturdu. Bu vəziyyət bir çox siyasi analizçi tərəfindən, Şərqi Avropa ölkələrinin hələ də əhəmiyyət verdiyi, azadlıqları və avtonom strukturlarına istiqamətli təhdid olaraq qəbul etdikləri Rusiya qarşısında NATO daxilində "qorunma qalxanı" meydana gətirə bilmə arzusu olaraq şərh olunmuşdur. Şərqi Avropa ölkələri bu vəziyyətə qarşı NATO-ya üzv olma arzusu içərisində olmuşdurlar.[56] NATO-nun Soyuq Müharibə dövründə Sovetlərə qarşı əldə etdiyi hərbi üstünlüyün, Rusiyanın genişlənmə siyasətinə qarşı göstərdiyi müqavimətin və Şərqi Avropa ölkələrinin Rusiyadan duyduğu ehtiyat hissənin açıq-aşkar ortada olması səbəbiylə bu ölkələrin NATO-ya üzvlüyü istiqamətində istəklilərin çox anlaşılırdı. Bu arzu, Kenneth Waltzun "Güclər tarazlığı" nəzəriyyəsində ortaya qoyduğu gücsüz dövlətlərin güclünün yanında yer alacağı istiqamətindəki düşüncəsi ilə üst-üstə düşməkdədir. Ya da ən azından Stephen Waltun "Təhdid tarazlığı" nəzəriyyəsindəki "dövlətlər ən az təhdid hiss etdikləri ölkələr ya da ittifaqlarla birlikdə olmağı seçirlər" yanaşması düşünüldüyündə bu arzunun nə qədər məntiqli olduğu görülə bilər.

Soyuq Müharibənin başa çatması ilə NATO-nun konkret düşmənlərinin aradan qalxması, NATO-nun missiyasını başa vurduğuna dair şərh edilmişdir. Lakin NATO, 1990-cı illərin əvvəllərindən yeni missiyalar axtarışında idi.[93] Bütün dünyanın gözləri qarşısında həyata keçirilən bu cəhdlər, bir dəfə daha NATO-nun Avropanın uzun dövrlü müdafiə və təhlükəsizliyinin təmin edilməsində mühüm bir ünsür olduğunu ortaya qoymuşdur. Konkret hərbi düşmənin olmadığı yeni dövrün beynəlxalq sistemində də ABŞ-ın Avropa üzərindəki təsirinin etibarlı olduğu və

kollektiv təhlükəsizlik mexanizminin böyük əhəmiyyət kəsb etdiyi təsdiq edilmişdir. Rusiyanın gələcəkdə, xüsusilə Şərqi Avropa ölkələrində mümkün təsirləri NATO İttifaqı çərçivəsindəki səylər nəticəsində aradan qaldırıla bilərdi. Şərqi Avropanın yeni müstəqil dövlətləri, Avro-Atlantik strukturuna ilk olaraq hərbi ittifaqdan başlayaraq, tam inteqrasiya etmək zəruriliyinə əmin idi.

NATO, genişlənmə siyasəti çərçivəsində qapılarının Avropa demokratiyasına açıq olduğunu ifadə edərək ittifaqa qoşulmaq istəyən ölkələrin uyğunlaşmaları zəruri olan meyarlar bu beş başlıq altında toplanmışdır:

1. Siyasi və iqtisadi problemlər;
2. Müdafiə və hərbi məsələlər;
3. Resurs məsələləri;
4. Təhlükəsizlik məsələləri;
5. Hüquqi məsələlər.

NATO-da genişlənməyə istiqamətli cəhdlərdən sonra 1997-ci ilin ortalarına qədər ümumi 12 Orta və Şərqi Avropa ölkəsi (Polşa, Estoniya, Latviya, Çexiya, Macarıstan, Slovakiya, Sloveniya, Litva, Bolqarıstan, Xorvatiya, Makedoniya, Rumıniya) ittifaqa üzvlük üçün müraciət etmişdirlər. İngiltərə və ABŞ, bu ölkələrdən Çexiya Respublikası, Macarıstan və Polşanın üzvlüyə alınmasını istəyərkən Kanada, Almaniya və xüsusilə də Fransa adları çəkilən ölkələrlə birlikdə Rumıniya və Sloveniyanın da Alyansa daxil edilməsini tələb etmişdir.[68] Fransanın xüsusilə Rumıniyanın üzvlüyü üçün ısrarının səbəbi, özünə yaxın gördüyü bu ölkə sayəsində ABŞ-ın Avropadakı üstünlüyünü zəiflətmək istəməsi idi. Bu beş ölkə arasından Çexiya Respublikası, Macarıstan və Polşanın üzvlüyünə qəti gözüylə baxılarkən Sloveniyada insan hüquqları barəsində gözlənilən irəliləyişlərin olmaması və Rumıniyada da 1996-cı il seçkilərində kommunist liderlərin hakimiyyətə gəlmələri NATO-ya üzvlükdə problemlər yaratmışdır.

ABŞ, NATO-nun Çexiya Respublikası, Macarıstan və Polşanı ehtiva edən bir genişlənmə hədəfini reallaşdırmağa istiqamətli cəhdlərini davam etdirərkən eyni zamanda da Rusiyanı bu genişlənmənin maraqlarını zədələməyəcəyi barəsində razı

salmağa çalışırdı. [77]Soyuq Müharibədən sonra Avropanın təhlükəsizliyində Rusiya mövqeyi ABŞ üçün vacib idi və NATO-nun gələcəyi üçün də böyük əhəmiyyətə malik idi. Bu səbəbdən, ABŞ xarici siyasət mütəxəssisləri, Birinci Dünya Müharibəsindən sonra Almaniyaya qoyulan ağır tazminatın uğursuzluqla nəticələnməsi və Almaniyanın yenidən güclənərək İkinci Dünya Müharibəsinə səbəb olmasından yola çıxaraq, Rusiyaya Avropa təhlükəsizliyinə istiqamətli tənzimləmələrdə müəyyən rolların verilməsi zəruriliy üzərində dayanırdılar. ABŞ, NATO genişlənməsi və Rusiyanın tamamilə itirilməməsi arasında balans siyasətini həyata keçirmək üçün mübarizə aparırdı.

8-9 İyun 1997-ci ildə keçirilən Madrid Sammitinə qədər Rumıniya və Sloveniyanın üzvlüyünə dair müzakirələr davam etmişdir. İtaliya, xüsusilə də Fransa, bu ölkələrin NATO-ya üzvlüyünü tələb edirdi.[89] Ancaq NATO-nun digər üzvləri, xüsusilə də ABŞ buna qarşı çıxmış və NATO genişlənməsinin üç ölkə ilə məhdudlaşmasını tələb etmişdir. Nəhayət, Madrid sammitində razılığa gəlinərək problem həll edildi. Sammitdən sonra verilən bəyanatda NATO-nun irəliləyən dövrlərdə ittifaqa qoşulmaq istəyən və lazımlı meyarları daşıyan ölkələrə dəvətnamə gözləməsi vurğulanmış və NATO-nun ilk genişlənmə dalğası üç ölkə ilə məhdudlaşdırılmışdır.

1998-ci ilin Mayında Çexiya Respublikası, Macarıstan və Polşanın NATO-ya üzvlüklərinə qərar verildi və bunların xaricində heç bir ölkə NATO-ya üzv qəbul edilməmişdir. Beləliklə ABŞ-ın Rusiya ilə qarşı-qarşıya gəlməmə nöqtəsindəki istəyi təmin olunmuşdu. Rus nümayəndələri bu ölkələrin NATO-ya üzvlüklərinin qəbul edilə biləcəyi istiqamətindəki bəyanları da bu genişlənmənin tam olaraq ABŞ-ın istədiyi kimi NATO genişlənməsi-Rusiya faktoru arasındakı tarazlıqlar nəzərə alınaraq reallaşdırıldığının bir göstəricisidir. [84]Bundan əlavə, bu tarazlıq sayəsində NATO genişlənmə prosesinin ilkin mərhələsini həyata keçirərkən, Rusiya da öz növbəsində daha çox ölkəni içinə ala biləcək bir genişlənmənin qarşısını almışdır. 23-24 Aprel 1999-cu ildə keçirilən Vaşinqton Sammitində Polşa, Macarıstan və Çexiya Respublikasının NATO-ya qəbulu ilə ittifaqın üzvlərinin sayı on doqquza

yüksəlmişdir. Soyuq Müharibədən sonra baş verən ilk genişlənmə NATO-nun gələcək illərdə də bu siyasətini genişləndirməyə davam edəcəyi baxımından önəmlidir. Necə ki üzvlüyü reallaşan bu ölkələr xaricində doqquz ölkənin (Rumıniya, Sloveniya, Estoniya, Latviya, Litva, Bolqarıstan, Slovakiya, Makedoniya, Albaniya) heç birinə üzlük verilməsə də NATO üzvlüyünə istiqamətli göstərdikləri səyin təqdirlə qarşılandığı vurğulanmış və ikinci genişlənmə prosesi başlanmışdır.

1999-cu ildə keçirilən Vaşinqton Sammitində Rumıniya, Bolqarıstan, Makedoniya, Albaniya, Sloveniya, Slovakiya, Estoniya, Latviya və Litvada ibarət doqquz ölkə üçün başladılan Üzlük Fəaliyyət Planı (ÜFP) vasitəsilə bu ölkələr üzvlüyə hazırlıq işlərinə istiqamətləndirilmişdir. ÜFP, NATO-ya üzlük istiqamətində müəyyən standartlara çatmaq üçün lazım olan fəaliyyətləri ehtiva edirdi. [56]ÜFP, NATO-ya qatılmaq istəyən ölkələrin, siyasət, müdafiə və təhlükəsizlik sahələrindəki irəliləyişlər ilə təbii resurslar və inkişaf proseslərini ehtiva edən illik milli hesabatlardan ibarət idi. Bu hesabatlar NATO-nun bütün üzv və namizəd ölkələrinin qatıldığı “19+1 formatı”nda təşkil edilən konfranslarda qiymətləndirilərək, namizəd ölkələrə üzlük üçün lazımlı siyasi və texnoloji tövsiyələr verirdi. Bu müddətdə adları çəkilən ölkələrin namizədlik yolunda atdıqları addımlar və müdafiə mexanizminə istiqamətli təyin olunan hədəflərin hansı nisbətdə gerçəkləşdirildiyi müəyyən olunurdu. ÜFP, ən son üzv olan ölkələrin üzlük müddətlərindən əldə edilən təcrübələrə əsaslanırdı. [78]NATO üzvlüyü üçün ÜFP-na qatılan ölkələrə kömək və tövsiyələr təqdim edilərkən bu ölkələrdən mövcud sərhəd problemlərini sülh yolu ilə həll etmələri və demokratik proseslərə və qanunlara hörmət kimi əhəmiyyətli siyasi hədəflərin yerinə yetirilməsi gözlənilir. Namizəd ölkələrin ÜFP çərçivəsində qət etdikləri irəliləyişlər əvəzində NATO-ya qəti üzvlüyün reallaşacağına dair heç bir təminat verilməməsinə baxmayaraq ÜFP-nın adları çəkilən ölkələrin hərbi strukturlarının NATO-ya uyğun hala gətirmələrinə və İttifaq üzvlüyünün bu ölkələrə yükləyəcəyi məsuliyyətlərə hazırlanmalarına köməkçi olduğu da aydındır.

Polşa, Çexiya və Macarıstan ilə reallaşdırılan ilk genişləmə dalğasından sonra Almaniya, milli təhlükəsizliyi üçün Baltik ölkələrinin ən qısa zamanda NATO-ya alınmaları məqsədilə təzyiq göstərərək İtaliya da Sloveniyanın Triesta bölgəsinə yaxın olması səbəbiylə bu genişləməyə qarşı çıxmırdı. Fransanın da, yuxarıda toxunulduğu kimi, xüsusilə özünə yaxın gördüyü Rumıniyanın üzvlüyünün reallaşdırılması ilə ABŞ-ın Avropa üzərindəki təsirinin azaldılmasına istiqamətli yanaşması səbəbiylə bu genişləməyə istiqamətli yanaşması müsbət idi. Bundan əlavə, Rumıniya, Bolqarıstan, Albaniya və Makedoniya kimi ölkələrin Qərbə yönələrək Aİ və NATO kimi Avropa təhlükəsizliyi üçün böyük əhəmiyyət daşıyan beynəlxalq təşkilatlarla ortaq hərəkət etmə söyləri, bu ölkələrin NATO-ya üzvlükləri barəsində üstünlük əldə etmələrini təmin etmişdir.

NATO-nun ikinci genişləmə dalğasının həyata keçirilməsində ən böyük problem, 1991-ci ilin Avqustuna qədər Sovetlər İttifaqına bağlı respublikalar olan və bu ölkələr üzərindəki Rus təsiri səbəbiylə Litva, Estoniya və Latviya idi. Rusiya, ikinci genişləmə dalğasına qədər Baltik ölkələrinin NATO-ya üzvlüklərinə hər zaman sərt bir şəkildə qarşı çıxdığından bir çox Qərb lideri Rusiyanı düşmən kimi qarşılıqlarına almaq istəməmişdir. [67]Bu məzmununda, Sovetlər İttifaqının dağılmasından qısa bir müddət sonra rus əsgərlərinin Baltik ölkələrindən çəkilməsinə istiqamətli proqram yaradılması, Rusiya ilə Litva, Latviya və Estoniya arasındakı bağın müsbət bir atmosferdə davam etdirilməsinə köməkçi olmuşdur. Xüsusilə 1990-cı illərin əvvəllərində Rus liderlər bu ölkələrlə aralarında bir qarşıdurma yaranmaması üçün böyük diqqət göstərərək Baltik ölkələrinə birbaşa hərbi müdaxilə tələb edəcək hər cür hərəkətdən çəkinmişdir. Bütün bu müsbət proseslərə baxmayaraq, Rusiyanın 1991-ci ilin sonundan etibarən on illik dövrdə Baltik ölkələri üzərində tətbiq etdiyi saysız səhv siyasət əlaqələrdə davamlı çətinliklərin və gərginliklərin yaranmasına səbəb olmuşdur. Bundan əlavə, Latviya, Litva və Estoniyadakı Rus azlığın “pis şərtlərə” məruz buraxıldığını davamlı şəkildə dilə gətirmələri və xüsusilə neft və təbii qaz verilməsi məsələsindən istifadə edərək bu ölkələrə periodik iqtisadi təzyiqlər tətbiq olunması da əlaqələrin davamlı gərgin bir

atmosferdə cərəyan etməsinə səbəb olmuşdur. [83]Baltik ölkələri ilə Rusiya arasında yaşanan bütün bu mənfi proseslər, onsuz da Soyuq Müharibədən əvvəl qalma çətinliklər səbəbiylə Rusiyaya isti münasibətdə olmayan bu ölkələri Qərb Blokuna yaxınlaşdırmışdır.

Rusiyanın, NATO-nun ikinci genişlənməsinə istiqamətli xüsusilə Estoniya, Latviya, Litvanın İttifaqa daxil edilməsinə qarşı fəal təbliğatı istədiyi kimi nəticələnməmişdir. Bəhsi keçən ölkələrin Rusiya ilə olan problemləri Qərb liderlərin Rusiya hegemonluğundan çəkinmələri ilə birləşəndə, Praqa sammitində NATO-nun Soyuq Müharibədən sonrakı dövrdə ikinci genişlənmə dalğası üç Baltik ölkəsi olan Estoniya, Latviya, Litva və Bolqarıstan, Rumıniya, Slovakiya ilə Sloveniyanın üzvlüyə dəvət edilməsiylə gerçəkləşdirilmişdir.[97] Bu ölkələrlə üzvlük danışıqları prosesi tamamlandıqdan sonra 2004-cü ildə rəsmi üzvlüklərinin reallaşdırılması qərarı alınmış və eyni il NATO İttifaqına qatılmışdırlar.

NATO-nun yeddi ölkəni öz strukturuna qatararaq genişlənməsi tarixinin ən əhatəli genişlənməsi olmuşdur. Bu genişlənmə ilə Sovet İttifaqı ilə yanaşı, Soyuq Müharibə dövründə fəaliyyət göstərən bütün ölkələr Qərb İttifaqına daxil edilmişdir. Genişlənmə prosesi davam edərkən, növbədə Ukrayna ilə Gürcüstan da var idi. NATO-nun Rusiya ilə sərhəd qonşuluqları səbəbindən bu dövlətlər böyük əhəmiyyətə malik idi. Ancaq, həm Gürcüstan, həm də Ukraynanın NATO-ya üzvlükləri reallaşdırılmamışdır. Bu məsələ dissertasiya işinin növbəti altbaşlığında şərh olunmuşdur. Amma aydındır ki, NATO-nun gələcəkdə genişləndirilməsi məqsədinə istiamətlənmiş təməl hədəfin bu ölkələr olacağı aydındır. [56]Görünür, bu proses siyasi balansları nəzərə almaqla üzvlüyün həyata keçirilməsinə yönəlmiş təşəbbüslərlə davam edəcəkdir. Bu prosesin NATO və Rusiya arasında əhəmiyyətli bir gərginliklərə səbəb olduğu və gələcəkdə də səbəb olacağı aydındır.

NATO 2016-cı ildə Monteneqronun Təşkilata üzvlüyü ilə bağlı bu ölkəyə üzvlük dəvətnaməsi vermişdir. Monteneqro NATO üçün əhəmiyyətli idi. Çünki coğrafi mövqeyi səbəbiylə NATO-ya əhəmiyyətli uğur təmin edəcək Monteneqronun

üzvlüyündən sonra ittifaq, Bosniya Herseqovinaya aid 20 kilometrlik sahə xaricində İtaliyadan Yunanıstana qədər uzanan Adriatik dənizi sahillərinə hakim olacaqdı.

Serbiyadan 2006-cı ildə ayrılan Monteneqro ilə Rusiya yaxın əlaqələrə sahibdir. İki Slavyan ölkəsi arasında ticarət, diplomatik, tarixi, dini və mədəni əlaqələr mövcuddur. Bu səbəbdən prosesin əvvəlində ölkə daxilində təşkilata üzvlüklə bağlı mənfi rəy formalaşmışdır. Ölkədəki NATO əleyhdarı mübarizə müxalifətdəki Demokratik Cəbhə (DC) və Monteneqronun sabiq prezidenti Momir Bulatovic liderliyində icra edilmiş, DC lideri Andrija Mandic, hakimiyyətə gəlməsi vəziyyətində NATO üzvlüyünü donduracağını və üzvlüyə xalqın qərar verəcəyi xalq səsverməsi təşkil edəcəyini açıqlamışdı.

NATO-nun 2015-ci ildəki dəvətindən sonra Monteneqronun ittifaqa üzvlüyü üçün danışıqlar başlamış, bunun üzərinə Rusiya, Monteneqronun üzvlüyünə qarşı olduğunu açıq formada dilə gətirmişdir. Monteneqro Milli Məclisinin Aprel ayında protokolu imzalaması sonrasında Rusiya Xarici İşlər Nazirliyindən açıqlamada, *"Monteneqronun NATO üzvlüyünün böyük bir səhv olduğunu düşünürük. Balkanlar ilə Avropadakı sabitliyə zərər verəcək bu addım, ölkə xalqının maraqlarına ziddir"* ifadələri işlədilmişdir.[79]

Bütün bunlara baxmayaraq, 2016-cı ilin İyun ayında Monteneqro Parlamentinin 66%-i NATO-ya qoşulma qərarı qəbul etmiş və 2017-ci il aprelin 28-də Rusiyanın qarşı çıxmasına baxmayaraq NATO üzvlüyünə dair qanun layihəsini qəbul etmişdir. 9 may 2017-ci ildə NATO Xarici İşlər Nazirləri Şurasının iclasında Monteneqronun NATO üzvlüyünə dəvət etmək üçün protokol imzalanmışdır. [87]5 İyun 2017-ci ildə bütün üzvlərin protokolu imzalamasından sonra Monteneqro rəsmi şəkildə NATO-ya üzv olmuşdur.

NATO-nun reallaşdırdığı bu əhatəli genişlənmə Soyuq Müharibədən sonra irəli sürdüyü strateji konsepsiyası və SNT Proqramı kimi fəaliyyətlərin müvəffəqiyyətli bir şəkildə nəticələndiyini sübut etmişdir. Bu müddət sonunda NATO, Transatlantik bölgəsində liberal demokratik dəyərlər üzərində qurulmuş yeni təhlükəsizlik nizamının yaradılması dayanıqlılığını vurğularkən eyni zamanda Avropa içərisində

çox əhəmiyyətli bir siyasi ünsür olduğunu da ortaya qoymuşdur.[87] NATO siyasi gücünü artırsa da, İttifaqın gələcək uğuru üçün əsas rol hələ də hərbi imkanlarıdır. Bu kontekstdə NATO-nun öz etibarlılığının təmin edilməsi, İttifaqın dinamizminin yeni üzvlükləri qəbul etməsi ilə mümkündür.

NATO-nun genişlənmə planlarına geniş bir perspektivdən baxıldıqda Alyansı qlobal bir ittifaq olaraq təyin etmək uyğun olacaqdır. İttifaq Cənubi Koreya, Yaponiya, Avstraliya və bir çox digər ölkələrlə əlaqəyə malikdir. Bu çərçivədə, bu ölkələri NATO strukturunda əhatə edən bir yanaşma ilə təşkilat daxilində saxlamaq mümkündür. Bunu etmək mümkün olarsa, NATO Sakit okeanın qərb sahillərinə uzanan bir təhlükəsizlik təşkilatı olacaqdır. Bu ölkələrlə münasibətləri daha da artırmaq üçün mövcud SNT-yə daxil olmağı və ya ən azı AATŞ-nin NATO fəaliyyətinə töhfə verən ölkələrə münasibətlər genişləndirilməlidir.

1.2.2. Genişlənmədə Rusiya faktoru

Soyuq Müharibədən sonrakı ilk illərdə NATO ilə Rusiya arasında münasibətlər gözlənilmədiyi kimi elə də yaxşı olmamışdır. Lakin Rusiyada baş verən I Çeçen müharibəsi və Qərb əleyhdarı axının həddindən artıq artması, ABŞ cəbhəsində Moskva ilə var olan strateji tərəfdaşlığın çətin də olsa davam etdirilməsi zəruriliyini meydana çıxarmışdır. [91]ABŞ-ın Rusiya ilə arasında artan danışıqlar nəticəsində, Rusiya Xarici İşlər Naziri Andrey Kozryev, 22 Aprel 1994-cü ildə SNT Çərçivə Sənədini imzalamış və Rusiya SNT proqramına qoşulmuşdur. Rusiyanın SNT-yə qoşulmasının digər bir önəmli səbəbi də, NATO-nun içərisində yer alıb fəaliyyətini içəridən davam etdirmək istəməsi idi.

Rusiya SNT-yə qatılmış olsa da Avrasiyadakı sabitliyin təmin edilməsində aparıcı rolu ATƏT-in üzərinə götürməsinin zəruriliyi hər zaman ifadə etmişdir. NATO-ya qarşı ATƏT-i ön plana çıxarma məqsədində olan Rusiya, ATƏT-in güclənməsinin İttifaq daxilindəki Avropa qanadının güclənməsinə gətirib çıxaracağını və bunun da Rusiyanın uzun müddətdəki maraqları ilə üst-üstə

düşəcəyini nəzərdə tutmuşdur. Çünki, Rusiyanın uzunmüddətli və strateji maraqları baxımından NATO ya dağılmalı, ya da Avropalaşdırılmalıdır.

27 May 1997-ci ildə, Parisdə keçirilən Zirvədə NATO-Rusiya Federasiyası Qurucu Sənədi imzalanmış və bu sənədlə birlikdə eyni zamanda NATO-Rusiya Daimi Birgə Şurası (DBŞ) da yaradılmışdır.

Kosovo böhranına qədər, 1998-ci ilin Fevral ayında Moskvada ilk NATO İnformasiya Mərkəzinin açılması kimi bəzi kiçik irəliləyişlər yaşansa da münasibətlərdəki soyuqluq davam etmiş və Kosova böhranı əsnasında tərəflər arasındakı gərginlik yüksək mərhələyə çatmışdır.[98] Hətta demək olar ki, Kosova böhranı, tərəflər arasındakı münasibətlərdə yaşanan bir qırılma nöqtəsidir və münasibətlər NATO-nun Kosovaya müdaxiləsi ilə müvəqqəti bir müddət üçün dondurulmuşdur.

NATO-nun Kosova müdaxiləsindən sonra Rusiya, NATO-Rusiya Qurucu Sənədi və SNT çərçivəsində icra etdiyi fəaliyyətləri dayandırmış və DBŞ-dan çəkilmişdir. Rusiya, bundan əlavə 23-25 aprel 1999-cu ildə keçirilən Vaşinqton zirvəsində də iştirak etməmiş, Moskvada açılması nəzərdə tutulan NATO İnformasiya Ofisi və Hərbi Əlaqə Bürosu mövzusunda işlər də dayandırılmışdır.

Bosniya-Herseqovindəki sülhü qoruma nümayəndələrini də NATO rəhbərliyindən çəkən Rusiyaya görə, İttifaq BMT Nizamnaməsini pozmuş və bu səbəblə BMT Təhlükəsizlik Şurasının əmri olmadan müstəqil bir dövlətə qarşı hərəkət başlادaraq, qeyri-qanuni davranış göstərmişdir.[79] Bundan əlavə NATO, qarşıdurmanı həll etmək üçün bütün diplomatik yollara əl atmadan gücə müraciət edərək çox təhlükəli bir vəziyyət meydana gətirmişdi.

Rusiyanın bu böhran günlərində göstərdiyi yanaşma, Moskvanın beynəlxalq hüquqa qarşı alınmış qərarları dəstəkləyərək, Qərbi meyilli siyasəti izləmək niyyətində olmadığını bütün dünyaya göstərmişdir. Lakin V.Putinin hakimiyyətə gəlməsindən sonra tərəflər arasındakı münasibətlər yenidən canlanmağa başlamışdır.

7 May 2000-ci ildə Rusiya Dövlət Prezidenti vəzifəsinə gələn Vladimir Putin,

- Özündən əvvəlki prezident Boris Yeltsinin Kosovada keçirilən hava əməliyyatına reaksiya olaraq bir ildir dondurduğu NATO-Rusiya əlaqələrini yenidən canlandırmaqla xarici siyasət ilə əlaqədar ilk qərarlarından birini vermişdir.
- 15 İyul 1999-cu ildə yenidən başlayan DBŞ-nın aylıq sessiyasının gündəliyini Kosovaya bağlı mövzularla məhdudlaşdıran Rusiya, 2000-ci ildən etibarən geniş əməkdaşlıq fəaliyyətlərinə geri dönməyə başlamışdır.
- Putin rəhbərliyi ilə birlikdə 2000-ci ildə DBŞ yenidən tam mənasıyla funksional hala gəlmişdir.

11 Sentyabr 2001-ci il hadisələrindən sonra, Şuranın da yaradılması ilə əlaqələrdə artan bir yaxınlaşma yaşanmış olsa da, bu, Rusiyanın NATO genişlənməsi mövzusunda narahatlıqlarının tam olaraq aradan qaldırıldığı mənasını gəlməmişdir. 2004-ci ildə bir sıra Baltik dövlətlərinin də NATO-ya qatılması Rusiyanın narahatlığına səbəb olmuşdur. [101]

NATO genişlənməsinin ilk illərində Rusiya bu prosesə kəskin şəkildə öz mənfi münasibətini bildirməmişdi. Bunun bir sıra səbəbləri vardı:

1. 11 Sentyabrdan sonra terrorizmə qarşı mübarizədə Qərb ilə yaranan əməkdaşlıq;
2. 2002-ci ildə tərəflər arasında formalaşan müsbət təsir;
3. Rusiyaya, genişlənməyə qarşı çıxması üçün Şuranın təqdim edilməsi;
4. V.Putinin izlədiyi çoxtərəfli xarici siyasət;
5. Şərq qədər Qərb ilə də təmin etməyə çalışdığı yaxın əlaqələr;
6. İqtisadi baxımdan Qərbin dəstəyinə duyulan ehtiyac.

Lakin Rusiya hər zaman genişlənmənin əleyhinə çıxmışdır. Çünki genişlənmə ilə Rusiya, sərhədlərində yeni hərbi bazalar, hərbi birliklər və güclü hərbi ittifaqlarla qarşı-qarşıya qalma riski altındadır. Rusiya, Avro-Atlantik məkanı üçün BMT və ATƏT kimi daha qlobal təhlükəsizlik mexanizmlərini seçməkdədir. Bundan əlavə, “Obşestvennoe Mnenie” (İctimai Fikir) Təşkilatının apardığı araşdırmaya görə,

Rusların 52%-i genişləmənin Rus milli maraqlarını təhdid etdiyini müdafiə edərkən, 58% -i də NATO-nun təcavüzkar bir hərbi blok olduğunu ifadə etmişdir.

Rusiya, Avropada Adi Silahlı Qüvvələr haqqında Qanunu (AASQM) imzalamamış özünə qonşu üç Baltik dövlətində (Latviya, Litva və Estoniya), NATO-nun sərhədsiz bir şəkildə hərbi təchizat yerləşdirmək imkanı yarandığı üçün, son genişləmə dalğasından narahatlıq duymuşdur.[59] Bu baxımdan Rusiya, 1999-cu ildə yaradılan “Tərksilah haqqında Adaptasiya Sənədi”nin tez bir zamanda qüvvəyə minməsinə və Baltik dövlətlərinin də buna tərəf olmalarını istəmişdir. Rusiya, hərbi güc və təchizat mövzusunda müəyyən məhdudiyyətlər gətirən AASQM-ni, qonşularında yerləşdiriləcək sərhədsiz bir NATO hərbi varlığına qarşı hüquqi bir zəmanət olaraq görmüşdür. Qərb isə buna qarşılıq olaraq, Rusiyanın ATƏT-in İstanbul Zirvəsində üzərinə götürdüyü məsuliyyətləri yerinə yetirmədiyi və Gürcüstan ilə Moldovadan bazalarını çəkmədiyi üçün bu müqavilənin qüvvəyə minməsinə təxirə salmışdır.

NATO-nun Baltikyanı ölkələrə doğru genişlənməsi ilə əlaqədar Rusiyanı narahat edən problemlər bunlardır:

- *NATO-ya məxsus hava bazaları.* Baltik Hava Polisliyi (Baltic Air Policing), üç Baltik ölkəsi Estoniya, Latviya və Litvanın hava sahəsini müdafiə edən, 30 mart 2004-cü ildə başladılan bir NATO havadan müdafiə proqramıdır. Hal-hazırda Polşa, Rumıniya və Bolqarıstandakı bazalarda 28 NATO ölkəsindən 7 min əsgər var. Estoniyada 800, Litva və Latviyada isə 1200 əsgər yerləşdirilmişdir. 100-dən çox hava bazası hər cür döyüş təyyarəsi istifadəsinə uyğun hala gətirilməsini ehtiva etməkdədir. Statistika əsasən ELL-in müdafiə büdcəsi 2005-ci ildə 900 mln. dollar idi sə, 2015-ci ildə NATO dəstəyi ilə bu rəqəm 2 mlrd. dollara yüksəlmişdir. [104]
- *Kaliningrad bölgəsinin vəziyyəti.* Baltik sahilinin kənarında Polşa ilə Litva arasında yerləşən, Rusiyaya aid Kaliningrad bölgəsi, Moskvaya yaxın olmaqdan çox Avropaya yaxın bir Rus polis bölməsi rolunu oynamaqdadır. Litvanın da NATO-ya üzv olması ilə birlikdə Kaliningrad, NATO ölkələrinin

meydana gətirdiyi bir qurşaq ilə Rusiyadan ayrılmışdır. Bu vəziyyət arada sıxışmış bu bölgəyə çatmaq üçün NATO torpaqlarından və ya hava sahəsindən keçilməsi mövzusunı ortaya çıxarmışdır. Rusiyanın Kalininqrاد bölgəsinə hərbi və mülki tranzit problemi hələ də həll edilə bilinməmişdir. Rusiya baxımından burada ortaya çıxma biləcək hər hansı bir etiraz hərəkətinə qarşı bir hərbi varlığın saxlanması çox vacibdir. Ona görə bura istiqamətli hərbi birlik və təchizat nəqlinə əhəmiyyət verən Rusiya, quru və hava nəqliyyatı baxımından problem yaşayır. Bu səbəblə Rusiya Baltik dənizində güclü bir dəniz gücü yerləşdirmək məcburiyyətində qalmışdır.

- *Bu ölkələrdə yaşayan Rus azlığın vəziyyəti.* Rusiyaya görə Latviya və Estoniyada rus dilində danışanlara qarşı ayrı-seçkilik davam etməkdədir. Rusiya, üzvlükdən əvvəl etdiyi xəbərdarlıqlara baxmayaraq, rus azlığın vəziyyəti tamamilə yaxşılaşdırılmadan bu ölkələrin NATO-ya üzvlüklərinə qarşı çıxmış və bu ölkələrdəki rus vətəndaşlarının vəziyyətini yaxşılaşdırmağı qarşısına məqsəd qoymuşdur.

NATO-nun “Yaxın ətraf”dakı fəaliyyətləri Rus-NATO gərginliyinin yaranmasına səbəb olmuşdur:

1. Son genişlənmə dalğasında NATO üzvü olan Baltik ölkələrinin AASQM-i imzalamamaları;
2. NATO-nun Praqa Sammitində (2002), zəruri olan hər yerdə, (bu yer NATO üzv ölkələrinin torpaqları xaricində də ola bilər) NATO-nun əməliyyatlara başlaya biləcəyi ifadə edilmiş və BMT səlahiyyəti axtarılmadan NATO-nun bu əməliyyatlarda siyasi idarəni öhdəsinə götürəcəyi ifadə edilmişdi;
3. 2003-cü ildə Ukraynada NATO əsgərlərinin yerləşdirilməsinə icazə verən Memorandumun qəbul edilməsi;
4. Gürcüstanda İttifaq ilə ortaqlığa istiqamətli yeni planların hazırlanması;
5. NATO-nun Azərbaycan, Gürcüstan və Ukrayna kimi Atlantik tərəfdarı dövlətlərə qapılarının hər zaman açıq tutduğunu ifadə etməsi;

6. İstanbul Sammitində (2004) Orta Asiya və Qafqazı strateji olaraq əhəmiyyətli bölgələr kimi elan etməsi;
7. 22 Aprel 2005-ci ildə Litvanın Vilnus şəhərində keçirilən NATO XİN səviyyəsində konfransında, 2008-ci ilin Ukraynanın NATO-ya üzv olması üçün hədəf il olaraq seçilməsi;
8. ABŞ-ın Bolqarıstan və Rumıniyaya baza quraraq bu bölgələrə əsgər yerləşdirməsi;
9. NATO-nun Polşa və Çexiya Respublikasına nüvə müdafiə sistemi qurmağı planlaşdırması.

Bütün bu səbəblər Rusiyanın hər zaman torpaqlarına yaxın bir məsafədə NATO əməliyyatları ilə qarşılaşa biləcəyi mənasına gəlmiş və Rusiyanın narahatlığına səbəb olmuşdur. Bu narahatlığın ən diqqətə çarpan göstəricisi isə, Putinin 2007-ci ildə Münhen Təhlükəsizlik Konfransında NATO və ABŞ-ı sərt bir dillə tənqid edən çıxışı olmuş, Putin bu çıxışında NATO-nun genişləməsinin sülhün qorunma fəaliyyətlərini şübhə altına saldığını ifadə etmişdir.

Rusiyanın 2008-ci ildə Gürcüstana qarşı başlatmış olduğu müharibənin eyni zamanda bu ölkənin NATO-ya üzvlüyünə əngəl törətməyə yönəlmiş bir məqsəd daşdığı aydındır. Lakin müharibədən əvvəl də Rusiyanın Gürcüstana qarşı yanaşmasının sərtləşməsinə bir sıra faktorlar səbəb olmuşdur:[79]

- Gürcüstanın SSRİ-dən müstəqilliyini əldə etdiyi ilk gündən etibarən, gələcəkdə Rusiyaya qarşı təhlükəsizliyini qorumaq üçün tək yol olaraq NATO üzvlüyünü görməsi;
- MDB üzvü olan ölkələrin NATO-ya üzv olmaları və Qərbdəki dövlətlərinə öz ərazilərində bazalar vermələri;
- Gürcüstanda Gül İnqilabı (2004) və dərhal bunun arxasından da Ukraynada Narıncı İnqilabla birlikdə hakimiyyətlərin dəyişməsi və yeni rəhbərliklərin NATO üzvlüyünə müsbət yanaşmaları;
- ABŞ Prezidenti Corc W. Buşun Tbilisi səfəri (2005) zamanı Gürcüstana NATO dəstəyindən bəhs etməsi;

2006-ci ildə Rusiya ilə Ukrayna arasında yaranan təbii qaz böhranı və Cənubi Osetiyadakı müstəqillik referendumu bu ölkələrin NATO üzvlüklərinə qarşı Rusiyanın bir xəbərdarlığı idi. Rusiyanın 13 Dekabr 2007-ci ildə AASQM-dən çəkilmə qərarı alması da NATO-ya bir xəbərdarlıq mənası daşıyırdı.

Müharibə qarşısında NATO-nun izləyəcəyi siyasətin qarşısında əhəmiyyətli çətinliklər vardı:

- tərəflərin NATO üzvü olmamaları;
- NATO-nun atacağı addımların hüquqiliyi problemi;
- Rusiyanın veto səlahiyyəti səbəbiylə BMT Təhlükəsizlik Şurasından NATO-nun işini asanlaşdıracaq bir qərarın çıxmasının qeyri-mümkünlüyü;
- NATO üzvləri içərisindəki fikir ayrılıqlarının ittifaqın daşındırıcı qərarlar almasını çətinləşdirməsi.

8 Avqustda Rusiya-Gürcüstan müharibəsinin başlaması üzərinə NATO dərhal Rusiyanın hücumunu qınadı və Tiflisə dəstək ifadələri ilə çıxış etdi. NATO ilə Rusiya arasındakı gərginlik beş gün davam edən müharibə zamanında deyil, daha çox müharibəni izləyən günlərdə yaşanmışdır.[87]12 Avqustda, Aİ dövr başçısı Nikolas Sarkozinin vasitəsilə Rusiya ilə Gürcüstan arasında əldə edilən razılaşmaya görə, tərəflər müharibəyə son verəcəklər və bölgəyə müharibə əsnasında göndərdikləri əsgərlərini geri çəkəcəklər. Ancaq Rusiyanın bu çəkilmə işi uzandıqda, NATO Rusiyanı müqaviləni pozmaqla günahlandırdı. 19 Avqustda fəvqəladə toplanan NATO-nun Brüssel iclasında ABŞ Xarici İşlər Naziri Condeleza Rice, çox sərt bir çıxış edərək, DBŞ-nin dondurulmasını istədi. Baş katib Scheffer də, ortada bir işğal vəziyyəti mövcud olduğu halda NATO-Rusiya Şurasının toplanmasının söz mövzusu ola bilməyəcəyini və əlaqələrin heç bir şey olmamış kimi davam edə bilməyəcəyini bildirdi və DBŞ-nin fəaliyyəti dayandırıldı. [99]NATO-nun bu açıqlamalarına Rusiya tərəfindən verilən cavab da sərt oldu. Rusiya, NATO ilə hərbi əməkdaşlıq etməyi dayandırdığını rəsmən NATO-ya bildirdi.

NATO-nun Buxarest (2008), Lissabon (2010) və Çikaqo (2012) Zirvələrində Gürcüstanın üzv olması qərarı çıxmasına baxmayaraq hələ də Alyansa üzv deyildir.

Gürcüstanın həll edilməmiş bölgə problemlərinin olması NATO-ya üzv olmasına əngəldir. Bundan əlavə NATO Gürcüstan üçün “üzvlük” yerinə “fərdi tərəfdaşlıq” planını daha uyğun görməkdədir.

2009-cu ildən NATO-Rusiya əlaqələrini yenidən formalaşdıracaq yollar axtarılmışdır. 20 Noyabr 2010-cu ildə Xarici İşlər Nazirləri səviyyəsində DBŞ keçirilmiş və əməkdaşlığı dərinləşdirmək üçün addımlar atılacağı və XXI əsrdə Ümumi Təhlükəsizlik Çağırışına birgə başlamaq üçün razılığa gəlinmişdir.

NATO-nun Lissabon Sammitində liderlər və prezident Medvedev “Strateji Tərəfdaşlıq İstiqamətində Əməkdaşlığın Yeni Mərhələsi” adlı Bəyannamə imzalamışdır. Bu Bəyannamədən sonra nüvə müdafiə sahəsində araşdırmalar və terrorizmə qarşı mübarizədə geniş əməkdaşlıq üçün razılığa gəlinmişdir. [57] Məhz bundan sonra Əfqanıstanda və Suriyada birgə hərbi təlimlər keçirilməyə başlanmışdır.

Ukrayna böhranı ilə NATO-Rusiya arasında münasibtlər yenidən gərginləşməyə başlamışdır. 2014-cü ilin Mart ayında NATO həm Rusiya ilə, həm də Ukrayna ilə görüşlər keçirərək Avropanın şərqində meydana gələn bu böhranın müharibəyə çevrilməsini önləmək üçün səylər göstərmişdir. Lakin 16 Mart 2014-cü il tarixli referendumda 96% səviyyəsində çıxan “bəli” səsi, Rusiyanın Krımı ilhaqına zəmin hazırlamış, referendum sonrasında Duma tərəfindən yarımadaanın ilhaqı təsdiq edilmişdir.

NATO, Krımda Rusiyanın yönləndirilməsiylə təşkil edilən referendumun beynəlxalq hüquqa zidd olduğunu bəyan etmiş və DBŞ görüşmələri yenidən ləğv edilmişdi. 1-2 Aprel 2014 tarixlərində NATO üzvü dövlətlərin XİN səviyyəsində Brüssel konfransında Ukraynadakı hadisələr sonrası üzv dövlətlərin müdafiə qabiliyyətlərinin gücləndirilməsi mövzusunda razılaşma əldə edilmişdir.[91] Üzv dövlətlər bu konfransda həmçinin Rusiya ilə hərbi və mülki sahələrdə davam etdirilən əməkdaşlığın sonlandırılması və Ukraynanın müdafiə gücünün artırılması barədə razılığa gəlmişdir. Krım böhranından sonra NATO üzvləri ilə Rusiya arasındakı hərbi əməkdaşlıq və müdafiə sənayesi sahəsindəki əlaqələr təxirə salınmağa

başlanmışdır. ABŞ, Kanada, İngiltərə və Almaniya Rusiya ilə müdafiə sahəsində əlaqələri dayandırma qərarı almışdır. Həm Rusiya, həm də ABŞ-bir-birilərinə hərbi vasitələrin ixracını qadağan etmişdir. Ardınca Berlin Moskova ilə hərbi sahələrdəki əməkdaşlığa son verdiyini açıqlamışdır.

4-5 sentyabr 2014-cü ildə NATO-nun Uels Zirvəsində NATO, Ukrayna ordusuna odlu silahlar xaricində hərbi təchizat yardımını ediləcəyini açıqlamışdır. NATO eyni zamanda Gürcüstanın NATO-ya qısa zamanda üzv olması üçün etdiyi yardımları artıracağını da bildirmişdir.

5 Sentyabr 2014-cü ildə “Minsk 1” və 12 Fevral 2015-ci ildə “Minsk 2” müqavilələri ilə Rusiya-Ukrayna arasında atəşkəs imzalanmasına baxmayaraq 2017-ci ilin Yanvar ayından Ukraynanın şərqində atəkəs yenidən pozulmuş, Minsk anlaşmalarına görə silahsız olmalı ərazilərdə ağır silahlar istifadə edilmişdir. [97] Bundan sonra NATO Latviya, Litva və Estoniyanın ardınca, Kalininqrada 57 km məsafədə olan Polşanın Orsiz bölgəsinə əksəriyyətinin amerikalı olduğu yüzlərlə əsgər yerləşdirmişdir.

NATO üzvü ölkələrin müdafiə xərclərində 2002-2015-cil illər arasında yaşanan azalmanın ardınca, dövlətləri müdafiə sahəsinə investisiyaları artırmağı tələb etmişdir. ABŞ-da Obamanın ardınca hakimiyyətə gələn D.Tramp müdafiə xərclərinə əlavə olaraq 54 mlrd. dollar istəmiş, bunun ardınca Rusiya müdafiə xərclərini 14% artıraraq 48 mlrd. dollarla dünyanın ən çox silahlanan ölkələri arasında 5-ci sıraya yüksəlmişdir. (1.ABŞ-622 mlrd.\$, 2.Çin-191 mlrd.\$, 3.İngiltərə-53 mlrd.\$, 4. Hindistan 50 mlrd.\$)[89]

Bütün atılan adımlara baxmayaraq Rusiyanın Krımı ilhaq etməsinə qarşı NATO-nun sadəcə sanksiyalar ilə kifayətlənməsinin bir sıra səbəbləri vardır. NATO-nun hərəkətə keçməsi üçün təşkilatın 5-ci maddəsinin pozulması zəruridir. Bu maddəyə əsasən NATO-nun hər hansı bir üzvünə edilən xarici hücum, NATO-nun bütün üzvlərinə edilmiş sayılır və təkilata təcavüzkar tərəfə qarşı hərbi gücü ehtiva edən özünümüdafiə haqqını verir. Ukraynanın NATO üzvü olmaması səbəbilə belə bir hücumun yaranması qeyri-mümkündür. Ancaq NATO Liviya nümunəsində

olduğu kimi, NATO üzvlərinə qarşı hər hansı bir hücum edilmədən də hərəkətə keçirilə biləcəyini göstərmişdir. Liviyanın dünyanın öndəgələn təbii qaz rezervlərinə sahib ölkələr arasında olması bunun ən başlıca səbəbi olmuşdur. NATO-nun Soyuq Müharibədən sonrakı yeni strategiyalarından biri də NATO üzvlərinin enerji təhlükəsizliyini təmin etməkdir. Bu mənada Atlantikin şərq hissəsinin (Aİ-nin) neft və təbii qaz baxımından Rusiyadan asılı olması, NATO-nun Rusiya mövzusunda davranışlarını müəyyənləşdirən əsas səbəblərdən biri olmuşdur. [57]NATO-nun Rusiya ilə yaşayacağı hər hansı bir gərginliyin enerji təhlükəsizliyinə təsirləri, NATO konsepsiyasına və strategiyasına zidd olacaqdır. Bu baxımdan NATO-nun əsas vəzifələrindən biri, xüsusilə Avropalı üzvlərinin, Rusiyadan ixrac edilən enerji qaynaqlarının təhlükəsizliyini təmin etməkdir. NATO üçün Avropanın enerji təhlükəsizliyi Ukraynadan daha önəmlidir.

NATO-nun genişlənməsi təşkilatın varlığını davam etdirmə istiqamətində nə qədər önəmli olsa da, genişlənmənin Rusiya ilə olan münasibətlərinə zərər verdiyi aydındır. NATO-nun şərqə doğru genişlənməsi Rus liderləri tərəfindən təcavüz kimi qəbul edilmiş və Rus xalqının NATO-nu ölkələrinin nüfuzu və təhlükəsizliyini təhdid edən təcavüzkar bir təşkilat kimi qəbul etmələrinə səbəb olmuşdur. Bunlardan əlavə, NATO-nun gələcəkdə Ukrayna və Gürcüstanı təşkilata üzv olaraq qəbul edəcəyi ifadələri NATO-Rusiya dialoquna mənfi təsir göstərir. Bu problemin həlli yolu Rusiyanın Avropa təhlükəsizliyinə qoşulması üçün NATO-nun atacağı addımlar müəyyənləşdirəcəkdir.

II Fəsil. Azərbaycan-NATO münasibətlərinin inkişaf prosesi

2.1 Münasibətlərin yaranması

2.1.1 Münasibətlərin yaranmasını şərtləndirən amillər

XX əsrin sonlarından etibarən sosialist sistemin süqut etməsi və Soyuq Müharibəni başa çatması beynəlxalq və regional təşkilatların fəaliyyətində yeni bir mərhələnin başlanmasına səbəb olmuşdur. Bu qurumlar ilə əlaqələrin inkişafı istər müxtəlif ölkələr ilə çoxtərəfli əməkdaşlığın effektiv bir şəkildə reallaşdırılmasında, istərsə də ölkədəki baş verən hadisələr barədə obyektiv beynəlxalq ictimaiyyətin formalaşmasına təsir imkanlarını genişləndirmək baxımından vacibdir. Müasir beynəlxalq münasibətlər sisteminin ənənəvi aktorları olan milli dövlətlər ilə birlikdə qeyri-hökumət aktorlarının da rolu artmaqdadır. Bu proses çərçivəsində dünyada gedən siyasi proseslərdə xüsusi rolu olan beynəlxalq təşkilatlar xüsusilə ayrılır.[16] Təşkilatların beynəlxalq aləmə önəmli və həlledici təsirləri dövlətlərarası münasibətlərin və əməkdaşlığın yaranmasında mühüm bir amil olmuşdur. Onların formalaşması, tarixi həqiqətdən irəli gələrək qlobal problemlərin həllinə təsir göstərir.

Müstəqillik əldə etmiş hər bir dövlət öz suverenliyini qorumaq, müstəqilliyini gücləndirmək, beynəlxalq münasibətlər sistemində özünəməxsus bir yer tutmaq və meydana gəlmiş problemləri həll etmək üçün davamlı və prinsiplial formada xarici siyasət icra edərək beynəlxalq və regional təşkilatlarla geniş əməkdaşlıq qurmağa ehtiyac duyur. Müstəqillik qazandıqdan sonra demokratik və hüquqi dövlət quruculuğuna başlamış Azərbaycan Respublikasının qarşılaşdığı bir sıra problemlər və onların həlli istiqamətində atdığı addımlar, qarşılıqlı faydalı əməkdaşlığın və dünya birliyinə inteqrasiya prosesinin intensivliyi ilə bağlı idi. Azərbaycan Respublikasının xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri beynəlxalq təşkilatlarla qarşılıqlı əlaqələri gücləndirmək, bu əlaqələri yeni təhdidlərin ehtiyaclarına görə qarşılıqlı hörmət və maraqlar çərçivəsində davam etdirməkdir.[23]

Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas aspektlərindən biri təhlükəsizlikdir. Buraya, Dağlıq Qarabağ probleminin həlli, ərazi bütövlüyünün təmin olunması, Rusiya və İran kimi güclü qonşulardan müdafiə, dövlətin və iqtisadi inkişafın gücləndirilməsi kimi məsələlər aiddir.[47] Bunları nəzərə alaraq, Azərbaycan Avro-Atlantik məkana inteqrasiya yolunu seçdi. Azərbaycanın Avro-Atlantik regiona inteqrasiyası Avropa İttifaqı, ATƏT, NATO və Avropa Şurası çərçivəsində bir sıra yollarla həyata keçirilir. Bu isə, bu qurumların fəaliyyət sahələrinin müxtəlifliyi ilə bağlıdır. Torpaqlarının 20%-i işğal olunmuş bir dövlətin Avropa təhlükəsizlik qurumları ilə münasibətləri xüsusi əhəmiyyət daşıyır.

Soyuq Müharibənin başa çatmasından sonra Avropa təhlükəsizlik sistemində radikal dəyişikliklər baş vermişdir. Müstəqillik qazanmış Azərbaycanın Cənubi Qafqazda geosiyasi mövqeyinə təsir edən, Qərbin Azərbaycana marağını artıran üç təməl faktor olmuşdur:

1. Müstəqillik qazanmış Azərbaycanın Qərbə yönəldilmiş siyasi yönümlülüyü;
2. Xəzərin Azərbaycan sektorundakı yeni neft və təbii qaz yataqlarının müəyyən edilməsi. Bu faktor çox vacibdir. Çünki Azərbaycan Qərbin enerji təhlükəsizliyini təmin etməkdə mühüm rol oynayır. Enerji qaynaqları ilə zəngin olan Yaxın Şərq qeyri-sabit bölgə olduğundan üzünü Xəzərin enerji qaynaqlarına tutmuş Qərb üçün Azərbaycan həm Orta Asiyanın enerji ehtiyatlarının nəqlində, həm də Qərbin Rusiyadan enerji asılılığının qarşısının alınmasında etibarlı tərəfdaşdır.
3. Azərbaycanın 11 Sentyabr terror aktlarından sonra antiterror koalisiyasında iştirakı.

18 oktyabr 1991-ci ildə öz müstəqilliyini ikinci dəfə elan edən Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas istiqamətlərindən biri beynəlxalq təşkilatlarla münasibətlərin qurulması və inkişaf etdirilməsidir. Bu mənada NATO ilə əlaqələr Azərbaycanın xarici siyasətində mühüm yer tutur. [39]NATO-Azərbaycan münasibətlərini təhlil edərkən ilk növbədə hər iki tərəfin bir-birindən qarşılıqlı gözləntilərinə, Azərbaycanın NATO ilə münasibətlər qurmasına səbəb olan şərtlərə, NATO-nun

Azərbaycan və Azərbaycanın NATO siyasəti arasında balansın olub-olmaması ilə bağlı məsələlərə diqqət yetirilməlidir.

XXI əsrdə dəyişmə və genişlənmə prosesi ilə özünü yeniləyən bu global təşkilatda iştirak etmək məqsədilə NATO ilə münasibətlərin qurulması Azərbaycan üçün imtina edilməz bir fürsət oluşdur . Digər tərəfdən öz müstəqilliyini yenidən bərpa etmiş bir ölkə kimi, dövlətin təhlükəsizliyini təmin etmək üçün addımların atılması bu münasibətlərin yaranmasını ön plana çıxarmışdır.[28]

SSRİ-nin dağılmasından sonra beynəlxalq sistemdə təkqütblülük meydana gəlsə də, keçmiş sosialist bloku ölkələri, eyni zamanda Azərbaycan üçün vəziyyət elə də yaxşı olmamışdır. Rusiyanın xarici siyasət strategiyasının əsas məqsədi keçmiş Sovet torpaqlarının böyük qisimi ilə Şərqi Avropanın Rusiyanın nüfuz sahəsi olaraq qəbul edilməsini və bu sahələrin Rusiyanın təhlükəsizliyini təhdid edən coğrafiya kimi istifadə edilməsinin qarşısını almaq idi. Bu səbəblə Rusiya, Şərqi Avropa ölkələrinin və bəzi keçmiş SSRİ respublikalarının NATO-ya qoşulmasına qarşı çıxmış və NATO-nun genişləndirilməsi söylərinin onun təhlükəsizliyini təhdid edəcəyini irəli sürmüşdür. [19]Özünü SSRİ-nin varisi olaraq görən Rusiyanın məqsədi Müstəqil Dövlətlər Birliyi (MDB) vasitəsilə keçmiş SSRİ ərazisində yenidən söz sahibi ola bilmək idi.

Rusiya üçün "nüfuz sahəsi" anlayışı MDB ölkələri, eyni zamanda Azərbaycan üçün hərbi birliklərin yerləşdirilməsi, sərhədlərin qorunması, təbii zənginliklərin idarə edilməsi, iqtisadi və digər sahələrdəki müstəqilliyin məhdudlaşdırılması demək idi. Rusiyanın təcavüzkar siyasətinə qarşı bölgədə Azərbaycanın maraqları baxımından tarazlayıcı rolu üzərinə götürən aktor və ya aktora ehtiyac var idi.

Beynəlxalq mühitdəki dəyişikliklər, Azərbaycanın iqtisadi potensialı və geosiyasi mövqeyi nəzərə alındığı zaman, bu rolu öhdəsinə götürə biləcək aktor Qərb ola bilərdi. Bu baxımdan Qərbin güclü hərbi ittifaqı olan, Avropanın təhlükəsizliyini təmin edən, eyni zamanda əhəmiyyətli qərarların alındığı bir forum xüsusiyyətini daşıyan NATO ilə münasibətlər Azərbaycan üçün çox əhəmiyyətli idi. Ancaq burada bir nüansı qeyd etmək vacibdir.[19] Rusiya yeni siyasi ədəbiyyatda "yaxın çevrə"

termini ilə ifadə etdiyi Sovet sonrası məkanı həyati dərəcədə əhəmiyyətli nüfuz sahəsi elan etmiş və bunun Qərb tərəfindən qəbul edilməsinə çalışırdı. 1993-cü ilin Fevral ayında Rusiya Təhlükəsizlik Şurası və Apreldə də prezident Yeltsin tərəfindən təsdiqlənərək qüvvəyə minən Xarici Siyasət Konsepsiyası “yaxın çevrə” anlayışına əsaslanırdı. Rusiya, xarici siyasətdə “şok diplomatiyası” tətbiq etmiş və islahatların müvəffəqiyyətsizliklə nəticələndiyi təqdirdə hakimiyyətə Qərb tərəfindən istənilməyən qrupların gələ biləcəyi ehtimalı ilə Qərbi qorxutmaq və beləliklə bəzi iqtisadi və siyasi güzəştlər vermələrini təmin etməyə çalışırdı. İslahatların müvəffəqiyyətsizliklə nəticələnməsinə səbəb ola biləcək iki faktor üzərində dayanılırdı: Rusiyaya maliyyə yardımının kəsilməsi və “nüfuz sahəsi” olaraq ifadə edilən bölgələrdən çıxarılması. Əslində ikinci böyük nüvə gücünə sahib olan Rusiyada o dövr üçün istənilməyən qrupların hakimiyyətə gəlmə ehtimalı yüksək olduğu üçün ABŞ, eyni zamanda Avropa ölkələri keçmiş Sovetlər bölgəsində, xüsusilə Qafqaz və Orta Asiyada müəyyən bir müddət tədbirli hərəkət etmələri lazım olduğunu anlayırdılar. Bu Qərbin atdığı bəzi addımlarda da özünü göstərirdi.[27]

Belə bir vəziyyətdə, 1992-1994-cü illərdə Azərbaycanın xarici siyasəti yuxarıda göstərilən nüanslar nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilməli idi. Ümumiyyətlə, müvəffəqiyyətli bir xarici siyasət mövqeyi “Rusiya meyilli”, “Qərb meyilli” və ya “digər meyilli” deyil, balanslaşdırılmış bir siyasətdir. Soyuq Müharibənin başa çatdığı bir vaxtda, balanslaşdırılmış siyasətin yeridilməsi daha məqsədemüvafiq idi. Hər hansı bir tərəfə açıq bir şəkildə yaxınlaşma digər tərəfdən müsbət bir şəkildə qarşılanmayacağı üçün, Azərbaycanın da öz xarici siyasətini məhz bu yöndən irəlilətməsi zəruri idi. Bu nöqtədə Qərb-Rusiya əlaqələri öz nizamını tapana qədər Azərbaycanın xarici siyasətinin çıxış nöqtəsi, Azərbaycanın maraqları üçün Qərblə münasibətlər qurmaq və Rusiyanın bölgədəki nüfuzunu nəzərə almaq idi.

Azərbaycanın NATO ilə münasibətlər qurmaq siyasətinə təsir edən digər bir amil Qarabağ münaqişəsinin aradan qaldırılmasının zəruriliyidir. Azərbaycan üçün vacib olan danışıqlar yolu ilə Qarabağ və digər işğal olunmuş ərazilərin geri alınması üçün beynəlxalq aləmdə özünə dəstək tapa bilməkdir. Qarabağ probleminin

həllində keçmiş Sovet hakimiyyət nümayəndələri erməni hücumlarının ört-basdır edilməsi siyasəti yürütsələr də, yeni Rusiya hakimiyyət nümayəndələri də hadisələri öz nəzarətində saxlamağa çalışırdılar. [33]Lakin, Azərbaycan Qarabağ probleminin yalnız Rusiya vasitəçiliyi ilə həllini istəmirdi. Sovet dövründə ermənipərəst düşüncələrini gizləyən Rusiya siyasi elitası, bunu dövlət siyasətinin bir parçası halına gətirərək problemin qeyri-müəyyən bir zamana qədər dondurulmasını istəyirdilər. Problemin həll olunmadan dondurulması isə, Rusiyaya bölgədə qoşun saxlama və Ermənistanla Azərbaycana təzyiq göstərmə imkanı verirdi.

Bunun üçün də Rusiya beynəlxalq təşkilatların problemin həllinə qarışmalarını istəmirdi. Azərbaycanın milli maraqları isə, Qarabağ probleminin beynəlxalq mühitdə, beynəlxalq təşkilatlar vasitəsilə həllini tələb edirdi. Bu nöqtədə NATO-nun hərbi qüvvələrinin problemin həllində birbaşa rol almasını gözləmək gerçəklərdən uzaq bir yanaşma olardı. Amma həlldən qaçmağa çalışan Ermənistanı ATƏM vasitəsilə danışıqlar masasına çağırmaq və problemin həllinə müsbət təsir etmə baxımından NATO-nun mövqeyi əhəmiyyətli rol oynaya bilərdi. Qısa zaman ərzində Qarabağ probleminin həllində Azərbaycanın NATO-ya yanaşması bu istiqamətdən olmalı və bunun üçün də həqiqətlər NATO-nun müxtəlif strukturları, ŞAƏŞ, SNT və digərləri çərçivəsində üzvlərə və tərəfdaş ölkələrə çatdırılmalı idi. Xüsusilə ŞAƏŞ, danışıqların həyata keçirilməsinə uyğun mühit yaratdığı üçün bu məqsədin həyata keçirilməsində mühüm rol oynaya bilərdi.[48]

Münasibətləri şərtləndirən digər bir amil isə, ordunun yenidən qurulması idi. NATO-nun hərbi standartlarına uyğun bir ordunun formalaşdırılması, Azərbaycanın həm ordu quruculuğu prosesinə, həm də beynəlxalq təhlükəsizlik sisteminə inteqrasiyasına da müsbət təsir edirdi.[27]

Digər bir faktor isə XXI əsrdə transformasiya siyasəti ilə yenilənən NATO, yalnız hərbi bir təşkilat deyildir. Alyans, həm də qeyr-hərbi sahələrdə plan və proqramların həyata keçirildiyi bir təşkilat idi. Dünyanın inkişaf etmiş ölkələrinin üzv olduğu Alyans ilə bu kimi istiqamətlər üzrə əlaqələrin yaradılması Azərbaycanın xarici siyasəti istiqamətində mühüm addım idi.

Azərbaycan-NATO münasibətlərini şərtləndirən başqa bir amil, Azərbaycanın da daxil olduğu Cənubi Qafqaz regionunun siyasi mühit radikal milliyyətçiliyə, dini fundamentalizmə, başqa sözlə siyasi münaqişələrə açıq olması idi. Qərb isə öz növbəsində Avropa təhlükəsizliyi kontekstində bu bölgədə baş verə biləcək hər hansı bir qarşıdurma və münaqişənin Avropa təhlükəsizliyinə də təsir edəcəyi yanaşmasından çıxış edərək, regionda siyasi sabitliyin təmin olunmasından tərəf çıxış edirdi. Bir mənada, NATO-nun təşəbbüsü ilə yaradılan ŞAƏŞ-i bu missiyanı daşıyan bir struktur olaraq da qiymətləndirə bilərik. Bu baxımdan Azərbaycan və Qərbin maraqları da kəsişir. [29]

Ümumiyyətlə, Avropada sülhün və sabitliyin qorunmasına nəzarət edən NATO, Qafqaz bölgəsini Avropa təhlükəsizlik sistemi üçün ən vacib bölgələrdən biri kimi qiymətləndirirdi. Qafqazda sabitlik təmin olunmayana qədər Avropada tam təhlükəsizliyə nail oluna bilinməzdi. Bu baxımdan NATO üçün Azərbaycanın, Gürcüstanın və Ermənistanın əhlükəsizliyi önəmli idi. NATO, regionda sabitliyin və iqtisadi investisiyaların təmin olunması üçün üzvlərinin mənafeələrinin qorunması vəzifəsini icra edə bilərdi.

2.1.2 İlk münasibətlərin formalaşması

NATO-nun üzvlər arasındakı münasibətləri tənzimləmək və inkişaf etdirmək xüsusiyyəti Soyuq Müharibədən sonrakı dövrdə təşkilatın genişlənmə siyasəti çərçivəsində ön plana çıxmışdır. [13] Bu dövrdə NATO, yalnız müdafiə təşkilatı olaraq qalmamış, siyasi sahələrdə həm üzv ölkələr arasındakı əlaqələri tənzimləməyə davam etmiş, həm də namizəd ölkələrin Qərbə inteqrasiyasını təmin edəcək siyasət yeritməyə çalışmışdır. Bu istiqamətdə hazırlanan ən vacib proqramlardan biri Sülh Naminə Tərəfdaşlıq (SNT) proqramıdır. SNT üçün əsas yarada biləcək qərarlar 1991-ci ilin Noyabrında Roma Sammitində qəbul edilmişdir.

Roma Sammitində Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələri və Sovetlər İttifaqından ayrılan respublikaların NATO ilə təmasını yaratmaq və inkişaf etdirmək məqsədi ilə İttifaq daxilində yeni qurumlar yaradılmışdır. SNT bu anlayışın bir nəticəsidir. Ancaq SNT-dən əvvəl bu məsələ ilə bağlı ilk qurum Roma Sammitində təklif olunan və 1991-ci il dekabr ayının 20-də yaradılan Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurası (ŞAƏŞ) olmuşdur. ŞAƏŞ-in ilk üzvləri o tarixdə NATO üzvü olan on altı ölkə, Varşava Paktının keçmiş üzvləri (Bolqarıstan, Çexoslovakiya, Macarıstan, Polşa, Rumıniya), Rusiya Federasiyası və Estoniya, Litva və Latviyadır.[9] 1992-ci il martın 10-da Sovetlər İttifaqından ayrılan Azərbaycan, Belarus, Ermənistan, Moldova, Qazaxıstan, Qırğızıstan, Moldova, Özbəkistan, Tacikistan, Türkmənistan və Ukrayna ilə 5 iyun 1992-ci ildə Albaniya və Gürcüstan ŞAƏŞ-ə üzv olmuşdurlar.

ŞAƏŞ-in yaradılması NATO-nun yeni təhlükəsizlik mühitinə uyğunlaşdırılması prosesində ilk atılan addımlardan biridir. ŞAƏŞ, NATO ilə Orta və Şərqi Avropa ölkələri arasında bir məsləhətləşmə forumu yaratma ehtiyacının məhsuludur. ŞAƏŞ vasitəsilə Roma Sammitində nəzərdə tutulan dialoq və əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi üçün də əhəmiyyətli bir addım atılmışdır. [21]NATO üzvü olan və olmayan ölkələr arasında qarşılıqlı ziyarətlər həyata keçirilmiş, xüsusilə təhsil mövzusunda əməkdaşlıq aparılmış və məsləhət proqramları yaradılmışdır. Bu proseslərin nəticəsində, NATO üzvü olmayan ölkələr ilə NATO arasında əlaqələr yaradılmağa başlanılmışdır.

ŞAƏŞ-ə, dağılan Varşava Paktı ölkələrindən əlavə yeni müstəqillik qazanmış keçmiş sovet respublikaları da qatılmışdır. Ancaq ŞAƏŞ, qatılan ölkələrin yeni təhlükəsizlik mühitində meydana gələn bütün ehtiyaclarına cavab verə biləcək bir təşkilatlanma deyildi. Məsələn, 4 İyun 1992 tarixində Şimali Atlantika Şurası Xarici İşlər Nazirləri konfransından sonra yayımlanan Yekun Aktında, ŞAƏŞ çərçivəsində aparılan danışıqlarda Baltik dövlətlərindən Rusiya Federasiyasına aid silahlı qüvvələrin çəkilməsinin və Qarabağ probleminin əsas gündəmi meydana gətirdiyi ifadə edilmişdir.¹²⁸ Bu iki məsələ xaricində digər təhlükəsizlik problemlərinə toxunulmaması o dövr ilə əlaqədar nəşrlərdə, bu vəziyyətin köhnə Varşava Paktı

üzlərinin ŞAƏŞ daxilində, öz xüsusi təhlükəsizlik problemlərinin digər ölkələrdən fərqli bir şəkildə qiymətləndirilməsindən narahatlıq duymalarına səbəb olduğu şəkildə şərh olunmuşdur.[21]

1992-ci ilin Fevral ayında Azərbaycanın Baş naziri Həsən Həsənovun Belçikaya səfəri zamanı, NATO-nun baş katibi Manfred Wörner və üzv ölkələrin nümayəndələri ilə görüşməsi müstəqilliyini yenidən qazanmış bir ölkənin, istiqamətlərini müəyyənləşdirməyə çalışdığı xarici siyasətində vacib məsələlərdən biri idi. Bu, Azərbaycanın beynəlxalq aləmdə tanınması və eyni zamanda Qarabağla bağlı faktları dünyaya çatdırmaq baxımından vacib idi. Səfər zamanı M. Wörnerin “*NATO, Qarabağ münaqişəsinin sülh yolları ilə və ATƏM çərçivəsində həllindən yanadır*” ifadəsi MDB xaricində problemin həll edilməsini istəyən Azərbaycan üçün müsbət hal idi. Bu, bölgədə nüfuz sahəsi meydana gətirməyə çalışan Rusiyaya mesaj xüsusiyyəti də daşıyırdı və Qərbin SSRİ-nin dağılmasından sonra regionu gözardı etmədiyini vurğulayırdı. [37] Səfər zamanı Azərbaycan nümayəndə heyəti bölgənin silahsızlandırılmasını ehtiva edən layihə irəli sürmüşdür. Burada bölgənin silahsızlanmasını təklif edən layihə Azərbaycan üçün sülh tərəfdarı ölkə gerçəyini ortaya qoysa da, bu cəhd sadəcə taktiki bir addım idi. Çünki, geosiyasi əhəmiyyətə sahib Cənubi Qafqazın hər keçən gün hərbi gücünü artıran İran və dünyanın ən böyük hərbi gücünə sahib ölkələr sırasında olan Rusiya qarşısında hərbi gücdən məhrum buraxılması bölgə üçün daha da təhlükəli bir mühit yarada bilərdi. Bundan əlavə, Qarabağı işğal altında saxlayan Ermənistanın və separatçı qüvvələrlə mübarizə aparən Gürcüstanın belə bir layihəni qəbul etmələri gözlənilə bilməzdi.

11 Mart 1992-ci ildə Azərbaycan daxil olmaqla, 11 MDB üzvünün ŞAƏŞ-ə üzv seçilməsi ilə bu ölkələrin Alyans ilə münasibətlərinin təməli qoyulmuşdur. Soyuq Müharibədən sonra Rusiya ilə əlaqələri də pozmadan keçmiş Şərq Bloku ölkələrinin təhlükəsizlik axtarışlarına bir cavab vermək lazım idi ki, ŞAƏŞ-in də məqsədlərindən biri bu idi.[3] Postsovet sahəsində etnik və sərhəd problemlərinin olması və bu problemlərin Avropanın təhlükəsizliyini də bir baxımdan təhdid etməsi bölgənin nəzarət altında saxlanılmasını zəruriləşdirirdi.

Ermənistanın Azərbaycana qarşı təcavüzünün davam etdiyi müddətdə, 1992-ci ilin May ayında NATO bəyanat yayımlamışdır. Qarabağ probleminin müharibə yolu ilə həllinin mümkünsüzlüyü, Azərbaycan və ya hər hansı bir dövlətin ərazi bütövlüyünə istiqamətlənmiş hər cür hücumun beynəlxalq hüquq və ATƏM-in prinsiplərinin pozulmasına yol açdığını, problemin beynəlxalq hüquq, xüsusilə ATƏM-in Helsinki Yekun Aktı prinsipləri çərçivəsində keçiriləcək görüşlərlə aradan qaldırılmalı biləcəyi ifadə edilmiş və bəyanatın bu hissəsində Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün toxunulmazlığına işarə edilməklə işğala məruz qalan tərəf açıq şəkildə göstərilmişdir. Burada əhəmiyyətli olan nöqtə, bu tarixdən sonra NATO ilə birlikdə, digər beynəlxalq təşkilatların Qarabağla əlaqədar bəyanatlarının hamısında işğalçı ilə işğala məruz qalan tərəflər ayırd edilmədən məsuliyyətin hər iki tərəfə də yüklənmiş olunmasıdır.

NATO-nun problemlə əlaqədar bitərəf hərəkət etməsində, Rusiya ilə münasibətlərin təsiri, Qarabağla bağlı həqiqətlərin beynəlxalq mühitdə bilinməməsi, İttifaq üzvü olan Fransa və Yunanıstan kimi ölkələrdə Erməni diasporunun lobbicilik fəaliyyətlərinin əhəmiyyəti böyük idi.[22] Bunlara baxmayaraq Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün və sərhədlərinin hərbi yolla pozulmasının qəbul edilməz olduğunun NATO tərəfindən ifadə edilməsi və problemin ATƏM çərçivəsində həllinə çağırış etməsi, dövrün şərtləri nəzərə alındığında, əhəmiyyətli bir hadisə idi. 2 İyun 1992-ci ildə ŞAƏŞ-in silahların azaldılması ilə əlaqədar Osloda keçirilən konfransında AASQM-ə görə keçmiş Sovetlər İttifaqına ayrılmış kvotanın və məsuliyyətlərin müstəqilliyə qovuşan respublikalar arasında bölüşdürülməsi mövzusu nəzərdən keçirilmişdir. Əslində 1991-ci ilin 20 Dekabr tarixində ŞAƏŞ-in yaranma konfransında AASQM-nin ortaya çıxan yeniliklərə uyğunlaşdırılması üçün komissiya yaradılmış, bu komissiyaya səkkiz ölkəyə - Azərbaycan, Qazaxıstan, Belarus, Gürcüstan, Rusiya, Ukrayna, Ermənistan və Moldovaya, Nizamnamə ilə bağlı məsuliyyətlərin qəbulu mövzusunda kömək etməsi bildirilərək, kvotaların müəyyənləşdirilməsinin ŞAƏŞ-in Oslodakı konfransına qədər tamamlanması qərarlaşdırılmışdır. Bu çərçivədə səkkiz ölkə komissiyaları birlikdə bu paylaşımın

şərtlərini müəyyənləşdirmişdir.[8] Nəticə etibarilə əhalisi və ərazisi Ermənistan və Gürcüstanın birlikdə ümumi göstəricilərinə bərabər olan Azərbaycan üçün onlara nisbətən daha çox pay ayrılmış olsa da, 15 May 1992-ci ildə SSRİ kvotasının paylaşmasını rəsmiləşdirən Daşkənd konfransında Azərbaycan nümayəndə heyəti Ermənistan və Gürcüstanla bərabər kvota təklifini qəbul etmiş və müqavilə şərtləri 10 İyun 1992-ci ildə ATƏM-in Helsinki Zirvə toplantısından sonra qüvvəyə minmişdir. Daha sonralar Azərbaycan bu vəziyyəti düzəltmək məqsədiylə bir sıra addımlar atsa da müsbət bir nəticə ala bilməmişdir.

18 Dekabr 1992-ci ildə ŞAƏŞ çərçivəsində yaradılan “Avropanın Təhlükəsizliyi və Şərqdə Münaqişələrin Aradan Qaldırılma Yolları” mövzusunda konfransında Azərbaycan rəsmiləri Qarabağ hadisələrinin qarşılıqlı deyil, torpaq işğalı məqsədiylə Ermənistanın başlatdığı, elan edilməmiş bir müharibə olaraq xarakterizə edilməsi lazım olduğunu bildirmiş və öz fikirlərini sübut edən dəlilləri konfrans iştirakçalarına təqdim etmişdir. [17] Konfransda yayımlanan bəyanatda Qarabağ probleminə toxunulmuş, tərəflərə silahlı qarşılıqlı dayandıraraq danışıqlara başlamalarının zəruri olduğu ifadə edilmişdir. 36]

ŞAƏŞ-in 1993-cü il 7 Dekabr konfransı zamanı Azərbaycanda vəziyyət daha da pisləşmişdi. Qısa bir müddətdə Qarabağ xaricində yeddi rayonun da Ermənistan tərəfindən işğalı və bunun nəticəsində bir milyona yaxın azərbaycanlının qaçqın vəziyyətinə düşməsi, BMT-nin nəticəsiz qalmış dörd qətnaməsi (822 sayılı Qətnamə - 30 aprel 1993; 853 sayılı Qətnamə - 29 iyul 1993; 874 sayılı qətnamə - 14 oktyabr 1993; 884 sayılı Qətnamə - 11 noyabr 1993) və tərəflər arasındakı dialoqun kəsilməsi, təcili olaraq lazımlı tədbirlərin görülməsini zəruri edirdi. Bu məzmununda Azərbaycan Xarici işlər naziri Həsən Həsənov Qarabağda Ermənistanın hərbi əməliyyatlarının genişlənməsi ilə əlaqədar geniş məlumat verərək, Ermənistanın bu “cəsarəti” BMT və ATƏM-in qeyri-sərt mövqeyindən və təcavüzkarın elan edilməməsindən aldığı bildirilmişdir.[10]

Bu dövrdə Ermənistanın, Avropa Adı Silahlı Qüvvələr haqqında Müqavilə (AASQM) çərçivəsində işğal edilmiş Azərbaycan bölgələrində lazımlı işlərə veto

qoyması da diqqətləri çəkən bir nöqtə idi. Ermənistanın bu mövqeyi hərbi texnologiyanın Ermənistan qeydiyyatlı olmasının ortaya çıxmasından narahatlıq etməsiylə ilə izah edilə bilər. H. Həsənov bu mövzuya da toxunaraq Avropada təhlükəsizliyin təmin edilə bilməsi üçün bəzi nöqtələrə diqqət edilməsi lazım olduğunu ifadə etmişdir. Belə ki, qərarlar alınarkən tətbiq olunan yekdillik sisteminin təcavüzkar dövlətlərin işinə gəldiyini və regional qarşıdurmaların təhlükəsizliyin təmin edilməsi və qorunmasını təhdid edəcəyini vurğulamış, eyni zamanda alınan qərarların tətbiq mexanizminin gücləndirilməsi və beynəlxalq təşkilatların sülhü qoruma fəaliyyətlərinin genişləndirilməsi zəruriliyi üzərində dayanmışdır. Lakin bu təkliflərə bağlı olaraq Azərbaycanın etdiyi təkliflər yenə də “yekdillik” prinsipi təmin edilə bilmədiyi üçün qəbul edilməmişdir.[13] Etdiyi təkliflərin Ermənistanın “yekdillik” prinsipindən faydalanaraq geri çevrilməsindən narahatlıq duyan Azərbaycan nümayəndə heyəti NATO-nun baş katibi M.Wörnerə öz etirazlarını bildirmiş, Wörner də Azərbaycanın bu mövzudakı fikirlərini üzv dövlətlərə çatdıracağını ifadə etmişdir.

NATO-nun 10-11 yanvar 1994-cü il tarixli Brüssel Sammitinin Yekun Bəyanatının 21-ci maddəsində, Cənubi Qafqazla bağlı olaraq ərazi işğalı üçün “güc tətbiqi” istifadəsinin əleyhinə olduğunu bildirmiş və bütün dövlətlərə mövcud problemləri həll etməyi məqsəd qoyan BMT nəzarətindəki və ATƏM çərçivəsindəki beynəlxalq səylərə qoşulma çağırışı etmişdir. Bəyanatda Ermənistanın ərazi bütövlüyünün təhlükədə olan bir dövlət zəminində hallandırılması Azərbaycan üçün yaxşı bir nəticə olmamışdır. Lakin NATO-nun Rusiyanın nüfuz sahəsi olaraq ifadə etdiyi MDB üzvü dövlətlərlə bağlı, xüsusilə Cənubi Qafqazda Rus siyasətinin tətbiqi olan Ermənistana qarşı sərt ifadələrə yer verməsi gözdən yayınmamışdır.

NATO-nun Qarabağ münaqişəsinin həllində aktiv rol oynaması, Azərbaycanın Rusiya-Ermənistan-İran üçlüsinə qarşı daha dayanıqlı edə bilərdi.[18] 1992-94-cü illərdə, NATO Qafqazda geosiyasi əhəmiyyətə malik olsa da, “şok diplomatiyası” izləyən Rusiya ilə əlaqələri gərginləşdirməkdən çəkinirdi. Yəni NATO-Azərbaycan və ya NATO-Qafqaz əlaqələrində maraq və gözləntilər qarşılıqlı deyildi. Bu

vəziyyət, ŞAƏŞ-in müzakirə mühiti, Ermənistanın informasiya şəbəkəsi sahəsində üstünlüyü və güclü lobbi fəaliyyəti Azərbaycanı çətin vəziyyətdə buraxırdı.

Beləliklə, ŞAƏŞ çərçivəsində Azərbaycan və NATO arasında başlanılan rəsmi əlaqələr və Alyans ilə əlaqələrin daha da inkişaf etdirilməsi Azərbaycan üçün gələcəkdə təhlükə olaraq baş verə biləcək proseslərin və təzyiqlərin qarşısının alınmasında əhəmiyyətli rol oynaya bilərdi.[13] Burada NATO-nun Azərbaycana istiqamətli yanaşmalarında da dəyişikliklərə ehtiyac var idi. Bu isə mövcud vəziyyətdə NATO-ya üzv dövlətlər ilə ikitərəfli əməkdaşlığın inkişafı və SNT proqramının fəaliyyətində yüksək iştirakla təmin edilə bilərdi.

2.2 SNT çərçivəsində əməkdaşlığın inkişafı

2.2.1 Azərbaycanın SNT-yə qoşulması

NATO ilə ŞAƏŞ üzvləri arasındakı əməkdaşlığı təşkilati formaya çevirmək məqsədi ilə hazırlanan SNT proqramı, 1993-cü ilin Oktyabr ayında Almaniyada keçirilən NATO Müdafiə Nazirləri Konfransında ABŞ Müdafiə Naziri Les Aspin tərəfindən irəli sürülmüşdür.[27] Brüssel Sammitində yayımlanan NATO-nun SNT-yə üzv olmaq üçün ölkələrə etdiyi çağırış mətnində, bu proqramın, NATO və fərdi tərəfdaş ölkələr arasında ikitərəfli əməkdaşlıq mühiti yaratmağı hədəflədiyi açıqlanmışdır.

ABŞ-ın 1991-ci ildən sonra, keçmiş Şərq Bloku ölkələrinin təhlükəsizlik ehtiyaclarına ŞAƏŞ və SNT kimi cəhdlərlə cavab verməsinin ən əhəmiyyətli səbəbi, Bill Klinton rəhbərliyinin NATO ilə Rusiya Federasiyası arasında xüsusi və fərqli bir əlaqə yaratma niyyəti idi. 1990-cı illərdə ABŞ Prezidenti Bill Klintonun meydana gətirməyə çalışdığı xarici siyasətdə Rusiya Federasiyası ilə strateji tərəfdaşlıq inkişaf etdirmək prioritet bir hədəf halına gəlmişdir. Bu yaxınlaşma nəticəsində hər iki ölkə bir-birinin təsir bölgələrinə müdaxilə etməməyə diqqət göstərmişdirlər. [45]O dövrdə Klintonun, Rusiya Federasiyasının Tacikistandan Gürcüstan və Moldovaya qədər

geniş bir coğrafiyada reallaşdırdığı birbaşa və ya dolay yolla hərbi müdaxilələri kimi bir çox mövzuda səssiz qalması seçdiyi görülmüşdür. Henry Kissingerə görə, SNT, NATO üzvlüyünə gedən yolda bir stansiya deyil üzvlük üçün bir alternativdir. Bu ifadədən yola çıxaraq, Rusiya Federasiyası ilə münasibətlərinin pozulmasını istəməyən ABŞ rəhbərliyinin, o dövr üçün NATO-nun genişlənməsini, xüsusilə Şərqi Avropa ölkələrinin İttifaqa üzvlüyünü SNT vasitəsilə təxirə saldığını deyə bilərik. Həmin dövrün Rusiya Federasiyasının prezidenti Boris Yeltsinin SNT-dən “Rus-Amerikan ortaq istehsalı” olaraq bəhs etməsi bu fikri dəstəkləməkdədir. Dövrün Rusiya Federasiyası Xarici işlər naziri Andrey Kozıryev də 1994-ci ildə yazdığı bir məqalədə SNT-ni Rusiya Federasiyasını NATO-ya yaxınlaşdıran müsbət bir proqram olaraq qiymətləndirmişdir. Ancaq bu qiymətləndirmə, SNT üzvlüyündən NATO üzvlüyünə keçən ölkələrin sayının artması, beləliklə də Rusiya Federasiyasının Qərb sərhədlərinin NATO ölkələri tərəfindən əhatələnməsi ilə mənasını itirmişdir.

SNT-nin əsas sənədi NATO-nun və “tərəfdaş ölkə” adını qazanan dövlətin öhdəliklərini ehtiva edən Çərçivə Sənədidir. Birinci maddəsində SNT-nin NATO üzvləri ilə bu sənədi imzalayan üzv ölkələr arasında siyasi və hərbi əlaqələri qüvvətləndirərək Avro-Atlantika regionu təhlükəsizliyinə töhfə vermək məqsədilə qurulmuşdur. SNT Çərçivə Sənədinin üçüncü maddəsində aşağıdakı məqsədlərin reallaşdırılması məqsədiylə NATO üzvləri ilə bu sənədi imzalayan tərəfdaş ölkələrin əməkdaşlığı edəcəyi ifadə edilmişdir:

- Milli müdafiə büdcələrinin yaradılmasında şəffaflığın təmin edilməsi;
- BMT-nin və Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatının (ATƏT) məsuliyyəti altında aparılan əməliyyatlarda iştirak etməyə hazır olmaq;
- Silahlı qüvvələrin demokratik yollar ilə nəzarəti;
- Sülhü qoruma, axtarış-xilasetmə, humanitar məqsədli hərəkətlər kimi vəzifələri yerinə yetirə bilmə bacarıqlarının artırılması məqsədi ilə NATO ilə hərbi əməkdaşlıq içərisində ortaq tədbirlər, ortaq planlaşdırma və təhsil fəaliyyətlərinin inkişaf etdirilməsi;
- NATO qüvvələri ilə uzunmüddətli birliklərin yaradılması.

SNT Çərçivə Sənədini imzalayan hər bir dövlət, demokratik cəmiyyətləri qorumaq məqsədilə, beynəlxalq hüquq prinsiplərinə riayət etmək, BMT Nizamnaməsi çərçivəsində öhdəlikləri yerinə yetirmək, Ümumdünya İnsan Hüquqları Bəyannaməsinə (ÜİHB), Helsinki Yekun Aktına və beynəlxalq tərəksiləh bəyannamələrinə uyğun hərəkət etmək kimi geniş əhatəli siyasi öhdəliklər götürürlər. NATO-nun bu sənədi imzalayan dövlətlərin üzərin qoyduğu ən əhəmiyyətli öhdəlik isə, səkkizinci maddədə göstərilir. Şimali Atlantika sazişinin dördüncü maddəsinə xatırladan bu maddəyə görə, ortağ dövlətlərdən hər hansı birinin ərazi bütövlüyünə, siyasi müstəqilliyinə və ya təhlükəsizliyinə istiqamətli birbaşa bir təhdid yarandığı təqdirdə, NATO-ya müraciət edə biləcəkdir. Nəhayət, Azərbaycanın SNT-yə üzvlüyü qərarlaşdırılmış və 10 May 1994-cü ildə Brüsseldə SNT proqramının Çərçivə Sənədi Azərbaycan Prezidenti Heydər Əliyev tərəfindən imzalanmışdır. [33] Burada nəzər yetirilməli olan başlıca məsələ, SNT-yə üzvlük müzakirələri ilə MDB Parlamentlərarası Şurası çərçivəsində Qarabağ probleminin həllini məqsəd qoyan, lakin məzmun etibarilə Azərbaycanın maraqlarına zidd olan Bişkek sazişinin imzalanmasını Azərbaycan nümayəndə heyətinin qəbul etməməsi eyni dövrə bərabər gəlmişdir. İki əhəmiyyətli hadisənin eyni tarixə bərabər gəlmiş olması bir təsadüf nəticəsində olsa da, hər iki hadisə Azərbaycanın öz maraqlarını müdafiə etdiyinin və müstəqilliyinin məhdudlaşdırılmasına icazə verilməyəcəyinin bir göstəricisi olmuşdur. Bir müddət sonra imzalanması düşünülməş Bişkek sazişinin məzmunu Azərbaycanın narahatlıqları nəzərə alınaraq dəyişdirilmiş və Azərbaycanla Ermənistan arasında danışıqların başlanması məqsədilə qarşıdurmaların dayandırılması mövzusunda Atəşkəs müqaviləsi imzalanmışdır. Bu saziş 12 May 1994 tarixində qüvvəyə minmişdir.[19]

Azərbaycanın istər Rusiya, istərsə də SNT Proqramı ilə əlaqədar atdığı addımların nə ilə nəticələncəyini və bundan sonra proqrama istiqamətli mövqələrini ifadə etmək məqsədiylə gözləmə mövqeyində olan bəzi keçmiş SSRİ dövlətləri, və istərsə də Ermənistandan fərqli bir şəkildə, Çərçivə Sənədinin imzalanması əhəmiyyətli bir addım idi. İrəlindəki dövrdə ATƏM-in rolunun artması və Qarabağ

probleminin həllində ağırlığını hiss etdirməsində bu addım əhəmiyyətli ola bilərdi. Bu cəhdlə Azərbaycan, NATO ilə bir çox sahədə əməkdaşlığı artırma imkanına qovuşmuş və Azərbaycan Qərblə olan münasibətlərini daha konkret bir əməkdaşlığa çevirmişdi.

Dövr etibarilə İttifaqın müxtəlif səviyyədə nümayəndələrinin Cənubi Qafqaza səfərləri reallaşmaqda idi. Lakin 1997-ci ilin Oktyabr ayında ABŞ-ın NATO nümayəndəsi Robert Hunterin bölgəyə səfəri, bölgə dövlətlərinin hamısının NATO ilə əməkdaşlığa eyni ölçüdə qarşılıq vermədiyini açıq formada göstərmişdir. Gürcüstan və Azərbaycanda prezident, Baş nazir və Müdafiə Nazirliyi səviyyəsində görüşlərdə olan Hunter, Ermənistanda isə yalnız Baş nazirlə görüş keçirmişdir.

NATO ilə əməkdaşlığın digər bir sahəsi də SNT Planlaşdırma və Analiz Prosesidir (PAP) (Planning and Review Process - PARP). NATO-nun müdafiə planlaşdırma qabiliyyətindən yararlanan PAP-a üzvlük tərəfdaşların istəyinə bağlıdır. NATO, nəzərdə tutulan təşkilati çərçivəni hər fürsətdə genişləndirməyə çalışmışdır. 1995-ci ildə SNT Çərçivə Sənədindəki məqsədlərin reallaşdırılmasını sürətləndirmək məqsədiylə PAP prosesi başlatılmışdır. Bu müddət, NATO-nun daxil olduğu sülhü dəstəkləmə əməliyyatlarında NATO üzvləri ilə ortaq ölkələrin birlikdə əməkdaşlığını artıracaq təməl bir vasitə olaraq düşünülmüşdür.[32] Bu proses üzvlərə könüllülük prinsipi əsasında təqdim edilir, üzvlərlə birlikdə əməkdaşlıq şərtləri müəyyənləşdirilir və əhatəli nəzarət prosesi ilə qazanılan təcrübələr qiymətləndirilir. Proses üzv ölkələrin öz təhlükəsizlik ehtiyaclarını qarşılamaq üzrə qabiliyyətlər və NATO rəhbərliyindəki hərəkətlərə göndərilən qüvvələri inkişaf etdirmələrinə köməklik göstərir. İllər içərisində, PAP prosesinin şərtləri daha kompleks, məcbureddici və müttəfiqlərin özlərinə hədəf olaraq müəyyənləşdirdikləri qabiliyyətlərlə daha yaxından əlaqəli hala gətirilmişdir. Sonunda bu tətbiqlər NATO-nun müdafiə planlaşdırma prosesinə bənzəməyə başlamışdır. Bu prosesdə iştirak edən Azərbaycan da SNT əməkdaşlığına dair milli siyasətləri və bu mövzuyla əlaqədar maliyyə və iqtisadi planlar kimi mövzular ətrafında təşkilatla müzakirələr aparmağı qəbul etmişdir.

23-25 aprel 1999-cu ildə Vaşinqtonda NATO-nun quruluşunun 50-ci ili Sammitində İttifaqın “Yeni Strateji Konsepsiyası”nın qəbulu gözlənilirdi ki, bu Sammitdə NATO-nun hərəkət sahəsinin genişləndirilməsi müzakirə olunacaqdı. Bu nöqtədə İttifaq, SNT istiqamətində “Yeni Strateji Konsepsiya” ilə bağlı tərəfdaşların nəbzini tuturdu ki, həmin dövrdə X.Solananın Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrinə istiqamətli kampaniyası da bu məqsədlərə yönəlmişdi. Necə ki, Alyansın Vaşinqton Sammitində, yenilənmiş Strateji Konsepsiya ilə “sahə xarici” müdaxiləyə açıq bir şəkildə zəmin hazırlanmışdı. Konsepsiyanın 53-cü maddəsində NATO birliklərinin sülh vəziyyətində də coğrafi yerləşməsinin NATO sahəsində və “sahə xarici” bölgələrdə hər hansı bir əməliyyata uyğun olduğu, eyni zamanda hər hansı bir əməliyyat vəziyyətində regional və beynəlxalq görüşlərin nəzərə alınacağı bildirilir və ətraf bölgələrdə təhlükəsizliyi təhdid edən hər hansı bir vəziyyət yarandığı halda Alyansın müdaxilə edəcəyi yanaşmaı irəli sürülmüşdür. Bu maddə Alyansın Qafqazdakı hər hansı bir qarşıdurmaya da müdaxilə yolunu açırdı.

8 iyun 1999-cu ildə “Əməkdaşlıq Təyinatı-99” təlimləri mövzusunda 20 ölkənin iştirakı ilə keçirilən konfrans təşkil edildi. NATO-nun Cənub-Şərqi Avropada yerləşən Quru Qüvvələri Komandirinin müavini R. Clemenson başçılıq etdiyi heyətin Azərbaycan Müdafiə naziri Səfər Əbiyevlə keçirdiyi görüşdə SNT çərçivəsindəki fəaliyyətlərdə Azərbaycanın ehtiyacı olan maddi və texniki vasitə yardımları və bu yardımlara mane təşkil edən 907 sayılı qərar üzərində və NATO-GUÖAM əlaqələri üzərində dayanılmışdır.[6]

23-26 yanvar 2001-ci il tarixlərində NATO-nun və SNT proqramı üzrə 30 ölkənin nümayəndələrinin iştirakı ilə Azərbaycanda “Əməkdaşlıq Tədbirləri” mövzusunda konfrans keçirildi. Konfransda Ermənistan Silahlı Qüvvələrinin nümayəndələri də iştirak etmişdir. 2-6 iyun 2003-cü il tarixlərində “Terrorizm: Yeni Gözləmələr, Yeni Təhlükələr və Tərəfdaş Ölkələrin Əks Əməliyyatları” mövzusunda konfransı, ABŞ-da 11 sentyabr terror hücumundan sonra SNT çərçivəsində terrorizmlə əlaqədar Bakıda keçirilən ilk konfrans olmuşdur.

28 Aprel 2000-ci ildə NATO-nun Hərbi Komitəsinin Rəhbəri Guido Venturoni başçılığındakı heyətin Azərbaycan səfəri zamanı Prezident, Baş nazir, Müdafiə Nazirliyi səviyyəsində danışıqlar keçirilmiş və bu ziyarəti yalnız məlumat toplama deyil, eyni zamanda irəliyə yönəlmiş əməkdaşlığın daha da genişləndirilməsi məqsədi daşdığı ifadə edilmişdir. 3 aprel 2003-cü ildə Brüssel və Azərbaycan arasında NATO Maddi-Texniki Avadanlıqlar və Yardım Təşkilatı (NAMSA) arasında maliyyə və texniki təchizat məsələləri ilə bağlı razılıq əldə edilmişdir.

17 sentyabr 2004-cü ildə Milli Təhlükəsizliyin Təminatı Sisteminin (MTTS) fəaliyyətini tənzimləyəcək Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik konsepsiyasının, xarici siyasət strategiyasının, hərbi doktrinasının və təhlükəsizlik sahəsində digər konseptual sənədlərin işlənilib hazırlanması məqsədilə Prezidentin Sərəncamına əsasən Azərbaycanın Milli Təhlükəsizlik Siyasəti üzrə İşçi Qrupu yaradılmışdır.

Alyansın Baş Katibinin nümayəndəsi Robert Simmons 6-9 fevral 2005-ci ildə Bakıya səfər etmişdir. Robert Simmons Prezident tərəfindən qəbul edilmiş, Azərbaycan Respublikası Dövlət sərhəd xidmətinin rəisi və müdafiə naziri ilə görüşmüş, NATO ilə əməkdaşlıq üzrə hökumət komissiyasının iclasında iştirak etmişdir. [24] Görüşlərdən sonra keçirilən mətbuat konfransında çıxış edən xüsusi nümayəndə, NATO-nun Azərbaycan ilə əməkdaşlıqdan məmnun olduğunu və Azərbaycanın NATO-ya təqdim etdiyi “Fərdi tərəfdaşlıq fəaliyyəti” Planının yaxın zamanda təsdiqlənəcəyini vurğulamışdır. Robert Simmons Azərbaycana səfəri çərçivəsində Daqlıq Qarabağ münaqişəsi haqqında əldə etdiyi məlumatları Alyansın baş katibinə təqdim edəcəyini vurğulamış və Kosovo, Əfqanıstan və İraqda sülhməramlı əməliyyatlarda iştirakdan təşkilatın məmnunluğunu çatdırmışdır.

14 fevral 2005-ci ildə Azərbaycan Respublikası və Alyans arasında Azərbaycan üzrə SNT Etimad Fondunun Maliyyə İdarəçiliyi sahəsində Saziş imzalanmışdır. SNT Etimad Fondu NATO-nu üzvləri və təşkilatın tərəfdaş ölkələrindən ibarət yaradılan maliyyələşmə fondudur ki, bu da könüllü surətdə həyata keçirilir. Sazişin imzalanması ilə Alyans və Azərbaycan arasında ilk belə layihənin əsası qoyulmuşdur.

Layihə çərçivəsində Alyans Azərbaycana 1,4 milyon həcmində yardım ayırmışdır. 2005-2011-ci illərdə həyata keçirilmiş layihəyə rəhbərlik edən dövlət kimi isə Türkiyə seçilmişdir. 2011-ci ildə layihənin 3-cü mərhələsi başa çatdırılaraq yekun vurulmuşdur. Azərbaycan layihənin hər bir mərhələsində fəal şəkildə iştirak etmiş və əməliyyatların aparılmasına dəstək vermiş, ümumilikdə layihənin 50%-ni maliyyələşdirmişdir. Layihəyə Türkiyə və Azərbaycandan başqa Avstraliya, Bolqarıstan, Sloveniya, Finlandiya, Çexiya, Latviya, Litva, Lüksemburq, Norveç, İsveçrə, ABŞ, İtaliya, İspaniya, Yaponiya və BMT İnkişaf Proqramı da töhfə vermişdir.

27 may 2005-ci ildə ŞAŞ Azərbaycanın birinci FTƏP sənədini təsdiq etmiş və Avqust ayının 3-də Azərbaycan Prezidenti FTƏP-in həyata keçirilməsi üçün Sərəncam imzalamışdır. Fərdi Tərəfdaşlıq Proqramı iki illik bir dövr üçün hazırlanır. Bu proqram, fərdi olaraq SNT ölkələri və NATO arasında icra ediləcək əməkdaşlığın təməlini meydana gətirir və üzvlərin Təqdimat Sənədində ifadə etdikləri hədəflər və istəkləri əks etdirir. Fərdi Tərəfdaşlıq Proqramı, hər ölkənin özünəməxsus maraq sahələri və ehtiyaclarına görə tənzimlənir. Bu proqram, Tərəf daşlıq İş Proqramı içərisində təklif edilən fəaliyyətlərin və iştirakçı ölkənin SNT ilə çatmaq istədiyi bütün strateji hədəflər üçün, özü tərəfindən uyğun görülən fəaliyyətlərin seçilməsini əhatə etməkdədir. Bu proqram, müdafiə siyasəti və planlaşdırma, vətəndaş-əsgər iş birliyi, təhsil və tədris, hava müdafiəsi, rabitə və informasiya sistemləri, böhran rəhbərliyi, fəvqəladə hallar kimi müxtəlif fəaliyyət sahələrini əhatə edir. Müdafiə Nazirliyi Fərdi Tərəfdaşlıq üzrə Əməliyyat Planının (FTƏP) 2005-2007, 2008-2010, 2011-2013 və 2015-2016-cı illəri əhatə edən 1-ci, 2-ci, 3-cü və 4-cü mərhələlərini müvəffəqiyyətlə yerinə yetirmişdir. FTƏP-in 2017-2019-cu illəri əhatə edən 5-ci mərhələsi davam edir. SNT Təqdimat Sənədinə əsaslanan və onun çərçivəsində həyata keçirilən Fərdi Tərəfdaşlıq və Əməkdaşlıq Proqramı, Azərbaycanın hər il 200-dən artıq hərbi tədbirlərdə iştirak etməsinə şərait yaradır. Bu tədbirlərdə iştirak edən Silahlı Qüvvələr beynəlxalq standartlara uyğunlaşma istiqamətində böyük təcrübələr əldə edir.

17-20 noyabr 2005-ci ildə NATO Baş Katibinin Cənubi Qafqaz üzrə xüsusi nümayəndəsi Robert Simmons yenidən Azərbaycana səfər etmişdir. Səfər çərçivəsində xüsusi nümayəndə Prezident ilə görüşlər keçirmişdir. Mart ayının 15-də isə bu qiymətləndirmələrə müvafiq şəkildə Qiymətləndirmə Hesabatı hazırlanmışdır. Bu hesabatlar planın nə dərəcədə müvəffəqiyyətli yerinə yetirilməsi məqsədilə hazırlanır. Hesabatda əməliyyat planının yerinə yetirilməsində Azərbaycan tərəfinin fəal iştirakı qeyd edilmiş və önəmli uğurların əldə olunduğu qeyd olunmuşdur.

2006-2008-ci illərdə NATO-nun rəhbərliyi altında Melanj layihəsi həyata keçirilmişdir. Layihənin həyata keçirilmə mərhələlərində ümumi olaraq Mingəçevir və Ələt bölgəsindən müvafiq şəkildə 350 və 950 ton melanjın zərərsizləşdirilməsi prosesi həyata keçirilmişdir. Layihənin icra rəhbəri isə NAMSA olmuşdur. Qeyd olunan bu illər ərzində NATO-Azərbaycan əlaqələri yüksələn xətt üzrə inkişaf etmişdir. 8-10 oktyabr 2006-cı ildə NATO-nun Baş Katibinin Qafqaz üzrə nümayəndəsi R. Simmons Azərbaycana səfər etmiş və bundan bir ay sonra, Noyabr ayının 8-də, Prezident İlham Əliyev Brüsselə səfər etmişdir. Bu səfər NATO-Azərbaycan əlaqələrinə yenidən dinamikliyi gətirmişdir. İlham Əliyev Azərbaycanın NATO-ya inteqrasiya olunmasını ölkəmizin xarici siyasət kursunun prioritet istiqamətlərindən biri olduğunu bəyan etmişdir. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev Brüsseldə NATO-nun Mənzil-Qərargahındakı çıxışında açıq şəkildə belə bir fikir səsləndirmişdi: “Çox güman ki, bu gün bizim münasibətlərimizin yeni mərhələsi başlayır. Biz hesab edirik ki, gənc, eyni zamanda böyümək üçün potensialı olan ölkəmizə NATO ilə etibarlı tərəfdaş olmaq vacibdir.” Qeyd etmək lazımdır ki, Şimali Atlantika İttifaqına inteqrasiya olma xətti 2007-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Konsepsiyası’nda da öz əksini tapmışdır. Prezident İlham Əliyevin Brüsselə rəsmi səfərindən bir qədər sonra, 28-29 noyabr 2006-cı ildə NATO-nun Riqa Sammiti keçirildi. Riqa Sammitində Alyans üzvləri postsovet məkanında, xüsusilə də Cənubi Qafqaz regionuna münasibətdə ciddi niyyətlərə malik olduqlarını bir daha təsdiq etdilər. Riqa Sammitində qəbul olunan bəyanatda “Biz, Azərbaycanın suverenliyini müdafiə edirik. NATO Cənubi Qafqaz

ərazisində mövcud olan münaqişələrin sülh yolu ilə həllinə dair cəhdləri dəstəkləyir.” Şimali Atlantika Alyansının Azərbaycana belə xoş münasibətində ölkəmizin enerji potensialı və artan geosiyasi əhəmiyyəti, həmçinin, bu illər ərzində rəsmi Bakının NATO ilə apardığı dialoqunun rolu heç də az deyildir.

2.2.2 Münasibətlərin fərdi və strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəlməsi

3-4 aprel 2009-cu ildə NATO-nun Strasburq/Kehl şəhərlərində keçirilmiş Zirvə Görüşü Azərbaycan üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb etmişdir. Zirvə Görüşünün Bəyanatında bildirilmişdir ki, Qafqazda Azərbaycan, ABŞ və Rusiya mövqelərində mühüm yer tutur. Cənubi Osetiya və Abxaziya ilə münaqişədə daha da kəskinləşən Gürcüstan və Rusiya arasındakı ABŞ-Rusiya münaqişəsi çərçivəsində Azərbaycanda sabitlik təqdirəlayiqdir. Azərbaycan Xarici işlər naziri Elmar Məmmədیارov və NATO-nun baş katibi müavini Klaudio Bisogniero arasında reallaşan görüşdə Azərbaycanın ISAF-a (Beynəlxalq Təhlükəsizlik Dəstək Gücü) təmin etdiyi hərbi yardım gündəmə gəlmiş və Azərbaycan tərəfinin uğurlu nəticələri üçün təşəkkür edilmişdir. Azərbaycanın Əfqanıstanda olan 90 nəfərlik vasitəçi qrupunun terrorla mübarizə və regional təhlükəsizlikdə NATO ilə ortaq bir nöqtədə görüşmələrinin bir işarəsi olduğunu ifadə edən Bisogniero, Azərbaycanın səylərini təqdir etdiklərini ifadə etmişdir. Azərbaycan Əfqanıstanın işğalından sonra 2001-ci ildə buraya 23 vasitəçi göndərmiş, 2007-ci ildə vasitəçi sayı 43-ə və son olaraq 2009-cu ilin Fevral ayında bu rəqəm 90-a çatmışdı. Azərbaycan və NATO arasında gündəmə gələn bir digər mövzu isə Azərbaycan hökumətinin müdafiə sahəsindəki islahatlar mövzusunda NATO-nun kömək əlini böyük bir istəklə uzatmasını bəyan etməsi olmuşdur. NATO nümayəndəsi James Appathuray da Cənubi Qafqazdakı problemin sülh yolları həll edilməsinin önəmini vurğulamış və ATƏT-in Minsk Qrupuna da bu mənada böyük rol düşdüyünü ifadə etmişdir. Dağlıq Qarabağ probleminin həll edilməsi üçün vasitəçilik edən və Avropa Təhlükəsizlik və Əməkdaşlıq Təşkilatı nəzdində yaradılan

Minsk Qru punun işlərinə əhəmiyyət verdiklərini və Gürcüstan və Azərbaycanın regional inteqrasiyasını dəstəklədiklərini ifadə edən Appathuray “Azərbaycan bizim çox dəyərli bir ortağımızdır və gələcəkdə əlaqələrimizin dərinləşməsini istəyirik” ifadələrini işlətmişdir. ABŞ Enerji İşləri xüsusi nümayəndəsi Richard Morningstar, Azərbaycanın Avropaya enerji qaynağı təmin etməsi baxımından əhəmiyyətli bir rolunu ifadə etmişdir.

29 aprel 2009-cu ildə Prezident İlham Əliyev Belçika, Brüsseldə Təşkilatın Baş Qərargahında səfərdə olmuşdur. NATO-nun baş katibi, Şimali Atlantika Şurasının 28 ölkəsinin Daimi nümayəndələrinin iştirak etdiyi Şimali Atlantika Şurası iclasından əvvəl prezidentlə iki tərəfli görüş keçirmişdir. Görüşdə müzakirə edilən mövzular arasında bölgədəki vəziyyət, enerji təhlükəsizliyi və NATO-Azərbaycan əlaqələrinin inkişafı kimi məsələlər daxil idi. NATO Şurası Baş katibi Yaap de Hoop Scheffer Şura iclasından sonra Alansın Azərbaycana münasibəti istiqamətində: *“Azərbaycan bölgədə çox əhəmiyyətli bir aktordur. Eyni zamanda NATO-nun çox dəyərli və hörmətli bir tərəfdaşdır. Bu əməkdaşlığa etibar edirik.”* ifadələrinə yer vermişdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, 2007-2008-ci illərdə Azərbaycan və NATO arasında əlaqələndirici dövlət kimi Türkiyə dövləti çıxış etmişdir. 2009-cu ildən həmin missiyanı NATO-nun üzvü kimi Rumıniya dövləti yerinə yetirir.

10-11 iyun 2009-cu ildə NATO-nun Müdafiə və Təhlükəsizlik İqtisadiyyat İdarəsi və Azərbaycan Respublikası Xarici İşlər Nazirliyi Bakıda “Enerji təhlükəsizliyi: çağırışlar və imkanlar” mövzusunda seminar keçirmişdir. Seminarda Enerji təhlükəsizliyi üçün təhdid və təhdidlər müzakirə edilmiş, enerji təhlükəsizliyi sahəsində əməkdaşlığın rolu və kritik enerji infrastrukturunun qorunması və əməkdaşlıq imkanlarına toxunulmuşdur. Seminar, ATƏT nümayəndələrinin və Müttəfiqlərin, Ortaq Aralıq Dənizi Dialoqunun və İstanbul Əməkdaşlıq Təşəbbüsünün nümayəndələrini bir araya gətirmiş, biznes sektoru, akademiya və düşüncə mərkəzləri, NATO-nun enerji təhlükəsizliyində rolunu müzakirə etmək və enerji resurslarının əhəmiyyəti vurğulanmışdır. Xəzər bölgəsinin bu sahədəki əhəmiyyətli aktorlar arasında bir qovşaq olaraq deyil, eyni zamanda seçilmiş Avro-

Atlantika Tərəfdaşlığı (AATŞ) ölkələrindəki enerji sektorunun beynəlxalq fürsətlər baxımından əhəmiyyətini ortaya qoydu.

19-20 Noyabrın 2010-cu ildə Portuqaliyanın paytaxtı Lissabonda keçirilən NATO Sammitində Təşkilatın üzvü olan 27 ölkədən əlavə, tərəfdaş ölkələrin də dövlət və hökumət başçıları iştirak etmişdir. Sammitdə Qafqaz ölkələrində ərazi bütövlüyü, o cümlədən Azərbaycan ərazilərinin bütövlüyünün təmin olunması ilə bağlı bəyanat verilmişdir.

2012-ci il May ayının 20-21-də ABŞ-ın Çikaqo ştatında NATO-nun yeni Zirvəsi təşkil edildi. Cənubi Qafqazın üç ölkəsi olan Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistan da Çikaqo sammitinə dəvət olunmuşdular. NATO-nun Çikaqo sammitinin yekun sənədləri Cənub Qafqaz ölkələrinin xarici siyasəti üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Sammitin yekun bəyanatında, Cənubi Qafqazdakı yaşanan qarşıdurmalar, Cənubi Qafqaz ölkələrinin ərazi bütövlüyü, müstəqilliyi və suverenliyinin dəstəklənməsinə dair maddələr yer almışdır.

NATO-nun Çikaqo Sammitinin Azərbaycan üçün ən əhəmiyyətli tərəfi Sammitin Yekun Deklarasiyasında NATO Cənubi Qafqazdakı dondurulmuş münaqişələr qaldığına görə narahatlığını ifadə etmiş və Dağlıq-Qarabağ münaqişəsinin həlli istiqamətində addımların atılmasının zəruriliyi vurğulanmışdır. Lakin, Azərbaycanı digər iki Cənubi Qafqaz ölkələrindən fərqli edən xüsusiyyət Azərbaycanın nə Gürcüstan kimi üzvlük üçün gərəyindən çox səy göstərməsi, nə də Ermənistan kimi özünü tamamilə təcrid etməsidir. Balanslı siyasəti ilə üzv olmadan inteqrasiya prosesinə davam etdirməkdədir. Azərbaycan Xarici İşlər Nazirliyinin nümayəndəsi Elman Abdullayev bildirmişdir ki, “Azərbaycan Qoşulmama hərəkətinə üzv olduğu üçün, heç bir hərbi alyanslara üzv ola bilməz. Bu üzvlüyün prinsiplərindən irəli gəlir, yəni Azərbaycanın NATO-ya üzv olmaq üçün hələlik bir fikri yoxdur. Lakin, Avroatlantik sistemə inteqrasiyasını davam etdirir. Alyansa inteqrasiya və üzvlük tamamilə fərqli mənalı terminlərdir.” Lakin, Azərbaycanın NATO ilə əməkdaşlığı yüksək səviyyədədir. Azərbaycan NATO-nun etibarlı bir tərəfdaşdır.[28]

Çikaqo zirvəsinə Ermənistan dövlət başçısı Serj Sarkisyanın getməməsi və öz yerinə xarici işlər naziri Edvard Nalbandyanı göndərməsi mediada sual işarəsi doğurdu. Bu da Azərbaycan üçün yeni bir üstünlük təmin etdi. Sarkisyanın Zirvədə iştirak etməməsi yalnız Rusiya tərəfindən müsbət qarşılanıla bilər, çünki, Rusiya yalnız Ermənistanın deyil, digər post-sovet ölkələrinin də NATO ilə əməkdaşlığına soyuq yaxınlaşmaqdadır. Ermənistan Regional Araşdırmalar Mərkəzinin sədri Riçart Kirakosyana görə, "Serj Sarkisyanın NATO zirvəsinə qatılmaması böyük bir səhv idi, çünki, Zirvədə Dağlıq-Qarabağ problemi danışıldığı anda Sarkisyan orda olmalı və Ermənistanın mövqeyini müdafiə etməli idi". Bəzi analitiklər görə isə, "ATƏT-in söylərinin heç bir nəticə vermədiyi bir dövrdə NATO-nun bu problemə baxışı əhəmiyyətli bir addım idi." Ermənistan dövlət başçısının Zirvəyə qatılmaması yenə də Azərbaycanın bölgədə əhəmiyyətli geosiyasi aktor olmasını və əhəmiyyətli rol oynadığını sübut etdi. Ermənistanın keçmiş xarici işlər naziri Vardan Oskanian öz müsahibəsində belə bir şərh etmişdir: "Dağlıq-Qarabağ NATO-nun səlahiyyətləri xaricində olan bir məsələdir. Ermənistan Zirvə Görüşünə qatılmamaqla özünü bu prosesdən kənar tutmaq istəmişdir". Ermənistan NATO-nun Lissabon sammitində də iştirak etməmişdir, lakin nəticə yenə də uğursuz olmuşdu. Ermənistanın zirvə görüşündə iştirak etməməsini Putinin də iştirak etməməsi ilə əlaqədar olduğunu düşünənlər var. Ancaq Ermənistanın bu mövqeyi də ölkədə tənqid edilib. Bütün üzv ölkələrin Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün tanınması Ermənistan ictimaiyyətində narazılıqla qarşılanmışdır.[33]

8-9 İyul 2016 tarixləri arasında Polşanın paytaxtı Varşavada 2016 NATO zirvəsi keçirilmişdir. Zirvəyə NATO üzvü 28 ölkə ilə birlikdə 12 qeyri-NATO üzvü dövlətlər də qatılmışdır. Varşavada keçirilən Zirvə Görüşündə əsas məsələlər Rusiya ilə əlaqələr, Əfqanıstan və İraqın təhlükəsizliyi və Şərqi Avropa ölkələrinin təhlükəsizliyi kimi global mövzular olmuş, NATO sərhədləri xaricində sabitliyin gücləndirilməsi, terrorla mübarizə və müdafiə gücünün artırılması kimi təhlükəsizlik mövzuları da gündəmdə yer almışdır. Zirvə Görüşündə Azərbaycan da iştirak etmişdir.[17]

Azərbaycan, son 20 il ərzində, istər Əfqanıstan istərsə də Kosovada NATO-ya təmin etmiş olduğu hərbi yardım ilə NATO-dakı mövqeyini gücləndirmiş və NATO-nun hədəflədiyi yeni global təhdidlərlə mübarizə çərçivəsində əhəmiyyətli strateji tərəfdaş ölkə mövqeyinə yüksəlmişdir. Avropa Siyasət Mərkəzi Analitiki Amanda Paul, NATO-nun Azərbaycanın terrorla mübarizə və digər aktual təhdidlərə qarşı töhfələrini yüksək qiymətləndirmişdir. Əfqanıstandakı Qərarlı Dəstək Missiyasına töhfə çərçivəsində Ermənistan da NATO Zirvəsində iştirak etmişdir. Məlum olduğu kimi, Ermənistan, Rusiyanın siyasi bir müttəfiqi olmaqla yanaşı, eyni zamanda Rusiya başçılığında qurulmuş olan Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatının (KTMT: Collective Security Treaty Organisation) da üzvüdür. Bu baxımdan, Ermənistanın NATO zirvə görüşündə iştirakı əhəmiyyətsiz qəbul edilmişdir. Ermənistan prezidenti Serj Sarkisyanın Zirvə çıxışında, NATO-nun Qarabağ probleminin həll edilməsi üçün uyğun bir platforma olmadığını vurğulamışdır. Beləliklə, Sarkisyan ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrələrindən biri olan Rusiyanın bu prosesin kənarında qalmaması zəruriliyini dolaylı olaraq müdafiə etmişdir.[25] Bu məzmununda, Ermənistanın NATO zirvəsinə qatılma səbəblərindən biri də, Beynəlxalq bir səviyyədə, Azərbaycanın tək səs olmasını maneə törətməkdir. Bu çərçivədə Sarkisyan ABŞ dövlət katibi Con Kerri ilə ikitərəfli görüşdə iştirak etmişdir. Bu görüşdə , hər iki tərəf, Aprel ayındakı "4 Günlük Müharibə" kimi hadisələr ilə yenidən qarşı-qarşıya gəlinməməsi üçün, Sankt-Peterburq və Vyana müqavilələrinin əhəmiyyətini vurğulamışdılar.

NATO-nun Hərbi Komitəsinin sədri general Petr Pavel sentyabrın 7-də Bakıya səfər etmişdir. O, Azərbaycan Silahlı Qüvvələrinin Müdafiə Naziri və Müdafiə Nazirinin birinci müavini Nəcməddin Sadıqovla görüşmüşdür. Generallar NATO-Azərbaycan tərəfdaşlığının istiqamətlərini, Azərbaycanın NATO-nun sülhməramlı əməliyyatlarında iştirakı, missiyalar və fəaliyyətlər, eləcə də regional və Avropa təhlükəsizliyi məsələlərini müzakirə etmişdirlər. Generallar yaxın zamanda imzalanmış NATO ilə Fərdi Tərəfdaşlıq Əməliyyat Planı (IPAP) ilə bağlı fikir mübadiləsi aparmışdılar. Beləliklə, NATO və Azərbaycan arasında 1994-cü ildən

təmali qoyulan münasibətlər SNT çərçivəsində inkişaf etməklə qalmamış, fərdi və strateji tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəlmişdir.

III Fəsil. Azərbaycan-NATO münasibətlərinin istiqamətləri

3.1 Münasibətlərdə əsas məsələlər

3.1.1 Azərbaycan-NATO Parlamentlərarası əməkdaşlığı

Hökumətlərarası parlament strukturları dövlətlərarsında bütün sahələr üzrə əməkdaşlığı təmin etməklə bərabər, qarşılıqlı müzakirələrin aparılması, təcrübələrin əldə edilməsində böyük rol oynayır. Azərbaycan AŞ, ATƏT və MDB Assambleyaları da daxil olmaqla bir sıra parlament strukturları ilə əməkdaşlıq edir. Bu baxımdan Azərbaycan eyni zamanda NATO Parlament Assambleyasının (NATO PA) həyata keçirdiyi işlərdə onunla birlikdə iştirak etməyi vacib hesab edir.

NATO PA ilə Azərbaycan Respublikasının ilkin təmasları Assambleyanın 1999-cu ildə Polşada keçirilən sessiyasına təsadüf edir. Həmin sessiyada Azərbaycana təşkilatın Assambleyasında müşahidəçi statusu verilmişdir. Bu Azərbaycan adına çox mühüm bir qələbə idi. Çünki, Azərbaycana Assambleyada müşahidəçi status verilməsindən sonra, artıq parlament nümayəndələri Avropanın belə bir nüfuzlu Assambleyasında bir çox tədbirlərə qatılmaq şansı əldə etmişdir ki, bu tədbirlərdə iştirak parlament münasibətlərinin inkişafı üçün böyük əhəmiyyət kəsb etmişdir. Həmin tədbirlər sayəsində ölkənin müdafiə sahəsində aparılan yenidənqurmalar və islahatlar, silahlı hərbi qüvvələrin NATO qüvvələri ilə uyarlılıq səviyyəsinin yüksəldilməsi, təşkilatda baş verən dəyişmə və transformasiyanın, eləcə də Avro-Atlantik məkanda baş verən siyasi, iqtisadi, hərbi və sosial məsələlərin müzakirəsində iştirak etmək haqqı əldə etmişdir.

Assambleya və Azərbaycanın parlamentariləri arasında siyasi, iqtisadi, hərbi və social sahələrdə keçirilən görüşlər, aparılan danışıqlar qarşılıqlı əlaqələrin daha da yüksək səviyyəyə yüksəldilməsinə xidmət edir. Bu çərçivədə həyata keçirilən səfərlər 1999-cu ildən başlanmışdır. 12-14 may 1999-cu ildə Şərq-Qərb İqtisadi Əməkdaşlıq və Yaxınlaşdırma Komitəsində görüş keçirilmişdir. Görüşdə Assambleya və Azərbaycan parlamentariləri regionda təhlükəsizlik və bunun Azərbaycana təsiri,

Dağlıq-Qarabağ münaqişəsi, Ermənistanın işğalçı siyasətinin Cənubi Qafqazın təhlükəsizliyinə göstərdiyi mənfi təsir, Azərbaycanın Avro-Atlantik strukturlar ilə qarşılıqlı əlaqələri, müasir dövrün ən başlıca təhlükəsizlik məsələsi olan enerji i enerji təhlükəsizliyi və enerji resurslarının mühafizəsi, ölkənin beynəlxalq standartlara uyğun iqtisadiyyatın təmin edilməsi yolunda göstərdiyi fəaliyyətlər mövzusunda danışıqlar aparılmışdır.

17-19 yanvar 2002-ci il tarixlərində Assambleyanın Prezidenti Rafael Estrella (İspaniya) Baş Katib Simon Lun ilə birlikdə Azərbaycanda rəsmi səfərdə olmuşdurlar. Görüş çərçivəsində Assambleyanın Prezidenti Rafael Estrella Hökumət və Milli Məclis səviyyəsində rəsmilərlə danışıqlar aparmışdır. NATO PA-nın Prezidentinin səfərinin ardınca 16-17 sentyabr 2002-ci il tarixlərində NATO PA-nın Təhlükəsizliyin Mülki Ölçüsü Komitəsinin Demokratik İdarəçilik Alt-Komitəsinin 15 üzvü Azərbaycanda səfərdə olmuşdurlar. Səfər Bakı-Tbilisi-Ceyhan boru kəmərinin açılış mərasimi ərəfəsində baş tutmuşdur. Azərbaycan parlamentariləri Assambleya nümayəndələrini Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi, Ermənistanın Dağlıq Qarabağda qeyri-qanuni fəaliyyətləri, problemin sülh yolları ilə həlli istiqamətində danışıqlar aparmış, həmçinin təşkilat ilə Azərbaycan arasında əlaqələrin Cənubi Qafqaz regionuna təsiri mövzusunda müzakirələr edilmişdir. Məhz bu addımlardan sonra Assambleya, 15-19 noyabr 2002-ci ildə, NATO PA-nın 48-ci ilik sessiyası zamanı Azərbaycanın təşkilatın assosiativ üzvü olması haqqında qərar qəbul etmişdir. Assosiativ üzvlük çərçivəsində Azərbaycan Assambleyanın sessiyalarında iştirak etmək və çıxış etmək, habelə müzakirələrdə iştirak etmək haqqı əldə etmişdir. Bundan başqa, Assambleyanın siyasi, iqtisadi, hərbi və social komitə və qurumlarının keçirdiyi iclas və konfranslarda iştirak etmək, eləcə də Assambleyanın İş Proqramında, hər il keçirilən Ros-Rot seminarlarında, həmçinin Parlament Transatlantik Forumlarda fikri mübadiləsinin aparılmasında iştirak edir.

25-27 noyabr 2004-cü ildə NATO PA-nın “Cənubi Qafqazda Təhlükəsizlik üzrə” 58-ci Ros-Rot Seminarı keçirilmişdir. Seminar çərçivəsində, Azərbaycanda baş verən siyasi proseslər, Azərbaycanın Alyans və Assambleya ilə olan əlaqələri,

ölkədəki demokratik sistemin göstəriciləri, regionda baş verən münaqişələr, Dağlıq-Qarabağ problemi, problemin regional təhlükəsizliyə təsirləri, beynəlxalq çərçivədə münaqişənin həlli yolunda atılan addımlar, enerji diplomatiyası, Xəzər dənizindəki enerji resurslarının təhlükəsizliyi, resursların təhlükəsiz şərətdə Avropaya daşınması və bu kimi məsələlər əhatəsində danışıqlar və müzakirələr aparılmışdır. 5 mart 2008-ci ildə Assambleyanın “Xəzər regionunda təhlükəsizlik” adlı 68-ci Ros-Rot Seminarı Bakıda keçirilmişdir. Seminar çərçivəsinə Assambleyanın növbəti Prezidenti Jose Lello ölkəmizdə səfərdə olmuşdur. Prezident Jose Lello Azərbaycan Prezidenti, Baş Nazir, Xarici işlər və Müdafiə nazirləri ilə görüşlər keçirmiş və regionda baş verən təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlı danışıqlar aparmış, məsləhətləşmələr keçirmişdir.

6-8 mart 2008-ci ildə, NATO PA-nın “Xəzər regionunda təhlükəsizlik” üzrə 68-ci Ros-Rot Seminarı keçirilmişdir. Seminarda Xəzər bölgəsində təhlükəsizlik, bu regionun Mərkəzi Asiyanın təhlükəsizliyində oynadığı rol, enerji resurslarının təhlükəsiz formada daşınması və bu kimi digər məsələlər ətrafında danışıqlar aparılmışdır. Aparılan danışıqlar ərzində Azərbaycanın geostrateji və geosiyasi mövqeyi, Cənubi Qafqazdakı regional qüvvələrin Xəzər regionuna təsiri, Əfqanıstanda təhlükəsizlik vəziyyəti, Mərkəzi Asiyada baş verən proseslər ətrafında danışıqlar aparılmışdır.

“Cənubi Qafqaz: Çağırışlar və İmkanlar” adlı NATO PA-nın 86-cı Ros-Rot Seminarı 2014-cü ilin 16-18 iyun tarixlərində Bakıda keçirilmişdir. Seminar çərçivəsində ölkəmizin beynəlxalq aləmdə tətbiq etdiyi xarici siyasəti və bunun təhlükəsizliyə təsirləri, Avropaya inteqrasiya yolunda Azərbaycanın qarşılaşdığı bir sıra problemlər, Ermənistan-Azərbaycan Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli yolları, Rusiya və Ukrayna arasında baş verən Krım böhranının regiona təsirləri kimi məsələlər ətrafında danışıqlar aparılmışdır.

3.1.2 Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və NATO

Dağlıq Qarabağ münaqişəsi Azərbaycanın xarici siyasətinə birbaşa təsir edən ən vacib məsələdir. Bu problem 1987-1988-ci illərdə yaranmış kimi görünə də, təməli 1820-ci illərə qədər söykənir. [19] Sovet İttifaqının parçalanması ilə, Qarabağ erməniləri 1987-1988-ci illərdən etibarən Azərbaycandan ayrılma tələb etməyə başlamışdır. Nəticədə, Qarabağ rəhbərliyi 20 Fevral 1988-ci ildə Ermənistanla birləşmə qərarı qəbul etmiş və Ermənistan Ali Soveti də Qarabağ rəhbərliyinin bu qərarını tanıdığını bildirmişdir. Eyni dövrdə azərbaycanlılarla ermənilər arasında qarşıdurmalar da başlamışdır. Azərbaycan, tək tərəfli olaraq Ermənistanın bu qərarını tanımadığını və Konstitusiyaya zidd olduğunu ifadə edərək, qərarı qəbul etməmişdir. Bunun, respublikalarının sərhədlərinin dəyişdirilməsinin SSRİ konstitusiyasına zidd olması səbəbi ilə qeyri-qanuni bir cəhd kimi qəbul etmişdir. İki dövlət arasındakı torpaq anlaşılmazlığı 1988-ci ilin İyul ayında SSRİ Ali Sovetində müzakirə olunmuş və Ermənistan Ali Sovetinin Qarabağı Ermənistan Respublikası sərhədləri daxilinə qəbul etmə qərarı SSRİ Konstitusiyasına zidd olması səbəbi ilə tanınmamışdır.[26]

1989-cu ilin Yanvar ayında isə Dağlıq Qarabağın idarəçiliyi birbaşa SSRİ Ali Sovetinə bağlanmışdır. 190 Ali Sovet verdiyi qərarla Dağlıq Qarabağın Azərbaycana aid olduğunu ifadə etsə də bu vəziyyət ermənilərin Qarabağda azərbaycanlılara qarşı hərəkətlərində heç bir dəyişiklik yaratmamışdır.

Azərbaycanın müstəqilliyini qazandıqdan sonra, 1991-ci il noyabrın 26-da Qarabağın müstəqillik statusunun ləğv edildiyini və bölgəni birbaşa özü ilə birləşdirdiyini bəyan etmişdir. 10 Dekabr 1991-ci ildə Qarabağ erməniləri xalq səs verməsi ilə müstəqillik qərarı almış, 12 Dekabr 1991-ci ildə "Dağlıq Qarabağ Respublikası" olaraq MDB-yə daxil olma müraciəti etmiş və sonra müstəqillik elan etmişdirlər. Bu cəhdlər MDB daxil olmaqla, beynəlxalq cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməmişdir.

Silahlı Erməni birliklərinin Qarabağda azərbaycanlıların yaşadığı kəndlərə istiqamətli başlatmış olduqları hücum və soyqırım fəaliyyətləri 26 Fevral 1992 Xocalı

qətləmə ilə zirvə nöqtəsinə çatmışdır. Xocalıdan sonra Şuşa (8 May 1992), Laçın (17 May 1992), Kəlbəcər (3 Nisan 1993), Ağdam (28 İyun 1993), Fizuli (23 avqust 1993), Cəbrayıl (26 avqust 1993), Qubadlı (31 avqust 1993) və Zəngilan (3 noyabr 1993) rayonları işğal olunmuş və nəticə etibarilə Azərbaycan torpaqlarının 20% -i Ermənistan tərəfindən işğal edilmişdir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Təhlükəsizlik Şurasının 1993-ci ildə qəbul etdiyi 822, 853, 874 və 884 sayılı qərarları ilə qarşıdurmalara son verilməsi, Ermənistanın işğal etdiyi torpaqları boşaltması, qaçqınların geri dönmələrinin təmin edilməsi çağırışları Ermənistan tərəfindən heç bir qarşılıq tapmamışdır. Azərbaycan NATO ilə münasibətlər çərçivəsində keçirilən konfranslarda hər zaman bu məsələni gündəmə gətirmiş və problemin həlli istiqamətində beynəlxalq ictimaiyyətin dəstəyini qazanmağa çalışmışdır.[28]

10 İyun 1994 tarixində İstanbulda keçirilən ŞAƏŞ Nazirlər Konfransında iki mövzu üzərində dayanılmışdır: Sülh Naminə Tərəfdaşlıq Proqramının Tətbiqi və "Sülhü Müdafiə əməliyyatlarıyla ilə Əlaqədar" Sülhü Qorumada Əməkdaşlıq Xüsusi Qrupunun hazırlamış olduğu hesabat. Bu Xüsusi Qrupun İyun 1993-cü ildə ŞAƏŞ-in Afina konfransında qəbul olunmuş və yayımlanan ilk hesabatında ŞAƏŞ çərçivəsində sülhü qoruma əməliyyatları ilə əlaqədar nəzəri məlumatlar və əməkdaşlıq prinsipləri ifadə edilmişdir. Praktiki tədbirlərin tətbiqindəki inkişafı əks etdirən ikinci hesabat isə Dekabr 1993 ŞAƏŞ Xarici İşlər Nazirləri konfransında təsdiq edilmişdir. İstanbul konfransında təsdiqlənən hesabatı isə, sülhü qorumağın siyasi və konseptual istiqamətləriylə sülhü qoruma planlaşdırılmasında və daha texniki mövzularda praktiki əməkdaşlığı nəzərdə tuturdu. Nəticə etibarilə Azərbaycanla əlaqədar olaraq, qarşıdurma bölgələrinə beynəlxalq sülh qüvvələrinin yerləşdirilməsi və bununla da Rusiyanın MDB sahəsində sülhü qoruma təşəbbüslərinin məhdudlaşdırılması baxımından vacib idi. Azərbaycan bunu Qarabağ münaqişəsi üçün NATO kim önəmli bir təşkilatın dolaylı yollardan olsa belə müdaxiləsi üçün yaradılan bir mühit olaraq qiymətləndirirdi. [15]

Bu konfransda Sülhü Qorumada Əməkdaşlıq Xüsusi Qrupu ilə SNT Siyasi-Hərbi İdarə Komitəsinin birləşdirilməsi qərarlaşdırıldı və birləşmiş qrup (Sülhü

Qorumada Əməkdaşlıq Qrupu) ŞAƏŞ / SNT çərçivəsində işə başlamışdır. Sülhü Qorumada xüsusi təcrübəsi olan ATƏT-in ölkələri arasından maraq duyan bəzi ölkələr bu qrupla işə dəvət edilmişlər (Bu ölkələr arasında eyni zamanda SNT ortağı olaraq işlərə qatılan Finlandiya, İsveç, Sloveniya, Avstriya və İrlandiya var idi. Qrupun yığıncaqlarına ATƏT və BMT-nin nümayəndələrinin də iştirak etmək hüququ vardı. Bunun üçün də komitənin fəaliyyətinin təqibi və aktiv bir şəkildə iştirak Azərbaycan üçün əhəmiyyət daşımaqda idi).[19] Bu problemin həlli Azərbaycanın xarici siyasətinin əsas məqsədlərindən idi. Bununla əlaqədar olaraq da, Azərbaycan nümayəndə heyəti konkret təkliflər təqdim etməkdə idi: Qarşıdurma bölgəsinə sülh qüvvələrinin yerləşdirilməsi, işğalçı qüvvələrin işğal altındakı ərazilərdə dərhal çıxarılması, Qarabağ bölgəsinin silahdan təmizlənməsi, bölgəyə silah daşınmasının qarşısının alınması, qaçqın və məcburi köçkünlərin öz yurdlarına dönməsi və bundan sonra Qarabağın statusuyla əlaqədar danışıqların başlandırılması.

Lakin NATO üzvlərinin qəbul etdiyi razı bütövlüyünün, problemlərin ATƏM və BMT çərçivəsində həllinin xüsusilə vurğulandığı bəyanatda, işğalçılığı dövlət siyasəti halına çevirən Ermənistanın digər iki dövlətlə eyni kateqoriyada ələ alınması Azərbaycanın istədiyi bir nəticə deyildi. Burada iki faktor üzərində dayanıla bilər: Erməni lobbiciliyi və Azərbaycanın qarşı hücum ilə Ermənistan ərazisinə girmə ehtimalının nəzərdə tutulması. Eyni zamanda, İttifaqın üç dövlətə eyni məsafəli siyasəti ilə izah edilə bilər.[19]

ŞAƏŞ Xarici İşlər Nazirləri Şurasının Bəyannaməsinin Qarabağ problemi ilə əlaqədar hissəsi NATO bəyanatından daha da mülayim idi. Abxaz münaqişəsində Gürcüstanın, Kırımla əlaqədar Ukrayna-Rusiya qarşıdurmasında da Ukraynanın torpaq bütünlüklərini vurğu edilərək problemlərin bu prinsip əsasında həll edilə biləcəyi ifadə edildiyi halda Azərbaycanla bağlı olaraq belə bir prinsipdən bəhs edilmirdi: "*Problem hərbi yollarla deyil, ATƏM-in və BMT-nin prinsipləri çərçivəsində həll oluna bilər*". ATƏM və BMT çərçivəsində, Ermənistan self-determination, Azərbaycan isə ərazi bütövlüyü prinsiplərinin əsas almaqda idi. Azərbaycan nümayəndə heyətinin təqdim etdiyi güc istifadə edilərək ələ keçirilən

torpaqlardan hərbi birliklərin çıxarılması, köçkünlərin BMT Təhlükəsizlik Şurasının əlaqədar qərarlarına uyğun olaraq yurdlarına geri dönmələri kimi bəzi təkliflər bəyanatda yer almışdı. Məlumatda Rusiyanın MDB altında sülh fəaliyyətlərinin digər beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq halında olması lazım olduğu da ifadə edilmişdi.[31]

Azərbaycan müstəqilliyini qazandıqdan sonra özünü Rusiyanın hərbi və iqtisadi təzyiqlərindən qurtarmaq, beynəlxalq iqtisadi və siyasi sistemə inteqrasiya olmaq istəyən Azərbaycan milli təhlükəsizliyini qorumaq üçün Qərb ilə hərbi əlaqələrini genişləndirməyə çalışmış, NATO-ya üzv olmaq üçün milli ordusunda yenidən formalaşdırmağa başlamışdır. Bölgədə ən güclü dövlət olan Rusiyanın bölgədəki hərbi və siyasi varlığını göz qarşısında saxlayan Azərbaycan, müstəqilliyinin ilk illərində bu mövzuda daha ehtiyatlı davranmış və Rusiyanın reaksiyasını çəkməməyə çalışmışdır. Ancaq daha sonrakı illərdə Rusiyanın Ermənistan ilə strateji hərbi əməkdaşlığının güclənməsindən sonra özünün daha etibarsız bir mühitdə olduğunu anlayan Azərbaycan başda ABŞ olmaqla, qərb ölkələri ilə hərbi əməkdaşlığa əhəmiyyət verməyə başlamışdır. Ancaq müharibəni və Rusiyanın bölgədəki hərbi və siyasi varlığını göz önündə tutan ABŞ və Qərb bu mövzuda Azərbaycana qarşı məsafəli davranmışdır. ABŞ və Qərb Azərbaycanla imzalanmış neft müqavilələrinə baxmayaraq, onlar Azərbaycana, Ermənistana və Gürcüstana dəstək verməkdən çəkinirlər. Bunun bir neçə səbəbi vardır:[35]

1. Azərbaycanın iqtisadi, siyasi və demoqrafik potensialını göz önündə saxlayan ABŞ və qərb Azərbaycan iqtisadiyyatının problemləri həll etdiyi təqdirdə, ordusunu gücləndirərək bölgənin əsas gücü olma şansına sahib olduğunu bilir. Bu vəziyyətdə Ermənistan və Gürcüstan ikinci dərəcəli vəziyyətə düşəcəyini bilən ABŞ və Qərb bu səbəblə Azərbaycanı hər zaman özlərindən asılı bir vəziyyətdə qalmağını istəyirlər.

2. Bu vəziyyətdə Azərbaycanın istər hərbi, istərsə də siyasi vasitələr ilə Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həll edilməsi və iqtisadi inkişafının qarşısını almaq üçün Ermənistana xüsusilə dəstək verirlər. Çünki, ABŞ və Qərb Azərbaycanın etnik problemləri olduğu müddətcə, onlar regionda fəal olmağa davam edəcəklər.

3. İqtisadi və etnik problemlərini həll edən Azərbaycanın Türkiyə ilə daha möhkəm iqtisadi, siyasi, siyasi və hərbi əməkdaşlığa gedəcəyindən çəkinirlər. Türkiyənin bölgədə daha çox güclənməsi isə ABŞ və Qərbin planlarına tərs düşməkdədir. Ancaq Azərbaycanın tamamilə özündən uzaqlaşmasını istəməyən ABŞ, NATO çərçivəsində "Sülh Naminə Tərəfdaşlıq" proqramına uyğun olaraq Azərbaycan ilə hərbi əməkdaşlığa davam etməkdədir. ABŞ-ın Azərbaycan ilə hərbi əməkdaşlıq etməsinin bir başqa səbəbi də bunu etmədiyi təqdirdə Azərbaycanın Rusiyanın təzyiqləri ilə üzləşəcəyini və nəticə olaraq da Rusiyayameyilli siyasət yeritməsindən çəkinməsidir.[27]

Alyansın 2006-cı ildə Riqada və 2008-ci ildə Buxarestdə keçirilən Sammitində qəbul olunmuş Yekun Deklarasiyanın 43-cü bəndində, 4 Aprel 2009-cü ildə Strastburqda-Kelldə qəbul olunmuş Yekun Deklarasiyanın 58-ci bəndində Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan və Moldovanın ərazi bütövlüyünə dəstək verilmişdir.

8-9 İyul 2016 tarixləri arasında Polşanın paytaxtı Varşavada keçirilən NATO Sammitində iştirak edən Serj Sarkisyanın Varşavadakı Sammitə qatılmasının səbəbi, Rusiya ilə ikitərəfli müzakirələrdə, NATO yaxınlığından istifadə edərək, bunu öz tərəfinə çevirmək istəməsidir. Ancaq, Sarkisyanın Sammitdəki çıxışına nəzər yetirdiyimiz zaman, Sammitdə iştirak etməyinin başqa səbəbləri olduğu aydın olmaqdadır. Sarkisyan çıxışında, Qarabağ probleminin həll edilməsi üçün NATO-nun uyğun bir platforma olmadığını müdafiə edərək, Vyana və Sankt Peterburq müqavilələrinin əhəmiyyətinin vurğulamışdır. Beləliklə, Sarkisyan ATƏT-in Minsk qrupunun həmsədrələrindən biri olan Rusiyanın bu prosesdən uzaq qalmaması gərəkliliyini dolayı olaraq müdafiə etmişdir.[19] Bu məzmununda, Ermənistanın NATO Sammitinə qatılma səbəblərindən biri də, beynəlxalq bir səviyyədə, Azərbaycanın tək səs olmasına maneə törətməkdir. Bu çərçivədə, Sarkisyan Amerikan xarici işlər naziri John Kerry ilə ikitərəfli görüşdə iştirak etmişdir. Bu görüşdə, hər iki tərəf, Aprel ayındakı "4 Günlük müharibə" kimi bir hadisə ilə yenidən qarşı-qarşıya gəlinməməsi üçün, Sankt-Peterburq və Vyana müqavilələrinin əhəmiyyətini vurğulamışlar.

Beləliklə, Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinə aid Alyans tərəfindən qəbul olunmuş qərar və bəyanatlarda münaqişəyə ədalətli beynəlxalq hüquqi qiymət verilir və bu münaqişənin beynəlxalq hüquq prinsipləri çərçivəsində nizamlanmasından tərəfdar olduğu daim qeyd olunur. Bu prinsiplər, dövlətlərin müstəqilliyi, suverenliyi, ərazi bütövlüyü, o cümlədən Azərbaycanın ərazi bütövlüyü prinsipləridir.

3.2 Münasibətlərin regional və beynəlxalq təhlükəsizlikdə oynadığı rol

3.2.1 NATO-nun Cənubi Qafqaz siyasətində Azərbaycanın yeri

Cənubi Qafqaz regionu həm geosiyasi, həm də geostrateji baxımdan hər zaman önəmli regionlardan biri olaraq seçilmişdir. Məhz bu aspektdən region, NATO kimi global bir təhlükəsizlik təşkilatı üçün də mühüm əhəmiyyətə malik bölgələrdən biri kimi fərqlənmişdir. Soyuq Müharibənin başa çatması, SSRİ-nin süqut etməsi və Şərqi Bloğunun parçalanmasından sonra Alyansın əsas məqsədləri sırasında önə çıxan vəzifələrdən biri keçmiş sosialist respublikaları ilə əlaqələrin qurulması idi. Bu istiqamətdə 1991-ci il dekabr ayının 20-də ŞAƏŞ yaradıldı. Cənubi Qafqaz regionuna daxil olan üç respublikadan Azərbaycan və Ermənistan 1992-ci ilin mart ayında, Gürcüstan isə 1992-ci ilin aprel ayında Şuraya üzv oldu. 1997-ci ildə Şuranın yerinə əvəzlənən AATŞ-nin başlıca vəzifəsi bölgədə təhlükəsizlik və sülh şəraitinin təsis edilməsi və qarşıdurmalarının yaranmasını əngəlləmək idi. AATŞ-nin şura səviyyəsində keçirilən görüş və konfranslarında Cənubi Qafqazdakı Dağlıq Qarabağ, Abxaziya və Cənubi Osetiya kimi qarşıdurmalar ətrafında danışıqlar və müzakirələr aparılmışdır. 1994-cü ildə isə Alyansın AATŞ-nin üzv-dövlətləri ilə əlaqələrinin inkişaf etdirilməsi istiqamətində SNT Proqramı yaradılmışdır. Bir dövlətin SNT-yə üzvlüyü, Alyansa üzvlük yolunda atılmış bir addım kimi qəbul edilir. Ancaq buna baxmayaraq SNT-yə üzv olmuş dövlətin gələcəkdəki hər hansı bir dövrdə Alyansa üzv qəbul olunacağı mənasını verməməkdədir. Məhz bu aspektdən Cənubi Qafqazda

yerləşən dövlətlərin hərbi və iqtisadi tərəflərdən Alyansın standartlarına uyğun olmamağı, və bundan əlavə regionda güclü dövlət olan Rusiya kimi bir dövlətin mövcudluğu faktoru, bu respublikaların Alyansa üzvlüyü qarşısında dayanan başlıca maneələrdəndir.

Gürcüstan, Azərbaycan və Ermənistan SNT Proqramına müvafiq olaraq 1994-cü ilin mart, may və oktyabr aylarında üzv olmuşdur. Bu proqrama üzv olaraq onun fəaliyyətində iştirak etmək, həmin ölkələrin Alyansın standartlarına uyğunlaşmasına şərait yaradırdı və proqramda iştirak etmə istiqamətində Alyan ilə bir çox sahələrdə qarşılıqlı əməkdaşlıq həyata keçirilirdi. 10-11 yanvar 1994-cü il tarixlərində Brüsseldə keçirilən Sammitində görüşün Yekun Deklarasiyasında həm beynəlxalq, həm də regional münaqişələrə dair Alyansın mövqeyi öz əksini tapmışdır. Qəbul olunan Deklarasiyanın 21-ci bəndində Alyansın üzv-dövlətləri Cənubi Qafqazda baş verən proseslər və regiondakı mövcud vəziyyət barəsində öz mövqelərini irəli sürmüşdülər. Əvvəlki sammitlərdə olduğu kimi bu sammitdə də yayımlanan bəyanat, əvvəlki bəyanatlarda olduğu kimi qeyri-sərt mövqeləri ehtiva edirdi. Hərbi gücdən istifadə ilə torpaq istila olunmasını pisləyən Alyans üzvləri, Cənubi Qafqazdakı respublikaların ərazi bütövlüyü və suverenliyinə hörmət prinsipi xatırladır və regionda sülh və təhlükəsizlik vəziyyətinin təmin edilməsini mütləq şərt kimi irəli sürürdülər.

Alyansın Cənubi Qafqaz regionuna istiqamətli siyasətində əsas məsələ, bölgənin üç dövləti ilə də bərabər əməkdaşlığın yaradılmasıdır. Alyans Cənubi Qafqaz regionunda yerləşən dövlətlər ilə ayrı-ayrılıqda qurduğu əlaqələrin bir-birinə zərər verməməsi üçün hər üç dövlət ilə də eyni dərəcədə münasibətlər yaratmağa səy göstərir. Alyansın üç respublika ilə regional formatda həyata keçirdiyi əməkdaşlıq təklifləri də bu siyasət çərçivəsində irəli sürülür. Alyansın Cənubi Qafqaz siyasətində regiondakı dövlətlərin ayrı-ayrılıqda hər biri ilə münasibətlərinin inkişafı özünəməxsus xarakterə sahibdir və öncəliklə, region dövlətlərindən həm Azərbaycan, həm də Gürcüstanın təhlükəsizliyinin və sabitliyinin təmin olunmasına yönəlmişdir. Ancaq buna baxmayaraq ABŞ-ın 907-ci düzəliş ilə tətbiq etdiyi embarqo, hərbi sahə

daxil olmaqla bir sıra sahələrdə Azərbaycan və Alyans arasında qarşılıqlı münasibətlərdə problem kimi özünü göstərmişdir. Lakin Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin məqsədyönlü xarici siyasət strategiyası 1999-cu ilin noyabr ayında ABŞ-ın embarqonu qaldırmasına imkan yaratmışdır. Atılan bu addımdan sonra Azərbaycan ilə Alyansın əməkdaşlığında istər hərbi, istərsə də siyasi cəhətlər mühüm əhəmiyyət daşımağa başlamış və siyasi, iqtisadi, hərbi və sosial sahələrdə əməkdaşlığın inkişafını şərtləndirmişdir. Cənubi Qafqazda münasibətlərin inkişaf etdirilməsinin və təhlükəsizliyin təmin edilməsinin NATO üçün ən əhəmiyyətli səbəblərdən biri, beynəlxalq sabitlik və təhlükəsizliyə ciddi təhdid olan faktorların (terror aktları, kütləvi qırğın silahlarının yayılması, regional və etnik qarşıdurmalar və s.) dayanmadan artması və bu təhdidlərin aradan qaldırılmasının yalnız birlikdə beynəlxalq əməkdaşlıq sayəsində qarşısının alınmasının mümkün olmasıdır. Alyansın Cənubi Qafqazda yerləşən tərəfdaş ölkələri, təşkilatın üzv-dövlətləri kimi eyni təhdidlərlə qarşı-qarşıya qalır və bu təhdidlərin qarşısının alınmasında həmin tərəfdaş dövlətlərin böyük rolu olur. Çünki həmin dövlətlər Alyans üçün narahatlıq yaradan bölgələrin coğrafi yaxınlığında yerləşir.

NATO-nun Cənubi Qafqazla bağlı həm Alyansın özünü, həm də üzv dövlətləri maraqlandıran məsələlərdən bir digəri enerji təhlükəsizliyi məsələsidir. Cənubi Qafqaz regionu əsas neft və qaz marşrutlarının üzərində yerləşir və Azərbaycan, Xəzər dənizi hövzəsində mühüm neft və qaz yataqlarına malikdir. Bölgədə təhlükəsizliyin təmin edilməsi, istər öz enerji resurslarını diversifikasiyalaşdırmaq istəyən enerji idxalatçısı dövlətlərin, istərsə də öz enerji infrastrukturunun təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə ehtiyac duyan tranzitor dövlətlərin maraq sahəsindədir. Region dövlətləri də öz növbəsində, Alyans ilə əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsində maraqlıdırlar. Region respublikalarının digər ikisindən fərqli olaraq, Ermənistan yalnızca digər dövlətlərdən izolyasiya olunmamaq məqsədilə Alyans ilə münasibətlər formalaşdırır. Region dövlətlərini Alyans ilə əməkdaşlığa vadar edən digər məsələlərdən biri olaraq, həmin ölkələrin öz təhlükəsizlik problemlərinin həlli istiqamətində Alyansa və onun fəaliyyətinə ümid bəsləmələrini qeyd edə bilərik.

Cənubi Qafqaz regionunda yerləşən respublikalar öz əraziləri daxilində baş verən silahlı qarşıdurmaların qarşısının alınmasında Alyansın öhdəlik götürə biləcəyinə ümid bəsləyirlər. Aydınır ki, Cənubi Qafqaz regionu qarşıdurmalar nöqtəyindən qeyri-sabit bölgədir. Dağlıq Qarabağ münaqişəsini və Cənubi Osetiya, Abxaziya münaqişələrini buna nümunə kimi göstərə bilərik. Region dövlətlərini Alyans ilə əməkdaşlığa sövq edən başqa bir amil isə, həmin dövlətlərin Avroatlantik strukturlara inteqrasiya olunma arzularıdır.

Region respublikalarının hər biri öz xarici siyasət strategiyalarında Qərbə meyilli siyasət izlədiklərini, adıqları hər bir addımda göstərir. Cənubi Qafqazdakı digər iki respublikadan fərqli olaraq Ermənistan, Qərbə doğru istiqamətləndiyini ifadə etməsinə baxmayaraq, Rusiyameyilli siyasət xətti izləyir.

Cənubi Qafqazda yerləşən hər üç respublika AŞ-nın üzvləridir. Aİ və Alyans ilə sıx əməkdaşlıq edir. Sovetlər İttifaqının dağılmasından sonra, region respublikalarında digər postsovet respublikalarında olduğu kimi, hərbi sahə başda olmaqla bir sıra sahələrdə problemlər meydana gəldi. Bu dövlətlərdə başlıca məsələ, həmin respublikaların silahlı qüvvələrinin yenidən formalaşdırılması və müdafiə islahatlarının həyata keçirilməsi ilə əlaqədar idi. Məhz bu aspektdən, region respublikalarından Azərbaycan və Gürcüstan, öz hərbi qüvvələrini Alyansın standartlarına uyğun qurulması üçün qarşılıqlı münasibətlərin artırılması və əməkdaşlığın yüksəldilməsinə üstünlük verirlər.

Cənubi Qafqazda yerləşən region dövlətləri üçün Alyansın tərəfdaşlıq proqramları, həmin dövlətlərin təhlükəsizlik təhdidərinin qarşısını ala biləcək geniş və çoxşaxəli bir çərçivəni təmin edir. Məhz bu aspektdən, Alyansın üzv dövlətlərinin rəhbərləri tərəfindən 2004-cü il iyun ayında keçirilən İstanbul Sammitində qəbul edilən NATO-nun Cənubi Qafqaz və Mərkəzi Asiya ölkələri üzrə öncəliklərinin qeyd olunduğu Yeni təhlükəsizlik planında həm Cənubi Qafqaz, həm də Mərkəzi Asiyada yerləşən respublikalar ilə əməkdaşlığı NATO nəzdində öncəlikli məsələyə çevirmə qərarı öz əksini tapmışdır. Planda bu ifadələrə yer verilmişdir:

Balkan yarımadasından Cənubi Qafqaza qədər, Mərkəzi Asiyadan Aralıq dənizinə qədər və daha da geniş bölgələrdə daim artan tərəfdaşlar ilə əlaqələri gücləndirmək". Alyans üzvləri İstanbul Sammitində Mərkəzi Asiya və Qafqaza Xüsusi Nümayəndə təsis ediləsinə qərar verdilər. Bu vəzifəyə ilk namizəd Robert Simmons olmuşdur.

Alyans ilə Cənubi Qafqaz regionu arasındakı münasibətləri təhlil edərkən Rusiya faktorunu xüsusilə qeyd etmək zəruridir. Rusiyanın regiondakı maraqları Alyansın maraqları ilə üst-üstə düşür. Cənubi Qafqaz regionunda Qərbin ən güclü rəqibi kimi Rusiya çıxış edir. Məhz bu aspektdən Qərb, regionda yeritdiyi siyasət çərçivəsində hər zaman Rusiyanın mövqeyini nəzərə alır. Region coğrafi nöqtəyindən nəzərdən Rusiya Federasiyasının cənubunda yerləşir və sərhədlərində başqa nəzarət qurumlarının olmasından narahatlıq duyan Rusiya, Alyansın regionda fəaliyyətini heç cür istəmir. NATO-nun genişlənməsi çərçivəsində Gürcüstanın Alyansa üzvlük istiqamətində atdığı addımlara Rusiya hər zaman sərt reaksiya vermişdir. 2008-ci ilin avqust ayında baş verən Rusiya-Gürcüstan müharibəsi bunu sübut etdi. Gürcüstan həm siyasi, həm də strateji baxımdan Rusiya üçün önəmli faktordur. Rusiya baxımından Gürcüstandakı hərbi üsullərin və eləcə də Azərbaycanda yerləşən Qəbələ RLS-nin itirilməsi onun xarici siyasətində böyük problemlərin yaranmasına gətirib çıxara bilər. Rusiya və Qərbin Cənubi Qafqaz regionunda maraqları üst-üstə düşsə də bölgəyə təsir etmə vasitələri bir-birindən ayrıdır. Rusiya əvvəlki dövrlərdə olduğu kimi "parçala, hökmranlıq et" yanaşmasından çıxış edərək regionda silahlı qarşıdurmalar yaratmaqla nəzarəti əlində saxlamağa çalışır. Rusiyadan fərqli olaraq Qərb isə daha çox bölgəyə iqtisadi cəhətdən investisiyalar yatırmaqla bölgəni öz təsirində saxlamağa səy göstərir.

21 may 2012-ci ildə Alyansın Çikaqoda keçirilən Sammitində Cənubi Qafqaz regionunun təhlükəsizlik məsələləri ətrafında aparılan müzakirələr çərçivəsində bir sıra məsələlər yadda qalmışdır. Sammitdə Ermənistan-Azərbaycan münaqişəsi haqqında NATO-nun öz mövqeyini növbəti dəfə bəyan etməsi mühüm qələbə idi. Zirvənin Yekun Deklarasiyasında Azərbaycanın ərazi bütövlüyü və suverenliyi

Alyansın üzv-dövlətləri tərəfindən tanınmışdır. Bundan sonra 4 sentyabr 2014-cü ildə keçirilən uels Sammitində qəbul edilən sənəddə də Alyansın Cənubi Qafqaz respublikalarından Azərbaycan, Gürcüstan və Ermənistanın ərazi bütövlüyü və suverenliyi müdafiə edilmişdir. Bu, Cənubi Qafqaz regionunun Alyans nəzdində nə qədər mühüm bir bölgə olduğunu sübut edir.

Cənubi Qafqaz ölkələri, xüsusilə də Gürcüstan və Azərbaycan, sabitlik və təhlükəsizliyi ilə əlaqədar NATO ilə münasibətlərin inkişaf etdirilməsində maraqlıdırlar. Ermənistan, Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatı (KTMT) çərçivəsində Rusiyanın rəsmi müttəfiqidir. 2011-ci ildə Azərbaycan Qoşulmama Hərəkətinə qatılmışdır. Ancaq NATO ilə əməkdaşlıq hər iki ölkənin müdafiə doktrinalarını yenidən qiymətləndirmək və təkmilləşdirmək üçün bir çərçivə yaratmışdır. Həm Azərbaycan, həm də Ermənistan 2014-2016-cı illərdə NATO-nun Fərdi Tərəfdaşlıq Fəaliyyət Planında iştirak etmişdir.

Gürcüstan Soyuq Müharibənin başa çatması ilə NATO ilə münasibətlərdə çox dinamik fəaliyyət göstərmiş və bir çox təşəbbüslərə qatılmışdır. 2002-ci ildə Praqada keçirilən NATO Sammitində Gürcüstan, rəsmi olaraq Alyansın üzvlüyünə müraciət etmişdir. Eyni zamanda Gürcüstan, hər zaman ordusunu NATO standartlarına uyğun vəziyyətə gətirməyə çalışmışdır. 2008-ci ilin Yanvar ayında keçirilən referendumda, ölkə əhalisinin 77% -i NATO üzvlüyünə səs vermişdir. 2009-cu ildə Gürcüstanın NATO-ya üzv olacağı gözlənilirdi halda, 2008-ci ilin Avqust ayında Rusiya ilə baş verən müharibə, bəzi NATO üzvlərinin istəksizliyi səbəbilə üzvlüyü təxirə saldı. Gürcüstan, Noble Partner təlimləri çərçivəsində, NATO Cavab Qüvvələrinin (NCQ) (NATO Response Force (NRF)) öz ərazisində daimi olaraq yerləşdirilməsinə icazə vermişdir. Vaziani bazasında bir mexanik şöbə NATO üçün təsis edilmişdir. Gürcüstan, İsveç, Finlandiya və Ukraynadan sonra, öz ərazisində NCQ altında qüvvəyə malik dördüncü qeyri-NATO ölkəsidir. Gürcüstan, NATO və ABŞ ilə müdafiə əməkdaşlığı inkişaf etdirərkən, Türkiyə və Azərbaycan ilə də müştərək təhlükəsizlik vasitələrini artırmaq siyasəti yeridir. Bölgədə əhəmiyyətli rol oynayan Türkiyə, Gürcüstanın NATO üzvlüyünü dəstəkləyir. Cənubi Qafqaza bağlı NATO

çərçivəsində baş verən hadisələr, daha geniş miqyasda Qara dəniz bölgəsindəki status-kvoya təsir edə bilər və Rusiyanı təhrik edərək, hərbi bir qarşıdurmaya yol açabilir. 2016-cı ildə Gürcüstan, Vazani bazasında NATO ilə müştərək bir hərbi əməliyyata (Noble Partner 2016) qatıldı amma qatılanların əksəriyyəti Amerikan və İngilis əsgərləri idi. NATO bu ölkədə Gürcüstanın müdafiə imkanlarını yaxşılaşdırmaq üçün bəzi təlim proqramları keçirir. Bütün bu proseslər NATO-nun bölgədə təsirini artırmağa istiqamətlənmişdir. Gürcüstan hər zaman ənənəvi olaraq Qərb hərbi-siyasi quruluşu içində yer almaq istəyən bir ölkədir. Bununla bərabər, ABŞ-ın NATO elçisi Douglas Lute, 22 Aprel 2016-cı ildə Londonda mətbuata verdiyi açıqlamada NATO-nun genişləməsinin yaxın gələcəkdə mümkün olmadığını ifadə etmişdir [61]. Gürcüstan, NATO-ya yaxınlaşaraq təhlükəsizliyini təmin etmək istəyir, amma Qərb ölkələri Rusiya ilə bir qarşıdurmanın qaynağı olacaq ölkəyə məsafəli yanaşırlar.

Rusiyanın və Qərb arasında tarazlığı yaratmaq, Ermənistanın NATO ilə münasibətlərində həlledici amildir. Ermənistanın NATO daxilindəki ən yaxın müttəfiqi Yunanıstan, əsas çətinliyi isə NATO üzvü Türkiyədir. Ermənistan mövqeyindən NATO və ABŞ, təhlükəsizlik və müdafiə məsələlərində Rusiyadan asılılığın alternativ olaraq qiymətləndirilir. Bu kontekstdə Ermənistan əsgərləri Gürcüstandakı NATO təlim bazalarına göndərilmişdir. 2016-cı ildə NATO-nun Hərbi Komitəsinin rəhbəri general Petr Pavel, Qara dəniz regionunda əməkdaşlıq üçün "biz öz imkanlarımızdan bölgəyə müxtəlif səviyyələrdə kömək edə bilərik" demişdir. Bu, Ermənistanın NATO-dan gözlədiyi şeydir [57]. Cənubi Qafqazda sabitliyin və proqnozlaşdırmanın artırılması üçün NATO-nun investisiyalarının artırılması, NATO standartlarına uyğun olaraq müdafiə və təhlükəsizlik islahatları deməkdir. Ermənistan üçün isə problem, Cənubi Qafqazda NATO-nun gücü artarsa, Rusiyanın bunun reaksiyası nə olacaq? Ermənistan, NATO ilə siyasi əməkdaşlıqdan daha çox praktiki məsələlərə diqqət yetirməlidir. Çünki Rusiya Qərblə daha sərt bir formada qarşı-qarşıya gələrsə, Ermənistanın Rusiya yanında özünə yer tapması lazımdır. 2013-cü

ildə Rusiya təzyiqi səbəbi ilə Ermənistan, Aİ ilə əməkdaşlığını dayandırmış və Avrasiya İqtisadi Birliyinə (AİB) yönəlmişdir [58].

NATO-nun Cənubi Qafqazla bağlı siyastində diqqət çəkən digər önəmli bir məsələ Kollektiv Təhlükəsizlik Müqaviləsi Təşkilatıdır (KTMT). 1993-ci ildən MDB-nin üzv olan Azərbaycan və Gürcüstan bu struktur daxilində "təhlükəsizlik müqaviləsi" qurulmasına qarşı çıxaraq, 1999-cü ildə müqavilədən çəkilməmişdir. 2003-cü ildən sonra bu razılaşma, ayrı bir hərbi blokun yaradılması ilə nəticələnmişdir. Azərbaycan və Gürcüstan bu prosesdən çıxmışdır. Azərbaycanın müqavilədə iştirak etməmə səbəbi Dağlıq Qarabağ problemi səbəbiylə Ermənistan ilə eyni təhlükəsizlik strukturunda iştirak etməmək istəyi və Qərblə inkişaf edən əlaqələrini Rusiyanın hərbi layihəsində iştirak edərək iflasa uğratma narahatlığından irəli gəlmişdir. Gürcüstan üçün isə, bənzər şəkildə Qərbə inteqrasiya prosesində problemlərin yaranmaması üçün KTMT-də iştirak etməmişdir.

Region ölkələrindən Gürcüstan və Ermənistan ümumi olaraq NATO və KTMT arasında seçim etmişdir. Gürcüstan aspektindən əsas səbəb, Tiflisin tarixi bir strateji hərbi müttəfiqinin olmaması, bir təhlükəsizlik strukturuna daha çox ehtiyac duymasıdır. Ermənistan baxımından isə, 1997-ci ildən etibarən iki hərbi razılaşma çərçivəsində Rusiyaya asılılığı üst səviyyədə olan İrəvanın KTMT-ni Qarabağ mövzusunda Azərbaycana qarşı "kollektiv təhlükəsizlik, kollektiv müdaxilə" ifadəsinin yaranmasından sonra təzyiq ünsürü olaraq görməsindədir.

Azərbaycan Rusiya-Gürcüstan müharibəsinə (2008) qədər, NATO çərçivəsində əməkdaşlığa daha müsbət yanaşmışdır. Bu səbəbdəndir ki, 2007-ci ildə ilk dəfə qəbul edilən Azərbaycan Milli Təhlükəsizlik Doktrinasında, NATO-ya inteqrasiya Azərbaycan xarici siyasətinin ən əhəmiyyətli xarici siyasət prioritetlərindən biri olaraq ifadə edilmişdir.

2008-ci ildən sonra NATO-nun bölgə təhlükəsizliyində fəal olmaması səbəbindən Azərbaycan, ikitərəfli strateji əməkdaşlığa daha çox əhəmiyyət vermişdir.

2011-ci ildə Qoşulmama hərəkətinə üzv olan Azərbaycan, rəsmi səviyyədə hər hansı bir hərbi bloka üzv olmağı rədd etdiyini açıqlamışdır. Ermənistanın KTMT-dən

istifadə etmək istəyi çox aydındır. Bu çərçivədə Azərbaycanın işğal edilmiş torpaqları yenidən geri ala bilmək üçün icra edəcək hər hansı bir hərbi əməliyyatına, Rusiya liderliyindəki KTMT-nin dəstəyiylə qarşı qoymaq məqsədi daşıyır. Necə ki 2006-cı ildə KTMT baş katibi Nikolay Bordenko Azərbaycanın Ermənistanla hücum etməsi vəziyyətində KTMT-nin hərbi olaraq müdaxilə edəcəyini açıqlamışdır. Ermənistanın 20 avqust 2010-cu ildə Rusiya ilə imzaladığı hərbi razılaşma da Azərbaycanın Qarabağ problemini güc istifadə edərək həll etmə ehtimalını ortadan qaldırmağa istiqamətli səyinin bir məhsuludur. Ancaq istər Rusiyanın, istərsə də bir təşkilat olaraq KTMT-nin, Azərbaycanın yalnız Qarabağ ilə məhdudlaşdırılmış bir hərəkətinə müdaxilə etməsi mümkün deyil. İşğalın sona çatdırılmasını tələb edən BMT qərarlarında da açıqca ortaya qoyulduğu kimi, beynəlxalq hüquqa görə Qarabağ Azərbaycan torpağıdır və bölgəyə istiqamətli icra ediləcək hər hansı bir hərbi əməliyyat Ermənistanla hücum olaraq qiymətləndirilə bilməz. Cənubi Qafqazda yalnız Gürcüstan NATO-ya üzvlük məqsədi ilə yaxınlaşır.

Aydındır ki, indi və yaxın gələcəkdə Azərbaycan və Gürcüstanın KTMT üzvlüyü kimi bir niyyətləri yoxdur. NATO və Azərbaycan 2011-ci ildə imzalanan sazişlə daha praktik şəkildə fəaliyyət göstərdikləri və xüsusilə Əfqanıstan mövzusunda rolunu səbəbi ilə Azərbaycan NATO-da öz əhəmiyyətini qoruyur.

3.2.2 NATO-nun enerji təhlükəsizliyində Azərbaycanın rolu

Azərbaycandakı kritik enerji infrastrukturu ölkənin özü olduğu qədər Avropa İttifaqı və NATO üçün də çox əhəmiyyətlidir. Xəzər bölgəsinin enerji qaynaqlarına gedən nəqliyyat şəbəkələri və qaynaqların daşınma prosesləri Azərbaycan-NATO əlaqələrinə necə təsir etdiyi əhəmiyyətli bir məsələdir.

Azərbaycan Rusiyanın təsirini azaltmaq üçün Qərbi ölkələri ilə, xüsusilə NATO ittifaqı və Aİ ilə əməkdaşlığa böyük əhəmiyyət verir. NATO ilə güclü əlaqələr Aİ

üzvü ölkələrlə qurulmuş güclü əlaqələr mənasını verməkdədir. Digər tərəfdən enerji təhlükəsizliyi, enerji sahəsində gedərək daha əhəmiyyətli bir mövzu olmağa başlamışdır. Azərbaycan milli təhlükəsizliyinin əhəmiyyətli vəzifələrindən biri enerji koridorlarının təhlükəsizliyini və enerji qaynaqlarının daşınmasını təmin etməkdir.

Enerji təchizatı xəritəsi beynəlxalq bir səviyyəyə yüksəlmişdir və kritik enerji infrastrukturunun qorunması milli səviyyənin kənarına çıxmışdır.[9] Bu, Azərbaycana NATO-nun dəstəkləyə biləcəyi sabit regional təhlükəsizlik və regional əməkdaşlıq axtarışını zəruri etmişdir. Alyans, müttəfiqlərinin enerji qaynaqlarının təhlükəsizliyinin təmin edilməsində NATO üçün təsirli bir rol oynamışdır. Ancaq eyni zamanda tərəfdaş ölkələr üçün enerji təhlükəsizliyindəki köməyi də dəstəkləmişdirlər. Aİ üzvü olan bir çox ölkələr eyni zamanda NATO-nun da üzvüdür. Enerji təhlükəsizliyi, bu iki təşkilat tərəfindən ortaq bir məsələ olaraq nəzərdən keçirilir.

Enerji təhlükəsizliyi son on ildə Avropa İttifaqı və NATO-nun əsas məsələsinə çevrilmişdir. Avro-Atlantik ölkələrinin əksəriyyəti enerji istehsal edən ölkələrdən uzaqdır və bu, onların enerji təchizatını diversifikasiya etməkdə çətinliklər yaradır. Onlar qısa məsafədə yerləşən təchizatçılarna daha çox asılıdırlar (məsələn, Rusiya və Norveç kimi). Bu səbəblə, Avropalı NATO üzvü ölkələr, enerji qaynaqlarının təchizatçı ölkələr tərəfindən siyasi istifadəsi, enerji infrastrukturuna qarşı terror hücum təhdidinin artması, enerji qaynaqlarına olan tələbin artması və s. kimi problemlərlə üz-üzə qalırlar.[39]

Enerji təchizatının artan əhəmiyyəti və NATO-nun Avropalı üzv dövlətlərinin üçüncü tərəf tədarükçülərə olan güclü asılılıqları və təhlükəsizlik təhdidləri Alyansın enerji təhlükəsizliyi üçün konkret bir siyasət çərçivəsi meydana gətirməsini tələb edir. Yeni enerji təhlükəsizliyi çərçivəsi mövcud enerji təchizatçılarını diversifikasiya etməkdir. Avropa İttifaqı dünyanın müxtəlif ölkələrindən enerji mənbələrini təchiz edir, lakin ən çox mənbə payı Rusiya və Norveçdədir. 2012-ci ildə Norveçin qazı Aİ-nin təbii qazının 31% -ni və Aİ-nin xam neft idxalının 11% -ni təşkil etmişdir. Digər tərəfdən, 2013-ci ildə, Rusiyanın qazı Aİ-nin təbii qaz idxalatının 39%-ni qarşılayırdı.

Norveç qazına olan yüksək asılılıq, Aİ və NATO üzvü ölkələri üçün bir təhdid meydana gətirməməkdədir. Çünki Norveç 1949-cu ildən bəri NATO üzvüdür. Bununla əlaqədar, enerji təhlükəsizliyi Qafqazla beynəlxalq əməkdaşlığı dərinləşdirən mühüm amil olmuşdur. Digər amillər isə bölgənin təhlükəsizliyi və sabitliyini təmin etmək və ixrac marşrutlarını təsis etmək olmuşdur.[33]

Zəngin karbohidrogen ehtiyatlarının istehsalçısı olaraq Azərbaycan, qlobal bazarda neft və qaz təchizatının diversifikasiyalaşdırılmasında əhəmiyyətli bir rol oynamaqdadır. Bundan əlavə, Azərbaycanın təhlükəsizliyi İttifaq üçün vacibdir. Hazırkı enerji infrastrukturunu və artan enerji potensialı ilə Azərbaycan Avro-Atlantik regionuna enerji təminatında mühüm rol oynayır. Neft & Qaz Jurnalına (OGJ) görə, Azərbaycanın sübut edilmiş xam neft ehtiyatlarının 2015-ci ilin sonunda 7 milyard barrel olduğu təxmin edilir. 2015-ci ildə, Azərbaycan neft və digər mayelərin gündə təxminən 850.000 barel neft istehsal etmiş və təxminən 100.000 barel idxal etmişdir (ABŞ Enerji İdarəsi, 2016) . Çıxarılan xam neft və təbii qazın çoxu Gürcüstan və Türkiyə üzərindən beynəlxalq bazarlara çatdırılır. Nəqliyyat zamanı boru kəmərləri və ya neft platformalarında hər hansı bir təhdid tədarük zəncirini poza bilər.[19]

Bununla belə, bir ölkədə kritik enerji infrastrukturunun qorunması, hər bir ölkənin öz təhlükəsizlik konsepsiyasında əks olunmuşdur. Hər ölkə özünəməxsus təhdidlərlə qarşı-qarşıyadır və milli təhlükəsizlik strategiyasının bir parçası olaraq bu cür təhdidlərin qarşısının alınması mövzusunda öz qərarlarını verməlidir. Ancaq günümüzdə enerji təchizatı xəritəsi çoxmillətli hala gəlmiş və kritik enerji infrastrukturunun qorunması milli səviyyədə kənara çıxmışdır.

NATO-Azərbaycan münasibətləri NATO enerji təhlükəsizliyində əhəmiyyətli bir gündəm meydana gətirmişdir. Çünki Azərbaycan enerji qaynaqları ilə Rus qazına alternativ ola bilər.[104]

NATO-nun enerji təhlükəsizliyi siyasətinin transformasiyası, Azərbaycanın kritik enerji infrastrukturunun daha geniş bir məzmununda qorunması üçün daha çox zəmanət və fürsət yaratmışdır. 2008-ci ildə Riqa Sammitindən 2016-cı ildə Varşava Sammitinə qədər, NATO kritik enerji infrastrukturunun qorunmasında üzv və

tərəfdaş dövlətləri dəstəkləmək üçün fərqli yollar inkişaf etdirmişdir. Azərbaycan kimi orta q dövlətlərin dəstəyi üçün NATO gündəminə bunları daxildir: informasiya və kəşfiyyat paylaşımı və mübadiləsi, regional sabitliyin ön plana çıxması, regional və beynəlxalq əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi, onun kritik infrastrukturunun qorunması.[26]

Enerji təhlükəsizliyinin əhəmiyyəti, enerji qaynaqlarının Azərbaycandan son daşınma nöqtəsinə problemsiz bir şəkildə daşındığının zəmanətidir. Bu kritik enerji infrastrukturunun qorunmasına bağlıdır. Kritik enerji infrastrukturunun qorunmasına maksimum diqqət göstərilməsi, mövcud qaz şəbəkəsi və neft boru kəmərlərinin və ya yeni nəzərdə tutulan şəbəkələrin (məsələn, Trans-Xəzər boru xətti və 2018-ci ildə istismara veriləcək TANAP boru xətti) qorunmasıdır.

Digər tərəfdən, NATO-nun bir enerji quruluşu olmadığı və enerji koridorlarının və boru kəmərlərinin yaradılması və inşasına daxil olmadığı da unudulmamalıdır. Lakin kritik enerji infrastrukturunun təhlükəsizliyinin təmin edilməsi də birbaşa NATO ilə bağlı məsələlər sırasındadır. Layihələrin həyata keçirilməsi ölkələrin əlindədir. Bu, Aİ-dəki enerji bazarını diversifikasiya məqsədi qoyan Azərbaycan boru kəmərlərinin layihələrinin Azərbaycan, Aİ və bu cür layihələrdə iştirak edən ölkələrin əsas məsuliyyəti olduğu mənasını verir. Ancaq NATO, Aİ enerji təhlükəsizliyi mövzusunda daha çox maraqlıdır. 2014-cü ildə keçirilən Uels Sammiti zamanı İttifaq sabit və etibarlı enerji təchizatının, marşrutların (boru xətləri), təchizatçıların və enerji qaynaqlarının çeşidlərə ayırılmasının NATO üçün kritik əhəmiyyətə sahib olduğunu açıqlamışdır. Bu çərçivədə Aİ bazarını diversifikasiya edəcək enerji layihələri də NATO-ya enerji təhlükəsizliyi gətirəcəkdir.[51]

NATO-Azərbaycan münasibətlərinin möhkəmləndirilməsi, Azərbaycan dövlətinin kritik enerji infrastrukturunun qorunması üçün vacib əhəmiyyətə malik əlavə zəmanət verəcəkdir. Neft və təbii qaz ehtiyatlarının diversifikasiyası ilə NATO üzvü olan ölkələrin və xüsusilə Avropa İttifaqı üzvlərinin enerji təhlükəsizliyi üzərində mühüm bir təsiri olacaqdır. Bu baxımdan ikili münasibətlər çox önəmlidir. NATO-nun Azərbaycan enerji təhlükəsizliyi üçün dəstəkləri arasında bunlar var:

enerji infrastrukturu təhlükəsizliyi üçün daha yaxşı müdafiə tətbiqləri, infrastruktura yeni təhdidlər (məs. kiber hücumlar) analiz edən konfranslar və elmi seminarlar, elastiklik üçün həllər, regional enerji mövzusunda məsləhətçilik, NATO komitələrində təhlükəsizlik üzrə əməkdaşlıqlar və enerji təhsil və təlim fəaliyyətləri və s.[13]

Müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan enerji resurslarını beynəlxalq bazarlara ixrac etmək üçün nəqliyyat marşrutlarının diversifikasiyası siyasətini seçmişdir. Bu, enerji bazarında qeyri-adi miqdarda xarici kapital axınına gətirib çıxarmışdır. Azərbaycanın milli təhlükəsizliyinin əsas vəzifələrindən biri enerji dəhlizlərinin təhlükəsizliyini və enerji resurslarının nəqlini təmin etməkdir. Bunun üçün Azərbaycan regional əməkdaşlıq və sabit regional təhlükəsizlik təmininə çalışır.

Azərbaycanın enerji təchizatı tranzitindən danışıarkən Gürcüstanı xüsusi vurğulamaq lazımdır. Gürcüstan Cənubi Qafqazda Azərbaycanın əsas tranzit və strateji müttəfiqidir. Gürcüstan, Azərbaycan təbii qaynaqlarının Avropa və Türkiyəyə tranzit ölkəsidir. Buna görə Gürcüstanda siyasi və ya regional (Rusiyanın işğalı) sabitsizlik Azərbaycan iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərə bilər. Enerji ixracatçıları və tranzit ölkələr arasında təhlükəsizlik məsələlərinin qarşılıqlı olaraq başa düşülməsi vacibdir.[17]

Bundan əlavə, Rusiya Gürcüstanın NATO üzvlüyünə birmənalı qarşı çıxır. Rusiyanın Gürcüstan ilə olan qarşıdurması və Dağlıq Qarabağ məsələsində Ermənistana olan açıq dəstəyi ilə birbaşa Azərbaycana təsir etmək əvəzinə, bilvasitə olaraq təsir etməyə çalışması daha yüksək bir ehtimaldır. Bundan əlavə, Rusiyanın iqtisadiyyatı federal büdcəsinin təxminən yarısını təşkil edən xam neft, neft məhsulları və təbii qaz ixracatından böyük ölçüdə asılıdır (Trading Economics, 2017). Rusiyanın təbii qaynaqlar bazarındakı hakimiyyətini qoruma ehtiyacı, Qərb ölkələrinin təchizatçıları diversifikasiya maraqlarından daha yüksəkdir.[39]

Gürcüstan və Ukraynadan fərqli olaraq, Azərbaycanda sabitlik hər zaman özünü göstərmişdir. Onun üstünlükləri arasında NATO ilə güclü əlaqələrin yaradılması təşəbbüsü vardır. Bundan əlavə, Türkiyə ilə olan güclü əlaqə, planlaşdırılan hər hansı

bir boru kəməri layihəsi üçün strateji bir əhəmiyyətə malikdir. Ancaq, Gürcüstan və Ukrayna nümunələrinə və Rusiyanın Dağlıq Qarabağ probleminə olan təsirinə baxaraq, Azərbaycanın Gürcüstan və Ukraynanın ssenarilərini önləmək üçün NATO və Türkiyə ilə əlaqələri gücləndirməsi hər zaman müsbət siyasətdir. Bir təşkilata və ya təşkilatlara qoşulma qərarı, müəyyən bir problemi həll etmək üçün digər dövlətlərlə səmərəli və məqsədli təsirlərdən qaynaqlanır. NATO məqsədli bir təşkilat olaraq, Azərbaycanın kritik enerji infrastrukturunu etibarda tuta bilməsinə köməkçi ola bilər. İttifaq üzv və tərəfdaş dövlətlər üçün müxtəlif təhdidləri ələ alan əhatəli bir təhlükəsizlik təşkilatı kimi inkişaf etmişdir. Bu təhdidlər, həm beynəlxalq, həm də milli təhlükəsizlik siyasəti tərəfindən geniş spektrli təhdid olaraq qəbul edilən enerji təhlükəsizliyini ehtiva etməkdədir. [22]

NATO-nun Azərbaycanın kritik enerji infrastrukturunun qorunmasında necə və hansı şərtlərdə, hansı vəziyyətlərdə rol alacağı dəqiq bir strategiya çərçivəsində müəyyənləşdirilməlidir. 2008-ci ildə Rusiya-Gürcüstan müharibəsi Qafqaz regionunda NATO-nun təhlükəsizliyinə dair dəqiq bir strategiya olmadığını göstərdi. NATO-nun yeni bir strategiyasının olmaması 2014-cü ildə Rusiya-Ukrayna müharibəsi üçün də eyni nəticəni verdi.[22]

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın təhlükəsizliyi və kritik enerji infrastrukturu NATO üçün əhəmiyyətli bir məsələdir. Çünki Azərbaycanın alternativ enerji dəhlizləri Avropanın Rusiya qazının təzyiqindən qorunmasına yardım edəcəkdir. Avropa bazarına güclü Azərbaycan enerji töhfəsi, NATO-nun Azərbaycanın enerji təhlükəsizliyinə qoşulmasını daha da inkişaf etdirəcəkdir. Lakin, əvvəllərdə də qeyd olunduğu kimi, İttifaqın aydın strategiyası müvafiq siyasət vasitələrindən səmərəli şəkildə həyata keçirilməyə ehtiyac duyur. Azərbaycanın NATO-ya üzvlüyü üçün hələ uzun bir yolu var. Lakin inteqrasiya prosesinin Cənubi Qafqazda, Azərbaycana ən yaxşı şəkildə xidmət etdiyi aydın olur. Azərbaycan, təbii resurs tədarükçülərinin azlığı səbəbi ilə NATO-nun diversifikasiya problemlərini aradan qaldırarkən, Azərbaycan da dünyanın ən böyük bazarına inteqrasiya edir.

3.2.3 NATO ilə münasibətlərin Azərbaycanın təhlükəsizliyinə təsirləri

Soyuq Müharibədən sonra Avropada baş verən siyasi və iqtisadi proseslər, Qərb ölkələri arasında hərbi əməkdaşlığı da özü ilə gətirmiş, bu istiqamətdə NATO ilə Orta və Şərqi Avropa ölkələri arasında əməkdaşlığın formalaşması və inkişafına istiqamətli əməkdaşlıqlar yaradılmışdır. NATO-nun hərbi mütəxəssisləri bu ölkələrdə tətbiqat, hərbi islahat proqramları və hərbi təhsil müəssisələrinin yaradılmasında iştirak etmiş və bu fəaliyyətlər hərbi diplomatiyada həyata keçirilən planlı bir siyasətin parçaları olmuşdur.

NATO ilə münasibətlərin qurulması Azərbaycanın təhlükəsizliyi istiqamətində bir çox addımların atılmasını özü ilə bərabər gətirmişdir: çoxyönlü və ikitərəfli yüksək səviyyəli danışıqlar, bu danışıqlar nəticəsində edilən razılaşmalara söykənən ortaq hərəkət planları, demokratik islahatlara dəstək, Müdafiə Nazirliyi inzibati quruluşunun yenidən təşkil edilməsi və vətəndaş cəmiyyətinin təhsili, milli hərbi doktrinaların hazırlanması, hərbi təhsil müəssisələrinin qurulması, hərbi büdcələrin hazırlanması kimi mövzularda ortaq ölkələrə yardım, qarşılıqlı fəaliyyət sahələrinin genişləndirilməsi, ortaq hərbi manevrlərin edilməsi, çoxtərəfli hərbi birliklərin yaradılması və hərbi təchizatın müasirləşdirilməsi, kütləvi qırğın silahlarının yayılmasının və silahların idarə edilməsinin qarşısının alınması və s.[17]

Bir müdafiə təşkilatı olaraq qurulan və Soyuq Müharibə dövrü ərzində bu xüsusiyyətini qoruyan NATO, 1980-ci illərin sonlarındakı inkişaflarla birlikdə təhlükəsizlik təşkilatına çevrilmişdir. Soyuq müharibənin bitməsinə qədər vəzifəsi, məqsədi və düşməni məlum olduğu halda, dəyişən yeni şərtlərdə, Alyans qarşı-qarşıya qaldığı yeni risklər və qeyri-müəyyənliklər içində yenidən quruluşlanma məcburiyyətində qalmışdır. Bu axtarışların sonunda NATO özünə yeni missiya axtarmağa başlamışdır. Soyuq Müharibə dövründə təhdidin Sovet hərbi gücündən gəlməsi gözlənilərkən NATO-nun ənənəvi ortaq funksiyası müdafiə və daşındırma ilə məhdudlaşdırılmışdır. Ancaq 1990-cı illərdə isə bu ənənəvi təməl vəzifəsindən əlavə, dəyişən şərtlərin bir gərəyi olaraq önləyici diplomatiyanın (preventive diplomacy) bir

ərizə forması olan böhran rəhbərliyinə öz strategiyasında daha çox yer verməyə qərar vermişdir.

Belə bir mühitdə Varşava Paktının da dağılması ilə, Orta və Şərqi Avropa ölkələrinin təhlükəsizlik axtarışları ortaya çıxmışdır. Birlik respublikalarının böyük qisimi də bənzər meyllər içərisində olmalarına baxmayaraq Rusiyanın təzyiqlərinə görə bu istəklərini açıq şəkildə ortaya qoya bilməmişdirlər. Ölkə meyllərinin təməlinə NATO çətiri altına sığınacaq və Rusiya ilə aralarındakı bağları qoparma arzuları yatmaqda idi. NATO bu ölkələrə laqeyd qalmır, lakin bu istiqamətdə yeni siyasətləri müəyyən edib həyata keçirirdi. NATO ilə Orta və Şərqi Avropa ölkələrinin əməkdaşlığı İyul 1990-cı ildə London sammitində NATO və Varşava Paktı ölkələrinin bir birlərini artıq düşmən olaraq görmədiklərini açıqlayan bəyanatın imzalanması ilə başlamış və Noyabr 1991-ci ildə Roma sammitində kollektiv müdafiə ünsürünü qoruyan, eyni zamanda bütün Avropa ölkələriylə əməkdaşlıq və dialoq üçün yeni bir təşəbbüs ehtiva edən NATO-nun yeni strategiyasının müəyyən edilməsi ilə inkişaf prosesi başlanmışdır.[22]

Rusiyanın ola biləcək reaksiyalarını göz qarşısında saxlayan NATO, əvvəllər Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurasını yaratmışdır. İlk yığıncağını Dekabr 1991-ci ildə edən və nizamlı olaraq səfirlər səviyyəsində, həmçinin iki ildə bir də baş nazirlər səviyyəsində toplanan ŞAƏŞ-in yaradılması uzlaşma müddətində əhəmiyyətli bir addım olmuşdur. Amma meyl və tətbiqlər bu ölkələrin ŞAƏŞ-i NATO-ya alternativ və təhlükəsizlik tələblərinə cavab verəcək bir təşkilat olaraq görmədiklərini göstərmişdir. Eyni zamanda daha əhatəli, konfrans formatlarında daha elastik və hər şeydən əhəmiyyətli, müttəfiqlər və tərəfdaşlar arasındakı məsləhətləşmələrə daha dərinlik qazandıracaq yeni bir foruma ehtiyac olduğu görülmüşdür ki, May 1997-ci ildə NATO xarici işlər nazirlərinin Sintra konfransında ŞAƏŞ, AATŞ-yə çevrilmişdir. Bunula birlikdə, ölkə söyləri daha çox Sülh Naminə Tərəfdaşlıq prosesinə yönəlmişdir. Avropada bloklaşmadan uzaqlaşma müddəti yaşanarkən SNT, Atlantikdən Orta Asiyaya uzanan geniş bir bölgədə, ölkələri bir arada "təhlükəsizlik çətiri" altında müdafiə və sülh gücü mövzularında əməkdaşlığa çağırılmışdır. Mart

2004-cü ildə yeddi ölkənin NATO üzvlüyünü qazanmaları ilə üzv sayı 20-yə çıxan SNT ölkələri fərqli coğrafi, tarixi və hərbi mədəniyyətlərə malikdir. Bu məzmununda SNT Proqramının bütün bu milli maraqları təmin edəcək qədər əhatəli olması və ola biləcək problemləri də nəzərə alaraq davamlı inkişaf etdirilməsi zəruridir.[49] AATŞ və SNT NATO və qeyri-NATO ölkələri arasında inkişaf edən birliklərə çox böyük töhfələr vermişdir. Həm İttifaq, həm də iştirakçı ölkələr arasında güclü əməkdaşlığın əsas və davamlı bir vasitədir. Təqdim olunduqdan bəri, SNT öz fəaliyyətlərini sıx bir fəaliyyətə sürətlə genişləndirmişdir. Ancaq SNT-yə bütün bunlarla birlikdə qoşulmaq NATO üzvlüyünə zəmanət vermir.

İstər AATŞ, istər SNT konkret təhlükəsizlik mövzularında qarşılıqlı yolları inkişaf etdirilməsini asanlaşdıracaq vasitələrdir. AATŞ və SNT Alyans ilə əlaqələrini inkişaf etdirməyə çalışan ölkələrə, lazım olan imkanları təmin edir. AATŞ və SNT vasitəsiylə Avro-Atlantika sahəsində ortaq bir təhlükəsizlik mədəniyyəti yaradılmağa çalışılır.[49]

Sovetlər İttifaqının dağılmağa başladığı 1991-ci ildə müstəqilliyini elan edən Azərbaycan Qərb, Rusiya, İran və Türkiyə kimi böyük nüfuza sahib ölkələr arasında balans siyasəti yeritməyə çalışmışdır. Ermənistanın ərazi iddiaları və Qarabağ ermənilərinin Azərbaycana qarşı təcavüzü də ərazi bütövlüyünü təhlükə altına qoymuş və Azərbaycan təhlükəsizlik problemləri ilə üzləşmişdir. 1991-1993-cü illərdə xarici təzyiqlərin, iqtisadi və ictimai problemlərin də təsiriylə ölkə içərisində ortaya çıxan qeyri-sabitlik, Qarabağ və yeddi rayonun Ermənistan tərəfindən işğalı Azərbaycanın qarşısında böyük bir problemin yaranmasına səbəb olmuşdur. Daha sonra Ermənistanla atəşkəs müqaviləsinin və digər dövlətlərlə əlaqələrdəki "tarazlıq" siyasətinin təsiriylə ölkə içində sabitlik təmin edilmiş, beynəlxalq və regional təşkilatlar vasitəsilə ölkə həqiqətləri dünya ictimaiyyətinə izah edilməyə çalışılmışdır. 1995-ci ildən sonra Azərbaycanın Qərblə əlaqələri daha da inkişaf etmişdir. Qafqazla bağlı regional quruluşlardan kənar olmayan Azərbaycanın təhlükəsizliyini təhdid edən faktorlara qarşı həssaslığını saxlayır. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı və siyasi müstəqilliyini möhkəmləndirmək istiqamətində Qərb ilə əlaqələrində sahib olduğu

enerji qaynaqlarını istifadə etməyə çalışan Azərbaycan, regional strukturlar olan MDB, GUAM, QDIƏT kimi təşkilatların da xaricində qalmamışdır. İqtisadi və siyasi prioritetləri fərqlilik arz edən bu strukturlarda, üzv statusunu daşıyan digər dövlətlər kimi Azərbaycan da öz mənfəətləri istiqamətində istifadə etməyə çalışmaqdadır. Bununla yanaşı, SSRİ-nin mirası siyasi, iqtisadi və sosial problemlərini davam etdirir. Xüsusilə Qarabağ probleminin həll edilməmiş olması siyasi və iqtisadi mənada bir çox problemi də özü ilə gətirir. Azərbaycan və Ermənistan prezidentlərinin reallaşdırdıqları ikitərəfli görüşlərdən həll istiqamətli heç bir nəticənin ortaya çıxmaması və problemin sülh yolu ilə həlli üçün yaradılmış olan ATƏT-in Minsk Qrupunun həll çıxarmağa təsirsiz qalması Azərbaycanda narahatlıqların yaranmasına səbəb olur.[23]

NƏTİCƏ

1980-ci illərin sonlarına doğru beynəlxalq mühitdə köklü dəyişikliklər meydana gəlmiş, Şərqlə Blokunun dağılması ilə birlikdə Qərbi də təsiri altında saxlayan iki qütblü nizam ortadan qalxmışdır. Soyuq Müharibə dövründə Sovet təhdidinə qarşı Qərbin müdafiə məqsədiylə meydana gətirdiyi Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı (NATO) beynəlxalq mühitdəki bu dəyişikliyə paralel şəkildə yenidən formalaşma (transformasiya) müddətinə girmişdir. Bu müddət içərisində Orta və Şərqi Avropa ölkələrinə istiqamətli Şimali Atlantika Əməkdaşlıq Şurası (ŞAƏŞ) yaradılmış, 1994-cü ildə isə bu ölkələrlə əməkdaşlığı daha da inkişaf etdirilməsi məqsədilə SNT proqramı qəbul edilmişdir. Müdafiə təşkilatı xüsusiyyətini təhlükəsizlik təşkilatına çevirən NATO-nun yenidən formalaşma prosesi içərisində genişlənmə siyasəti ön planda çıxmışdır.

18 oktyabr 1991-ci ildə müstəqilliyini yenidən qazanan Azərbaycan Respublikası, xarici siyasətini Qərblə inteqrasiya istiqamətində icra etdirmişdir. Bu mənada beynəlxalq və regional təşkilatlarla əlaqələrini inkişaf etdirən və bir çoxunda da üzvlük statusunu qazanan Azərbaycan NATO ilə əlaqələrinə böyük əhəmiyyət vermişdir. Əvvəlcə ŞAƏŞ, (1997-ci ildən AATŞ) çərçivəsində yaradılan münasibətlər, 1994-cü ildə SNT-də üzvlük ilə daha da inkişaf etmişdir.

Ümumilikdə, SNT hədəfləri, ordusunu NATO standartlarına uyğunlaşdırmaq məqsədi daşıyan Azərbaycanın hədəfləri ilə üst-üstə düşür. Məhz bu səbəbdəndir ki, ötən 24 il ərzində SNT çərçivəsində NATO ilə münasibətləri inkişaf etdirən Azərbaycan müsbət nəticələr əldə etmişdir.

Ölkədə sabitliyin yaranması, Ermənistanla atəşkəsin imzalanması və neft mövzusunda əhəmiyyətli razılaşmaların imzalanması kimi proseslər NATO ölkələrinin diqqətlərinin Azərbaycana yönəlməsinə və bu istiqamətdə fikirlərinin dəyişməsinə səbəb olmuşdur. NATO ilə münasibətlərin yarandığı ilk dövrlərdən NATO-nun Baş katibləri və İttifaqın digər səlahiyyətliləri ilə Azərbaycanın dövlət rəsmiləri qarşılıqlı görüşlər və səfərlər həyata keçirmiş, Brüsseldə Azərbaycanın diplomatik nümayəndəliyi fəaliyyətə başlamış, Azərbaycanın hərbi birlikləri Kosova

və Əfqanıstanda NATO damı altında sülhü qoruma fəaliyyətlərinə qatılmış, Azərbaycanda SNT çərçivəsində proqramlar hazırlanmışdır.

SNT-nin Fərdi Tərəfdaşlıq Proqramına üzvlük sənədinin imzalanmasından sonra Azərbaycan, müstəqilliyinin ilk illərində xarici siyasətdə sabit bir xətt izləməsinə baxmayaraq, xüsusilə 1994-ci ildən etibarən ölkə içərisində sabitliyin təmin edilməsi ilə birlikdə Qərblə inteqrasiya istiqamətində əhəmiyyətli addımlar atmışdır. Xarici siyasətdəki strateji seçimini Avropaya bütünləşməkdən yana istifadə edən, BMT və ATƏT-in üzvlükləri, Aİ kimi təşkilatlarla olan əlaqələri ilə birlikdə NATO öndərliyində icra edilən SNT və AATŞ strukturlarına üzvlük bu seçimini necə reallaşdıracağını göstərmişdir. NATO ilə münasibətlərində SNT çərçivəsində proqramlara daha çox yer verən Azərbaycan, İttifaqı üzvləri ilə də ikitərəfli əməkdaşlıqları inkişaf etdirmişdir. Alyansın üzv dövlətləri ilə inkişaf etdirilən əlaqələr Azərbaycan ordusunun hərbi qabiliyyətlərinin inkişafına, müdafiə sənayesinin islahatlarına əhəmiyyətli dərəcədə müsbət mənada təsir göstərmişdir.

Münasibətlərini SNT və AATŞ çərçivəsində inkişaf etdirmək niyyətində olan Azərbaycan, yaxın gələcəkdə NATO-ya üzvlük kimi bir cəhdinin olmayacağını ifadə etmişdir. Azərbaycanın daxili və xarici siyasətinin müəyyən edilməsində birbaşa təsirli olan Qarabağ probleminin həllində NATO səlahiyyətliələrinin də Rusiyanın gözardı edilə bilməyəcəyini ifadə etmələri Azərbaycanın NATO ilə əlaqədar siyasətində təsirli olmaqdadır.

Azərbaycanın zəngin enerji qaynaqları və Qafqaz kimi strateji bir bölgədə yerləşməsi bu ölkədə maraqların toqquşmasını gətirib çıxarır. Siyasi və iqtisadi müstəqillik kimi faktorları xarici siyasət hədəfləri arasında yer alan Azərbaycanın bu hədəfləri həyata keçirə bilməsi, bu maraq qarşıdurmalarında inkişafı doğru analiz qabiliyyətinə və sahib olduğu qaynaqları istifadə etmə bacarığından asılı olacaqdır.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

Azərbaycan dilində

1. Abdullayev, Mahir, “NATO-nun Şərqi Doğru Genişlənməsi”, Beynəlxalq Həyat, 2 (1999), s. 24–29.
2. Abdullayeva, Ruhəngiz, “NATO-nun Şərqi Doğru Genişlənməsi və Azərbaycan”, Dirçəliş XXI Əsr, Azərbaycan Dövlət Quruculuğu və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu, Sayı 14, Aprel 1999, s. 52–61.
3. Azərbaycan Avropada təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığın fəal iştirakçısıdır: Respublika Prezidenti Heydər Əliyevin Madridə səfəri: [NATO-nun və AvropaAtlantika Əməkdaşlıq Şurasının üzvü olan ölkələrin dövlət və hökumət başçılarının iştirak etdiyi iclas haqqında materiallar] //Azərbaycan.- 1997.- 12,15 iyul.
4. Azərbaycan Beynəlxalq Aləmdə, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Heydər Əliyevin Xarici Ölkələrə Səfərlərinə Dair Materiallar, I. Cild, Bakı, 1995.
5. Azərbaycan və NATO əməkdaşlığı haqqında arayış, <http://www.mfa.gov.az/content/560> .
6. Azərbaycan-NATO, 15 illik tərəfdaşlıq, Azərbaycan Respublikasının NATO yanında nümayəndəliyi, [http://www.mfa.gov.az/files/file/Az-NATO_15_il\(az\).pdf](http://www.mfa.gov.az/files/file/Az-NATO_15_il(az).pdf) , 2009.
7. Azərbaycan-NATO, Tərəfdaşlıqdan başlanan yol, Heydər Əliyev İrsi Araşdırmalar Mərkəzi, http://aliyevheritage.org/book-view/files/pdf/Azerbaijan-NATO:_terefdashl%C4%B1qdan_bashlanan_yol.pdf , 2009.
8. Azərbaycan-NATO, [file:///C:/Users/hp/Downloads/kitab20100106063018574%20\(4\).pdf](file:///C:/Users/hp/Downloads/kitab20100106063018574%20(4).pdf) .
9. Azərbaycan və NATO Parlament Assambleyası, Azərbaycan Respublikasının NATO yanında Nümayəndəliyi, <http://nato-pfp.mfa.gov.az/content/30> .

10. Azərbaycan-NATO əlaqələri genişlənilir //Azərbaycan.- 2001.- 5 iyun.- S.5.
11. Azərbaycan – NATO, Müstəqil Azərbaycan, http://republic.preslib.az/az_a7-9.html .
12. Azərbaycan-NATO əməkdaşlığının 10 ili tamam oldu //Azərbaycan.- 2004.- 5 may.- S.6.
13. Azərbaycan və NATO əməkdaşlığı haqqında arayış, Azərbaycan Respublikası, <http://www.mfa.gov.az/content/560> .
14. Azərbaycan - NATO əməkdaşlığının inkişafı Cənubi Qafqazda təhlükəsizliyin güclənməsinə xidmət edir, <http://www.xalqqazeti.com/az/news/social/7190> , 23.11.2010.
15. Azərbaycan-NATO, <http://www.azerbaycanli.org/?lang=aze&page=208>
16. "Azərbaycan Respublikasının milli təhlükəsizlik siyasəti sahəsində İşçi Qrupu haqqında" Əsasnamənin təsdiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, http://e-qanun.az/alpdata/framework/data/7/f_7372.htm , 23 fevral 2005.
17. Azərbaycan Prezidentinin və NATO-nun baş katibinin mətbuat üçün bəyanatları, <https://www.president.az/articles/25958> ,23.11.2017.
18. Azərbaycan Prezidenti və NATO-nun Baş Katibi mətbuata bəyanatla çıxış ediblər, <http://1905.az/az%C9%99rbaycan-prezidenti-v%C9%99-nato-nun-bas-katibi-m%C9%99tbuata-b%C9%99yanatla-cixis-edibl%C9%99/> , 23.11.2017.
19. Azərbaycanın Xarici Siyasəti, <http://azrbaycannxaricisiyasti.blogspot.com/> , 04.04.2009.
20. Azərbaycanın xarici siyasətində enerji amili, <http://www.stj.sam.az/post/az%C9%99rbaycan%C4%B1n-xarici-siyas%C9%99tind%C9%99-enerji-amili> , 20 iyun 2017.
21. Azərbaycan Respublikasının Milli Təhlükəsizlik Siyasətinin Əsas İstiqamətləri, https://azertag.az/xeber/4_AZARBAYCAN_RESPUBLIKASININ_MILLI_T

- [AHLUKASIZLIK SIYASATININ ASAS ISTIQAMATLARI-378336](#) ,
24.05.2007.
22. Azərbaycan-NATO əməkdaşlığının gələcək perspektivləri müzakirə olunub, <https://www.amerikaninsesi.org/a/a-56-aze-natoazerbdanisiqlar-88618852/704938.html> , 28.09.2007.
23. Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyev NATO-nun Şimali Atlantika Şurasının iclasında iştirak edib , <https://Mod.Gov.Az/Az/News/Azerbaycan-Prezidenti-Ilham-Eliyev-Nato-Nun-Simali-Atlantika-Surasinin-Iclasinda-Istirak-Edib-Video-20760.Html> , 23.11.2017
24. Azərbaycan Respublikasının NATO yanında Nümayəndəliyi, rəsmi internet saytı, <http://nato-pfp.mfa.gov.az/az> .
25. Azərbaycan Respublikasının Müdafiə Nazirliyi, rəsmi internet saytı, <https://www.mod.gov.az> .
26. Azərbaycan və NATO Parlament Assambleyası, <http://nato-pfp.mfa.gov.az/az/content/30>
27. Azərbaycan-NATO əlaqələri müzakirə olunub, İki sahil qəzeti, <http://ikisahil.az/?page=29506&newsId=29506&lang=aze> , 14.05.2018.
28. "Azərbaycan NATO üçün çox vacib partnyordur", <http://az.bizimxeber.az/az%C9%99rbaycan-nato-ucun-cox-vacib-partnyordur-stoltenberq/> , 29.04.2018.
29. Azərbaycan hərbi təhsilin genişləndirilməsi barədə NATO ilə məsləhətləşmə aparır, <https://www.amerikaninsesi.org/a/herb/4425546.html> , 05.04.2018.
30. Azərbaycan-NATO əməkdaşlığı genişlənir, <http://www.yap.org.az/az/view/news/23883/melahet-ibrahimqizi-azerbaycan-nato-emekdashligi-genishlenir> , 29.11.2017.
31. Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin bəyanatı, 4 may 1994-cü il, "Heydər Əliyev İrsi" Beynəlxalq Elektron Kitabxana, <http://lib.aliyev-heritage.org/az/3307901.html> .

32. Azərbaycan NATO-nun təklif etdiyi əməkdaşlıq mexanizmlərindən faydalanmağa davam edəcək, http://apa.az/xarici_siyaset/xezer-ibrahim-azerbaycan-nato-nun-teklif-etdiyi-emekdasliq-mexanizmlerinden-faydalanmaga-davam-edecek.html , 30.06.2016.
33. Azərbaycan - NATO əməkdaşlığı müzakirə olundu , <http://modern.az/az/news/158699> , 02.03.2018.
34. Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə əməkdaşlığı regiona nə vəd edir?, <https://sputnik.az/expert/20160516/405184896.html> ,16.05.2016.
35. Azərbaycan NATO üçün vacib tərəfdaşdır, <http://hedef14.org/news/azerbaycan-nato-ucun-vacib-terefdasdir-11398> , 05.05.2018.
36. Babayev, Zahir, Azərbaycan-NATO Münasibətlərinin Beynəlxalq Hüquqi Nizamlanması, “Dirçəliş-XXI Əsr”.2008.№126-127, http://www.elibrary.az/docs/JURNAL/jrn2008_769j.htm
37. Beynəlxalq Əməkdaşlıq, http://www.azerbaijan.az/portal/StatePower/LegislativePower/legislativePower_03_a.html .
38. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin nizamlanması Beynəlxalq Təşkilatların qərarlarının əhəmiyyəti və beynəlxalq hüquq, Bakı, 2012, 344 s. , <http://ebooks.azlibnet.az/book/35nat211217.pdf>
39. Ermənistan-Azərbaycan, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi, <http://mfa.gov.az/content/835>
40. Etimad Fondları layihələri, Azərbaycan Respublikasının NATO yanında nümayəndəliyi, <http://nato-pfp.mfa.gov.az/az/content/46>
41. Əzimli, Azər, Azərbaycan-NATO Münasibətləri, Bakı, Adiloğlu Nəşriyyatı, 2001.
42. Əhmədov, Elçin , “Azərbaycanın Avroatlantik İnstitutlara İnteqrasiyası Nato ilə Əməkdaşlıq Kontekstində Uğurla Davam Edir”, Xalq qəzeti.- 2009.- 12 iyul.- S. 4. <http://www.karabakh.az/news/?Lang=Az&I=152> .

- 43.Əhmədov E., Azərbaycanın xarici siyasəti: beynəlxalq təhlükəsizlik və əməkdaşlıq institutları ilə münasibətlər. Bakı, “Letterpress”, 2013, 452 s.
- 44.Əhmədov E. Ermənistanın Azərbaycana təcavüzü və beynəlxalq təşkilatlar. Bakı, “Tuna”, 1998, 137 s.
- 45.İlham Əliyev Şimali Atlantika Şurasının iclasında,
<http://voicepress.az/siyaset/27966-lham-eliyev-shimali-atlantika-shurasinin-iclasinda.html> , 23.11.2017.
- 46.İbrahimov, Zülfəli, Azərbaycanın Avroatlantik Təhlükəsizlik Strukturlarına inteqrasiyası: Yaranması, inkişafı və perspektivləri, Tarix və onun problemləri, Sayı 4, 2009,
<http://static.bsu.az/w8/Tarix%20ve%20onun%20problem/2009%20%204/278-286.pdf>
- 47.Həsənov, Əli, Azərbaycanın Xarici Siyasəti: Avropa dövlətləri və ABŞ (1991–1996), Bakı, Azərbaycan Nəşriyyatı, 1998.
- 48.Həsənov Ə. M. Geosiyasət. Dərslik. Bakı, “Aypara-3”, 2010, 604 s.
- 49.Qasımov, Musa, Azərbaycanın Xarici Siyasəti: Konsepsiya Məsələləri, Bakı,Mütərcim Nəşriyyatı, 1997.
- 50.Qasımov, Musa, Azərbaycan Beynəlxalq Münasibətlər Sistemində, Bakı, Gənclik Nəşriyyatı, 1996.
- 51.Mehdiyev R.Ə. Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirər- kən: modernləşmə xətti. Bakı, “Şərq-Qərb”, 2008, 215 s.
- 52.Milli təhlükəsizliyin təminat sistemi, Müstəqil Azərbaycan,
http://republic.preslib.az/az_a5.html
- 53.Mustafayev, Rövşən, “Azərbaycan və NATO: Əməkdaşlığın Mümkün Yolları”, Dirçəliş-XXI Əsr, Azərbaycan Dövlət Quruculuğu və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu, 13 (1999), s. 38–43.
- 54.Milli Məclis və NATO Parlament Assambleyası,
<http://eu.meclis.gov.az/?/az/content/287>
55. “NATO Nə Deməkdir?”, Dirçəliş-XXI Əsr, Azərbaycan Dövlət

- Quruculuğu ve Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu, 58 (2002), s. 127–135.
56. NATO İPAP çərçivəsində Azərbaycanla əməkdaşlığın 4-cü mərhələsini təsdiq edib, <http://flnka.ru/azeri/dayjest/8258-nato-304pap-231601r231iv601sind601-az601rbaycanla-601m601kda3511305287305n-4-c252-m601rh601l601sini-t601sdiq-edib.html> , 18.01.2015.
57. NATO və Azərbaycan: əməkdaşlıq və növbəti yığıncaq //Azərbaycan.- 1997.- 21 sentyabr.
58. NATO-nun İstanbul Sammitində Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin Çıxışı, 29.06.2004,
https://Azertag.Az/Xeber/Nato_Nun_Istanbul_Sammitinda_Azərbaycan_Respublikasının_Prezidenti_Ilham_Aliyevin_Chixisi-315322
59. NATO ilə əməkdaşlıq, Azərbaycan Respublikası Müdafiə Nazirliyi,
<https://mod.gov.az/az/nato-ile-emekdasliq-028/>
60. NATO və Avropa təhlükəsizlik sistemi //Siyasi biliklərin əsasları, II cild.- B., 1999.- S.277-317.
61. NATO baş katibi Qarabağ məsələsinin Azərbaycanın ərazi bütövlüyü çərçivəsində həllini zəruri sayır, 29.04.2009.
<http://www.azerbaycanli.org/az/page182.html>
62. “NATO və Müasir Dünya”, Dirçəliş-XXI Əsr, Azərbaycan Dövlət Quruculuğu və Beynəlxalq Münasibətlər İnstitutu, 57 (2002), s. 145–155.
63. NATO-nun rəhbərlik etdiyi sülhü dəstəkləmə əməliyyatlarında iştirak,
<http://www.mfa.gov.az/content/560> .
64. NATO-Rusiya münasibətləri: Keçmiş yol və mərhələ //Qanun.- 1999.- №1.- S.59-61.
65. NATO Azərbaycanla əməkdaşlığa sadıqdır” - Yens Stoltenberq,
<https://azvision.az/news/131586/nato-azerbaycanla-emekdasliga-sadiqdir-yens-stoltenberq.html> , 23.11.2017.
66. NATO Baş Katibi İlə Görüşdə Prezidentdən Mühüm Qarabağ Bəyanatı: "Münaqişə Azərbaycanın ərazi bütövlüyü əsasında həll olunmalıdır",

- <http://strateq.az/manshet/214873/nato-bas-katibi-il%C9%99-gorusd%C9%99-prezidentd%C9%99n-muhum-qarabag-b%C9%99yanati.html> , 23.11.2017.
- 67.NATO Azərbaycanı təhlükəsizlik sahəsində islahatları artırmağa çağırır, <https://www.gununesi.info/nato-az%C9%99rbaycani-t%C9%99hluk%C9%99sizlik-sah%C9%99sind%C9%99-islahatlari-artirmaga-cagirib/> ,23.11.2017.
- 68.“NATO Azərbaycanla əməkdaşlığa sadıqdır” <http://xezerxeber.az/G%C3%BCnd%C9%99m/183695.html> , 23.11.2017.
- 69."NATO-nun 50 illik yubileyi", Heydər Əliyev irsini Araşdırma Mərkəzi, “Şərq-Qərb”, Bakı-2013, s.145 <http://lib.aliyev-heritage.org/az/7823007.html> .
- 70.Nəsirov, Elman, Azərbaycan-ABŞ Münasibətləri (1991–1997), Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 1998.
- 71.Nəsirov E. ABŞ və dünya 11 sentyabrdan sonra. Bakı, Qanun, 2003, 262s.
- 72.Nəsirov E. ABŞ və Türkiyənin Qafqaz geosiyasi regionunda strateji maraqları və Azərbaycan Respublikası. Bakı, “Çıraq”, 2006, 312 s.
- 73.Prezident İlham Əliyevin fəaliyyətində Dağlıq Qarabağ münaqişəsinin həlli prioritetdir, Azərbaycan qəzeti, 20 Oktyabr 2013, <http://www.azerbaijan-news.az/index.php?mod=3&id=30183>
- 74.Prezident İlham Əliyev: "Azərbaycanın NATO ilə əməkdaşlığı böyük potensiala malikdir" , <https://news.milli.az/politics/601897.html> , 23.11.2017.
- 75.Prezident İlham Əliyev: NATO ilə əməkdaşlığımızın böyük potensialı var, <http://www.1news.az/az/news/azerbaycan-prezidenti-ve-nato-nun-bas-katibi-metbuata-beyanlatla-cixis-edibler-foto> ,23.11.2017.
- 76.Piriyev, Abbas, Siyasi Strategiya və Milli Təhlükəsizlik Problemi, Bakı, BDU Nəşriyyatı, 2002.
- 77.Sümərinli,Cəsür, “Pentaqon üç postsovet ölkəsi ilə hərbi danışıqlara başladı: Rəsmi Bakı necə yumşaldı?”, 25 mart 2017, <http://dsx-oder.blogspot.com/2017/03/csur-sumrinli-xzr-hrbi-tdqiqatlar.html>

- 78.Sümərinli, C. İrəliyə, NATO-ya doğru! / Red.: C.Nəsibov.- B.: ”Əbilov, Zeynalov və oğul-ları”, 2007. - 138 s.
- 79.“Sənəd layihəsi təsdiqlənmək üçün NATO tərəfinə təqdim olunub”,
<http://qafqazinfo.az/news/detail/sened-layihesi-tesdiqlenmek-ucun-nato-terefine-teqdim-olunub-77288> ,16.05.2014.
- 80.Virminqhaus R.F. Azərbaycanın xarici və təhlükəsizlik siyasəti//
“Azerbaijan Focus” jurnalı, 2009-cu il, №1.

İngilis dilində

- 81.Aybet, Gülnur, NATO’s Developing Role in Collective Security, Ankara, SAM Papers No. 4/99, June 1999.
- 82.Bailes, Alyson J., “NATO: Towards A New Synthesis”, Survival, 3 (1996), p. 33- 39.
- 83.Black, Ian ,“NATO Clashmars CSCE Conference”, The Guardian, 06.12.1994.
- 84.Daniel Williams. Russia Minister Balks at NATO's Expansion Plans. // Washington Post, December 1, 1994
- 85.De Wijk, Rob, *NATO On The Brink Of The New Millennium: The Battle For Consensus*, London: Brassey’s, 1997.
- 86.Howard, Glen E., “Azerbaijan’s Road to NATO”, Caspian Crossroads, 4 /3 (1999), p. 5-11.
- 87.Luis José Rodrigues Leitão Tomé. Russia and NATO Enlargement. 2000, 58 p.
- 88.*NATO Handbook*, Brussels: Public Diplomacy Division NATO, 2006.
- 89.Richard L.Kugler with Marianna V. Kozintseva. Enlarging NATO: Russia factor. National Defense Research Institute, 1996.
- 90.Shiriyev, Zaur, “ NATO and the South Caucasus: The Impact of the Northern Distribution Network”, Latvian Institute of International Affairs,

http://www.lai.lv/site/docs/NDN_redefining_partnerships_within_NATO_and_beyond_LIA_web_2nd_part.pdf, 2013.

Rus dilindā

91. Аббасов А.Ф. Роль внутреннего производства в обеспечении продовольственной безопасности Азербайджанской Республики. // Проблемы современной экономики, 2005, № 3-4.
92. Ахмедов Э.И. Важный этап динамичного развития Азербайджана в современных геополитических условиях (2003-2013 годы) // "Кавказ и Мир" Международный научный журнал, Грузия, Тбилиси, 2014, №18, стр.61-67.
93. Багирли В.Д. К вопросу о полномочиях президентов Азербайджанской Республики и США в сфере обеспечения национальной безопасности // Юридические науки, 2009, № 3.
94. Барсегов Ю.Г. Каспий: вопросы международного права // Европа и Россия: проблемы южного направления. Сб. статей, Отв. ред. Шаболин И.А., Москва, «Интердиалект», 1999, с. 323-343.
95. Велиев Е. Каспий остается проблематичным // газ. «Зеркало», 26 января 2010 г.
96. Гаджиев К.С. Геополитика Кавказа. Москва, Международные отношения, 2001, 464 с.
97. Гасанов А.М. Внешняя политика Азербайджана и новые принципы организации мира после 11-го сентября // Цивилизация и террор. Баку, 2002.
98. Гасанов А.М. Ситуация региональной безопасности в Каспийско-Черноморском бассейне и на Южном Кавказе: реалии и прогнозы объединения в блоки, классификация геостратегических сил // Право и политология. Международный научный журнал, №20, Кишинэу, Молдова, август-2012, с.30-35.

99. Гасанов А.М. Отношения России с США, НАТО и Европейским Союзом, ее влияние на геополитическую позицию, региональную безопасность Южного Кавказа и Азербайджана // “Geostrategiya” Ежемесячный научно-популярный, общественно-политический журнал, Азербайджан, Баку, №1 (13), 2013.с. 5-13.
100. Гегелашвили Н.А. Политика Вашингтона в государствах Южного Кавказа и Центральной Азии // США – Канада: экономика, политика, культура, 2007, № 5. Геополитика. Антология. Москва, «АП Культура», 2006, 1008 с.
101. Гушер А. Южный Кавказ, Америка, НАТО // Азия и Африка сегодня, 2005, № 10.
102. Крамаренко А. В. Геоэкономические конфликты в топливно-энергетической сфере Каспийского региона
// Вестник Московского университета. Серия «География», 2010, № 1.

SUMMARY

North Atlantic Treaty Organization (NATO), which the West created for the defense of the Soviet threat against during the Cold War, has undergone a transformational policy in parallel with this change in the international environment after the bipolar order was lifted. In this process, NATO's enlargement policy was also pre-screened in the context of restructuring NATO, which transformed the nature of NATO's defense organization into a security organization. Within the framework of transformation policies, NATO has undergone the process of change and enlargement. In 1990, NATO adopted the "New Strategy Concept" at the London Summit, After the events of 9/11, new directions were formed in NATO, the Alliance has undergone stages of widening and this has manifested itself as a factor against Russia.

Azerbaijan has pursued a foreign policy aiming to integrate with the Western institutions after regaining her independence in 1991. In this context, in addition to improving relations with international and regional organisations and becoming full member of most of these organisations, Azerbaijan has attached a great importance to her relations with NATO. Relations established within framework of North Atlantic Cooperation Council (that was reorganised into Euro-Atlantic Partnership Council in 1997) have been strengthened further by its participation into the PfP. The PfP Presentation Document (1996), Planning and Review Process (1997) and Individual Partnership Action Plan (2004) Documents are the main national papers that define key principles and goals of Azerbaijan's individual partnership with NATO. Azerbaijan reiterated in these documents its readiness for cooperation with NATO in the areas such as security and defence sector reforms, developing military forces according to NATO standards, participation in the NATO-led operations, energy security, civil emergency planning, addressing the emerging security challenges as well as science, environment and public diplomacy. In the past 26 years, Azerbaijan has improved relations with NATO within PfP, and achieved positive results.

РЕЗЮМЕ

Во время холодной войны, созданная Западом для защиты от советской угрозы, Организация Североатлантического договора (НАТО), после устранения двухполярной системы параллельно этому изменению в международной среде осуществила трансформационную политику. За это время в НАТО, перешедшей от оборонной организации в организацию безопасности, в рамках реформирования на переднем плане была политика расширения. В рамках трансформационной политики НАТО перенес процесс изменения и расширения, в 1990-ом году в Лондонском Саммите НАТО была принята "Новая Стратегическая Концепция", после событий 11 сентября в НАТО появились новые направления, Альянс провел стадии расширения и в этом расширении Россия показала себя противоположным фактором.

Внешняя политика Азербайджана, получившая независимость в 1991 году, была реализована в направлении интеграции с Западом. В этом смысле Азербайджан, который установил контакты с международными и региональными организациями и получил членство во многих странах, придает большое значение отношениям с НАТО. В 1994-ом году отношения, созданные в рамках Совета Североатлантического сотрудничества (в 1997-ом году была переименована на Совет Евро - Атлантического сотрудничества), были еще более развиты путем присоединения Азербайджана к программе "Сотрудничество во имя мира". Цели и принципы индивидуального сотрудничества Азербайджана с НАТО отражаются в документе Азербайджана "Сотрудничество во имя мира" (1996), в процессе планирования и анализа (1997) и в индивидуальном плане действий партнерства (2004). В документах указывается намерение Азербайджанской Республики сотрудничать в реформировании сектора обороны и безопасности, развитии вооруженных сил в соответствии со стандартами НАТО, участии в операциях НАТО, энергетической безопасности, готовности к чрезвычайным ситуациям, проблемах безопасности, а также экологической и общественной дипломатии. За прошедшие 26 лет в рамках "Сотрудничества во имя мира" Азербайджан, развивая отношения с НАТО, получил положительные результаты.

Magistrant Nuray Rüstəmli Firdovsi qızının beynəlxalq münasibətlər və diplomatiya ixtisası üzrə yazdığı “Soyuq Müharibədən sonra Azərbaycan-NATO münasibətləri” mövzusunda dissertasiya işinin

REFERATI

Mövzunun aktuallığı: SSRİ dağılandan, Varşava hərbi bloku süqut etdikdən və bununla bağlı Soyuq Müharibə aradan qalxdıqdan sonra NATO, öz yeni strategiyasını qəbul etdi və transformasiya siyasətinə üz tutdu. Bununla da, müstəqillik qazanmış bir çox dövlətlər öz təhlükəsizliklərində beynəlxalq bir gücə ehtiyac duydular ki, bu da NATO strukturunda öz əksini tapdı. Müstəqilliyini ikinci dəfə yenidən bərpa edən Azərbaycan Respublikası ilə NATO arasında münasibətlərin son 26 ilə təsadüf etməsi bu mövzunu həm ölkəmiz, həm Cənubi Qafqaz hə də beynəlxalq münasibətlər baxımından aktual edir. Həmçinin, proseslərin son dövrlərdə baş verməsi, proseslərin yaşadığımız dövrdə davam etməsi, həmçinin, bu mövzuda Azərbaycanda sistemli araşdırma işi olmaması səbəbindən tədqiqat işinin mövzusu aktualdır.

Tədqiqatın predmeti və obyektı: Tədqiqatın obyektı NATO-nun genişlənməsi ilə yaranan Azərbaycan-NATO münasibətlərinin inkişafı və istiqamətləridir. Tədqiqatın predmentini isə bu münasibətləri şərtləndirən amillər, səbəblər, proses və nəticələri təşkil edir.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri: Tədqiqatın məqsədi Azərbaycan Respublikasının NATO-ya üzvlüyünü tarixi aspektdən, mövcud durum və gələcək perspektivlər baxımından araşdırmaq və təhlil etməkdir. Qarşıya qoyulmuş məqsədə uyğun olaraq tədqiqatın əsas vəzifələri NATO-nun Soyuq Müharibədən sonra transformasiya siyasətini araşdırmaq, Azərbaycanın Alyansa üzvlük müddətinə nəzər salmaq, münasibətləri şərtləndirən amilləri təhlil etmək, prosesi keçmiş və indiki əməkdaşlıqlar perspektivindən araşdırmaq, Münasibətlərin beynəlxalq təhlükəsizliyə təsirini müəyyənləşdirməkdir.

Tədqiqatın informasiya bazası və işlənməsi metodları: Tədqiqatın mövzusu haqqında məlumat müxtəlif dillərdə müxtəlif mənbələrdən toplanmışdır. Mövzu aktual olduğu və zaman baxımından yaxınlıq təşkil etdiyi üçün mənbələri daha çox Azərbaycan və İngilis dilində dərc edilmiş kitablar, jurnallar, məqalələr və internet resursları təşkil edir. Tədqiqatın əsas aparılma metodu kontent analiz araşdırma üsuludur.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Dissertasiya işinin başlıca elmi yeniliyi bu mövzuya Azərbaycan dilində ilk dəfə müraciət olunaraq məhz tarixi, siyasi, o cümlədən hərbi baxımından hərtərəfli tədqiq olunmasıdır. Dissertasiya Azərbaycan Respublikasının NATO ilə münasibətlərinin sistemli olaraq öyrənilməsinə imkan verir.

Tədqiqatın praktik əhəmiyyəti: Dissertasiya işi praktik cəhətdən beynəlxalq münasibətlər və Avropaşünaslıq kimi fakültələrdə, həmçinin Azərbaycanın beynəlxalq təşkilatlarla olan münasibətlərinin araşdırılması kontekstində tələbələrin istifadə edəcəyi bir mənbədir. Tədqiqat işi eyni zamanda gələcəkdə bu sahədə yazılacaq işlər üçün də faydalı mənbə sayıla bilər.

Dissertasiya işinin strukturu: Dissertasiya işi giriş, 3 fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarət olmaqla 109 səhifədən ibarətdir.

Dissertasiya işinin girişində mövzunun aktuallığı əsaslandırılır, onun predmeti və obyektı verilir, məqsədi və vəzifələri qeyd olunur və praktiki əhəmiyyəti verilir.

Dissertasiya işinin “Soyuq Müharibədən sonra dəyişən təhlükəsizlik mühitində NATO” adlanan I Fəsilində NATO-nun Soyuq Müharibədən sonra strategiyası, Yeni strategiyanın qəbul olunması, NATO-nun transformasiyası, NATO-nun genişlənməsi, NATO-nun genişlənmə mərhələləri və Genişlənmədə Rusiya faktoru əks olunmuşdur.

Dissertasiya işinin “Azərbaycan-NATO münasibətlərinin inkişaf prosesi” adlanan II Fəsilində Münasibətlərin yaranması, Münasibətlərin yaranmasını şərtləndirən amillər, İlk münasibətlərin formalaşması, Azərbaycanın SNT-yə qoşulması, SNT çərçivəsində əməkdaşlığın inkişafı, Münasibətlərin fərdi tərəfdaşlıq səviyyəsinə yüksəlməsi və Azərbaycan-NATO strateji əməkdaşlığına yer verilmişdir.

Dissertasiya işinin “Azərbaycan-NATO münasibətləri regional və beynəlxalq təhlükəsizlik kontekstində” adlanan III Fəsilində NATO-nun Cənubi Qafqaz siyasətində Azərbaycanın yeri, Dağlıq Qarabağ münaqişəsi və NATO, NATO-nun enerji təhlükəsizliyində Azərbaycanın rolu və NATO ilə münasibətlərin Azərbaycanın təhlükəsizliyinə təsirləri araşdırılmışdır.

Dissertasiya işinin sonunda nəticə verilmiş, istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı təqdim edilmişdir.